

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN AYDINLANMA GELENEĞİ
ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Anıl ÖZDEN

Danışman

Prof. Dr. Kubilay AYSEVENER

İZMİR - 2018

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Friedrich Nietzsche’nin Aydınlanma Geleneği Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/01/2018

Anıl ÖZDEN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Friedrich Nietzsche'nin Aydınlanma Geleneği Eleştirisi
Üzerine Bir İnceleme
Amr ÖZDEN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Programı

Friedrich Nietzsche felsefesinin en önemli yönlerinden birini onun çağının değerlerine getirmiş olduğu eleştiri oluşturmaktadır. Nietzsche yaşadığı çağın içinde bulunduğu bunalım durumunu, insanlığın değerlerinin kaynağını yaşamdan almamasıyla ilişkilendirmektedir. Bu doğrultuda yaşamlarını yanlış değerlerle (yaşama ve güç istencine ters değerlerle) sürdüren insanlık büyük bir nihilizm içindedir. Nietzsche söz konusu nihilizm durumunun kaynağında hem Hristiyanlığın değerlerini hem de Sokrates'ten bu yana varlığını sürdürmekte olan teorik kültürün ortaya koyduğu değerleri bulmaktadır.

18. yüzyıla damgasını vurmuş bir ekol olarak Aydınlanma, dünyanın ve olayların kavranmasında aklın kullanımının ve aklın araç ve kazanımlarının önemine vurgu yapmaktadır. Aydınlanmacılara göre mutlu bir yaşamın, toplumların ilerlemesinin ve bireylerin özgürleşmesinin temelinde; evrensel bir olgu olarak insan aklı yatmaktadır. Bir akıl çağı da olan Aydınlanma Çağı bu doğrultuda, akılcılığı, bilimciliği, ilerlemeciliği, bireyciliği ve din karşıtlığıyla ön plana çıkan önemli bir paradigma değişikliğini simgelemektedir.

Bu çalışmanın hedefi Nietzsche'nin Aydınlanma geleneğine ilişkin ortaya koyduğu fikirlerinin bir incelemesini yapmaktır. Nietzsche'nin yaşadığı döneme ilişkin ortaya koyduğu nihilizm saptaması ışığında onun Aydınlanma geleneği karşısındaki tutumunu değerlendirmek çalışmanın en önemli hedefidir. Bu doğrultuda Nietzsche'nin Aydınlanmanın genel karakteristiklerine ilişkin ortaya koyduğu fikirleri incelenmiştir. Ayrıca Nietzsche'nin, felsefesinin dönemleri boyunca Aydınlanmaya ilişkin değişken tutumu konusu yakından

incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nietzsche, Aydınlanma, Nihilizm, Eleştiri, Akılcılık, Bilimcilik, İlerlemecilik, Bireycilik, Din Karşıtlığı

ABSTRACT
Master's Thesis
An Enquiry on the Friedrich Nietzsche's
Critique of the Enlightenment Tradition
Amr ÖZDEN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy
Philosophy Program

Critique that Friedrich Nietzsche brought to the values of his age consists one of the most important aspects of his philosophy. Nietzsche relates the state of depression in the age he lived to the fact that the source of human values is not taken from life. Accordingly, humanity, which lives with wrong values (values opposite to life and will to power) is in a great nihilism. Nietzsche finds both the values of Christianity and the values of the theoretical culture that has been carrying on since Socrates in the source of said nihilism.

Enlightenment as a school that marked the 18th century has emphasized the importance of the use of reason and the means of reasoning in the comprehension of the world and events. According to supporters of the Enlightenment, at the foundation of living a happy life, advancement of societies and the liberation of the individuals lies the human reason as an universal phenomenon. The Age of Enlightenment, which is an Age of Reason, symbolizes an important paradigm shift in this direction, which puts forward values like rationalism, scientism, progressivism, individualism and anti-religionism.

The aim of this work is to examine Nietzsche's ideas on the Enlightenment tradition. The most important goal of this study is to evaluate his attitude towards the Enlightenment tradition in the light of the nihilism identification that he put forth about the time he lived. Accordingly, Nietzsche's ideas about the general characteristics of Enlightenment are examined. In addition, Nietzsche's variable attitude towards the Enlightenment has also

been studied closely.

Keywords: Nietzsche, Enlightenment, Nihilism, Critique, Rationalism, Scientism, Proggresivism, Individualism, Anti Religionism

**FRIEDRICH NIETZSCHE’NİN AYDINLANMA GELENEĞİ ELEŞTİRİSİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI ii

YEMİN METNİ iii

ÖZET iv

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER viii

GİRİŞ 1

**BİRİNCİ BÖLÜM
GENEL OLARAK AYDINLANMA KAVRAMI**

1.1 AYDINLANMA NEDİR? 7

1.2 AYDINLANMA KAVRAMININ TARİHİ 8

1.2.1 Aydınlanmanın Tarihi ve Rönesans Düşüncesi 9

1.3 AYDINLANMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ 13

1.4 AYDINLANMA FELSEFESİ 17

1.4.1 Aydınlanma Felsefesinin Pozitif / Kurucu Temaları 19

1.4.1.1 Akılcılık 19

1.4.1.2. Bilimcilik 20

1.4.1.3 İlerlemecilik 22

viii

1.4.1.4 Bireycilik	23
1.4.2 Aydınlanma Felsefesinin Negatif / Yıkıcı Yönü	25
1.4.2.1. Din eleştirisi	25

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA GELENEĞİ KARŞISINDA NIETZSCHE FELSEFESİ

2.1 NIETZSCHE’NİN GENEL OLARAK AYDINLANMA GELENEĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ	30
2.1.1 Nietzsche Felsefesinin Dönemleri	31
2.1.2 Aydınlanma Geleneği Karşısında Nietzsche Felsefesinin İkinci Dönemi	33
2.2 NIETZSCHE’NİN MODERN ZAMANLARA DAİR SAPTAMALARI	37
2.2.1 Nietzsche'nin ' <i>Tanrı Öldü</i> ' Sözü ve Batı Metafizik Geleneği	44
2.3 AYDINLANMA GELENEĞİNİN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ VE NIETZSCHE FELSEFESİ	45
2.3.1 Nietzsche’nin Akılcılık Eleştirisi	46
2.3.1.1 Nietzsche’nin Sokratik Gelenek Eleştirisi	49
2.3.2 Nietzsche’nin Bilimcilik Eleştirisi	53
2.3.2.1 Nietzsche ve Hakikat İstenci	55
2.3.3 Nietzsche’nin İlerlemecilik Eleştirisi	57
2.3.3.1 Nietzsche’nin İlerlemeci Tarih Anlayışı Eleştirisi	59
2.3.4 Nietzsche’nin Bireycilik Eleştirisi	62
2.3.5 Nietzsche’nin Din Eleştirisi	66

2.3.5.1 Nietzsche'nin Merhamet Erdemi (<i>Mitleid</i>) Eleştirisi	69
2.3.5.2 Nietzsche ve Aydınlanmacıların Dine Yaklaşımı	70
2.3.6 Nietzsche'nin Kant Etiği Eleştirisi	73
2.4 NIETZSCHE'NİN AYDINLANMA GELENEĞİ ELEŞTİRİSİ	77
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	93

GİRİŞ

Friedrich Nietzsche (5 Ekim 1844 – 25 Ağustos 1900) özellikle ahlak felsefesi alanındaki görüşleriyle öne çıkan önemli bir düşünür, kültür eleştirmeni, filolog, şair ve bestecidir. Nietzsche felsefesini çağın diğer düşünürlerinin felsefelerinden ayıran şey onun döneminin değerlerine getirdiği yıkıcı eleştirilerdir diyebiliriz. Nietzsche'nin ortaya koyduğu eserler sanatsal dillerinin dikkat çekiciliğinin yanı sıra kapsadıkları içeriklerin genişliğiyle de öne çıkmaktadır. Nietzsche, bir kültür ve toplum eleştirmeni olarak kendisini meşgul etmiş her konu üzerinde ürünler vermiş bir düşünürdür. Ahlaklar, sanat, dinler, kültürler, milletler, yaşama tarzları, dünya görüşleri, toplumsal hareketler, bilimler gibi oldukça geniş bir konu içeriğine sahip olan eserlerinde o, çekiçle yaptığı felsefesi aracılığıyla alışıldık bütün değer yargılarını yıkmaya odaklanmaktadır. Tam da bu sebeple onun felsefesi, felsefe tarihi içinde rastlanan diğer teorik/ akademik felsefelerin yanında canlı ve dinamik bir felsefe özelliği göstermektedir.

Genellikle kısa pasajlar ve aforizmalar halinde ortaya konan Nietzsche felsefesi ilk bakışta dağınık bir izlenim verse de, sorunlara yaklaşımında oldukça tutarlı bir felsefedir. Kültürler, insan yaşantısı ve genel olarak insan kavramı üzerine düşünmeyi seven bir düşünür olarak Nietzsche, konu edindiği sorunlara bazen ciddi bir bilim adamı bazen de coşkulu bir şairin tarzıyla yaklaşmaktadır. Bir yaşam düşünürü olarak onun felsefesinin en önemli özelliği, her an yaşamın içinden olması ve yaşamın değerini yüceltmek hedefiyle ortaya konmasıdır. Onun felsefi görüşlerinde söz konusu 'yaşama bağlılık' her an yakalanabilmektedir.

Nietzsche'nin felsefesi aracılığıyla ortaya koyduğu saptamaları arasından belki de en kapsamlı ve etkileyici olanı onun çağının değerler sisteminin içinde bulunduğu duruma ilişkin getirdiği eleştiridir. Nietzsche yaşadığı dönemin değerlerini ve değer yargılarını çeşitli sebepler dolayısıyla sorunlu görmektedir. Ona göre 19. yüzyıl insanının (veya modern insanın) içinde bulunduğu bunalım halinin pek çok sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi de dünyaya nesneleri ve kavramları değerlendirmek ve bu doğrultuda yaşamına anlam kazandırmak için gelen 'anlamın yaratıcısı' insanın değerler açısından bir bozuluşun içinde olmasıdır. Bu doğrultuda modern insan yaşamını düzenleyecek güvenilir bir değer sisteminin yokluğunda, köle

ahlakının belirlenimindeki bir nihilizmin içindedir.

Nietzsche nihilizmi en büyük değerlerin kendilerini değersizleştirmesi ve neden sorusunun yanıtsız kalması¹ olarak yorumlamaktadır ve ona göre bu durumun nedenleri günümüz koşulları yerine tarihsel koşullarda aranmalıdır. Nietzsche incelemeye aldığı çoğu kavrama ‘Jenealoji’² adını verdiği bu tarihsel/ bilimsel yöntemle yaklaşmaktadır. O, bu yolla ortaya oldukça kapsamlı ve derinlikli bir felsefe ve bir Avrupa kültür tarihi eleştirisi koymuştur. Nietzsche modern Avrupa insanının dünyayı kavrayışının, başka bir deyişle hayat görüşünün oldukça sorunlu olduğunu dile getirmektedir. Ona göre sorunun kökeninde Avrupa kültürünün kökleri Sokrates’e kadar uzanan değerleri yatmaktadır. Nietzsche’nin ortaya çıkışından Sokrates ve Platon felsefelerini sorumlu tuttuğu bu kültür³ yaşadığı gelişim ve dönüşümler sonucunda bazen görünüm değiştirerek⁴ nihayet bugünkü çöküş ulaşmıştır.

Batı kültürünün açıklayıcı ve değer yaratıcı temellerinin aşınmasıyla insanlar bir anlamsızlığın içine düşmüşlerdir. Fakat bu aşınma durumunun belki de en etkili olduğu nokta Hristiyanlığın değerlerine duyulan güvenin özellikle aydınlanma çağı ile beraber yıkılmasıdır. Nietzsche’ye göre Tanrı kavramı insanların yaşamlarına sarsılmaz bir anlam vermektedir. Örneğin bir Hristiyan, kutsal kitabı ve dini öğretiler aracılığıyla kendine ikna edici bir değerler sistemi yaratabilir ve hayatını bu değerlerin peşinden giderek sürdürebilir. Fakat özellikle reformasyon hareketleri ve aydınlanma çağının etkisiyle Avrupa’da dini değerler inandırıcılıklarını yitirmişlerdir. Nietzsche’nin *Şen Bilim*’indeki ünlü ‘Tanrı öldü’ sözünün geçtiği pasaj da⁵, tam olarak bu durumun tehlikelerine işaret etmektedir. Tanrının ölümünün ardından insanlık, değerlerini kendisine göre belirleyecekleri önemli bir kavramdan mahrum kalmışlardır. Bu da insanlığın içinde bulunduğu nihilizmin daha da artmasına neden olmuştur. Nietzsche, Aydınlanmacıları dini kurumlara duyulan güvenin

¹ Friedrich Nietzsche, **Güç İstenci**, çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2010,(Gİ), s. 27.

² Soykütük araştırma yöntemi bir fenomenin ilk kaynağına kadar takip edilmesini ifade eder.

Nietzsche bu yöntemi özellikle *Ahlakın Soykütüğü* isimli eserinde kullanır. (Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi: Thales’ten Baudrillard’a**, Say Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016, (FT) s. 550)

³ Nietzsche Sokratik kültüre yönelik eleştirilerini *Putların Alacakaranlığı* isimli eserinin ‘Sokrates’in Sorunu’ isimli bölümünde derinlikle ortaya koymaktadır. (Friedrich Nietzsche, **Putların Alacakaranlığı**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010,(PA) s.11.)

⁴ Nietzsche Hristiyan kültürünü ve değerlerini Sokrates’in ortaya koyduğu teorik kültürün bir uzantısı olarak görmektedir. Ona göre Hristiyanlık ‘Halkın Platonculuğudur’.

⁵ Friedrich Nietzsche, **Şen Bilim**, çev. Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003, (ŞB) s. 130.

sarsılmasından sorumlu tutmaktadır.

Aydınlanma Çağı, Avrupa dünyasını 18. yüzyıl boyunca etkisi altına almış önemli bir entelektüel harekettir. Diğer ismi Akıl Çağı⁶ olan Aydınlanma Çağının entelektüelleri; dünyayı ve olayları kavramada ‘akılcı’ bir paradigmayı öne çıkarmalarıyla tanınmışlardır. Özellikle Fransa, İngiltere, İskoçya ve Almanya’da etkisini göstermiş olan aydınlanma hareketi; felsefe ve bilimlerde kuşatıcı bir ‘akılcılığın’ ve ‘olguculuğun’ peşinden gidilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aydınlanmacılara göre insanlık, sadece kendi aklını ve bilimleri kullanarak dünyayı kavramalıdır. Eğer insan aklının kazanımlarına yeteri kadar değer verilirse insanlar gün geçtikçe daha da özgür olacaktır. Adil bir sosyal hayatın temelinde bile akılcı yaklaşım ve bilimler bulunmaktadır. İnsanlık özellikle bilimlerin 18. yüzyılda ortaya koyduğu kazanımlar sayesinde sürekli daha iyiye gitmektedir. Bu doğrultuda aydınlanma düşüncesinin beş temel karakteristiğini şu şekilde sıralayabiliriz: 1-Akılcılık, 2-Bilimcilik, 3-İlerlemecilik, 4-Bireycilik, 5-Din eleştirisi.

Aydınlanmacı teori ve felsefelerin özellikle soyut felsefelere ve dini kavramlara getirmiş olduğu eleştirilerle beraber Avrupa entelektüel sahnesindeki eski dini değerlerin yerine yeni değerler geçmeye başlamıştır. Akılcılık, toplumsal eşitlik, birey haklarının korunumu, teorik bilimcilik gibi aydınlanmanın ortaya koyduğu yeni idealler artık toplumun yeni değerlerini temsil etmektedir. Nietzsche aydınlanmayla beraber ortaya çıkan yeni ideal ve değerlere ilişkin belirlemelerde bulunmuş bir düşünürdür. O 18. ve 19. yüzyıl Avrupa insanının yaşamını hangi değerlere göre belirlediği konusuna özellikle eğilmiş bir düşünürdür. Bu doğrultuda onun felsefesinin aydınlanmanın ortaya koyduğu değerlere ilişkin yaptığı belirmeler büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın hedefi bu doğrultuda Nietzsche'nin aydınlanma geleneği konusundaki düşüncelerini incelemek olarak özetlenebilir. Nietzsche'nin doğrudan Aydınlanma düşüncesi üzerine yazılarının sayısı fazla olmasa da, bu geleneğin temel karakteristikleri olarak belirlediğimiz; akılcılık, bilimcilik, bireycilik ve ilerlemecilik karakteristiklerine ilişkin yaptığı incelemeleri mevcuttur. Bu konuda ortaya koyduğu fikirleri onun aydınlanma geleneğine ilişkin düşüncesini anlayabilmemizi sağlamaktadır. Bu çalışmada, Nietzsche'nin aydınlanma geleneğinin yaygın şekilde

⁶ İngilizcesi: ‘The Age of Reason’.

kabul görmüş değerlerine getirmiş olduğu eleştirileri ve kendisinin doğrudan aydınlanma geleneğine ve geleneğin karakteristiklerine ilişkin yaptığı eleştirileri hareket noktası olarak almayı seçtik.

Ayrıca Nietzsche'nin temel eserlerinin yanında, Nietzsche felsefesi ve Aydınlanma geleneği arasındaki ilişki üzerine yazılmış bazı ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır. Nietzsche'nin aydınlanmacılığa ilişkin söylediklerini inceleyen Türkçe yazılmış eser bulunmasa da, konu üzerine İngilizce yazılmış bazı tartışmalardan elde edilen sonuçlar detaylarıyla incelenmiştir.

Çalışmanın temel sorusunu '*Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği hakkındaki düşüncesi nedir ?*' şeklinde ifade edebiliriz. Bu temel soruya bir cevap oluşturmak için ilgilenilecek diğer sorular şunlar olacaktır: '*Nietzsche Aydınlanma karşıtı bir filozof mudur?*', '*Nietzsche Aydınlanma geleneğini sürdüren bir filozof mudur?*' , '*Nietzsche'nin düşünceleri ve Aydınlanma düşüncesi arasında ne tür önemli farklılıklar ve benzerliklerden söz edilebilir?*' Bu sorulara tatmin edici bir cevap verebilmek için Nietzsche'nin temel metinlerinden, Aydınlanmacı düşünürlerin temel metinlerinden ve Aydınlanma felsefesi ve Nietzsche felsefesi üzerine yapılmış akademik araştırmalardan yararlanıldı. Doğrudan Nietzsche ve Aydınlanma düşüncesi ilişkisine ilişkin Türkçe yapılmış çalışmalar bulunmasa da, Türkçe'de Nietzsche'nin özellikle postmodernist bir düşünür olarak yorumlandığı ve onun modern çağlara getirdiği eleştirilere odaklanılan çalışmalardan yararlanılmıştır. Bunun dışında bu çalışmayla aynı konuyu araştırmak üzere kaleme alınmış dili İngilizce olan bazı yabancı kaynaklardan da faydalanılmıştır.

Konu üzerine yapılan veri taramaları sonucunda Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği karşısındaki duruşunun uzmanlar tarafından eleştirel ve negatif olarak yorumlandığı anlaşılmaktadır. Nietzsche üzerine çalışan uzmanların genel fikri, Nietzsche'nin özellikle yukarıda belirttiğimiz nedenler dolayısıyla Aydınlanma geleneğini toplumlara ve insanlığa zararlı bir gelenek olarak gördüğüdür. İlerleyen kısımlarda detaylarıyla tartışmaya açılacak söz konusu görüşe göre, Nietzsche'nin yaşadığı çağa (modern zamanlara) ilişkin eleştirileri Aydınlanma geleneğiyle de ilişkilendirilebilmektedir. Başka bir deyişle Nietzsche modern zamanlara ilişkin ortaya koyduğu eleştirilerini Aydınlanma hareketine de yöneltir. Bu görüşün savunucularından en önemlilerinin California Üniversitesi'nde kayıtlı doktora

teziyle⁷ Lewis Call olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Kasım Küçükalp gibi Türkçe eser vermiş neredeyse bütün Nietzsche uzmanları da Nietzsche'nin Modernizm ve Aydınlanma'nın önemli bir eleştirmeni olduğunu vurgulamaktadırlar.

Yine de bu görüşün karşısında yer alan bir görüşten de söz etmek mümkündür. *The Review of Politics*'in 2008 Güz sayısındaki “*Nietzsche for and against the Enlightenment*”⁸ isimli çalışmasında Graeme Garrard, Nietzsche'nin Aydınlanma karşısındaki duruşunun sanıldığı kadar açık ve homojen olmadığını vurgulamaktadır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylarıyla incelenecek olan bu görüşe göre Nietzsche'yi basit bir 'Aydınlanma karşıtı' olarak yorumlamak onun orta dönem eserlerini görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Çünkü söz konusu pozitivist dönemde Nietzsche Aydınlanmanın temel karakteristiklerini ve ideallerini çoğunlukla desteklemektedir. Garrard, söz konusu çalışmasında bu noktaya dikkat çekerek ortaya Aydınlanmanın hem karşısında olan hem de yer yer onu destekleyen, alışılmadık bir Nietzsche koyar. Söz konusu iki görüş bu çalışmanın irdelediği temel iki savı oluşturmaktadır. Yukarıda belirlenen temel soruların nitelikli bir şekilde cevaplanabilmesi için çalışmayı iki bölüme ayırdık. Birinci bölüm genel hatlarıyla Aydınlanma düşüncesinin ne olduğu üzerine ayrıldı. Bu bölümde Aydınlanma kavramını açıklayarak bu çağı hazırlayan gelişmelerin kısa bir özeti, Aydınlanma felsefesinin genel özellikleri ve temel karakteristikleri verilecektir. Aydınlanma düşünürlerinin çalışmalarında ortak bir şekilde rastlanan temaların incelendiği bu bölümde, dönem felsefesi üzerine geniş çalışmalar yapmış felsefe tarihçilerinin ve Aydınlanma düşünürlerinin metinlerinden faydalanılmıştır.

İkinci bölüm ise bu çalışmanın asıl problemini oluşturan Nietzsche ve Aydınlanma düşüncesi arasında varolan benzerlik ve farklılıkların incelendiği bölümdür. Bu bölümde ağırlıklı olarak Aydınlanma felsefesinin, birinci bölümde değinilen temel karakteristiklerine Nietzsche'nin farklı eserlerinde getirmiş olduğu yorumlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca yukarıda söz ettiğimiz Nietzsche felsefesi ve Aydınlanma geleneği arasındaki ilişkiye ilişkin üretilmiş iki sav bu bölümde detaylarıyla incelenmiştir. Bu bölümde tartışma üzerine ortaya konmuş yorumların yanında özellikle Nietzsche'nin kendi eserlerinde yaptığı belirlenimler sık sık doğrudan alıntılarla incelenmiştir.

7 “*Critic and Captive of the Enlightenment*” = “*Aydınlanmanın Eleştirmeni ve Esiri*”

8 “*Aydınlanmanın yanındaki ve karşısındaki Nietzsche*”

Sonuç kısmında ise, çalışma boyunca incelenen veriler sonucunda aydınlanma geleneği ve Nietzsche düşüncesi arasındaki ilişkinin bir özeti ve başta çalışmanın hedefi olarak ortaya koyduğumuz soruların nihai cevaplanması bulunmaktadır. Bu kısımda Nietzsche felsefesi ve aydınlanmacılık arasındaki ilişkiye ilişkin yapılan bütün çalışmalardan elde edilen veriler ışığında, bizim çalışmamızın söz konusu ilişkiye getirdiği son yorum bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK AYDINLANMA KAVRAMI

1.1 AYDINLANMA NEDİR?

Aydınlanma ya da Aydınlanma Çağı; 18. yüzyılda özellikle Avrupa ülkelerini etkisi altına almış, bilimsel ve kültürel anlamda yaşanan bir paradigma değişikliğine ve bu yeni kavrayışla ortaya çıkan tarihsel bir döneme işaret etmektedir. Avrupa siyaseti, felsefesi ve bilimi 18. yüzyıl boyunca önemli bir dönüşüm yaşamıştır ve bu dönüşümle beraber Avrupa'nın değerlerinde ve toplumsal kurumlarında önemli değişimler yaşanmıştır. Başta İngiltere ve Fransa'da yaşayan düşünürler olmak üzere dönemin bütün entelektüelleri geleneksel otoriteyi sert bir şekilde eleştirmiş; insanlığın akılcı bir dönüşüm aracılığıyla büyük ölçüde gelişeceğini savunmuşlardır.

Aydınlanmacıların kendisine bir tepki olarak ortaya çıktığı paradigma şüphesiz ki Avrupa kültürünü uzun süre etkisi altına almış Hristiyanlık felsefesi ve Hristiyan dünya görüşüdür. Aydınlanmacılar dini dünya kavrayışının karşısına güvenilir bir temel olarak insan aklını ve insan aklının kazanımlarını; bilimleri ve sanatları koyarlar. Akıl Çağı şeklinde de adlandırılan Aydınlanma Çağı bu doğrultuda, Tanrı merkezli felsefelerin karşısına akılsal olanı ve akıl yoluyla özgürleşen bireyi koymaktadır. Aydınlanmacılar için evrensel olarak bütün bir insanlığın kurtuluşu ve ilerlemesi bilim ve felsefe yapmaktan geçmektedir.

Toparlayarak söylenecek olursa Aydınlanma, dini otorite ve dini değerler karşısında; bir araç olarak insan aklının ve insan aklının özellikle bilimler aracılığıyla ortaya koyduğu kazanımların önemini ve değerini vurgulayan akılcı bir gelenektir. Başta İngiltere ve Fransa'da yaşamakta olan dönemin düşünür ve bilim adamları, eski dini kavram ve kurumlar karşısında akılcı bir ilerlemeciliği ve akılcı bir bilimciliği savunmuşlardır. Aydınlanmacılar bu doğrultuda, bütün bir insanlığın ya da sosyolojik anlamda toplumun söz konusu yeni değerleri kucakladığı ölçüde iyileşeceğine, özgürleşeceğine ve ilerleyeceğine gönülden inanmışlardır. Aydınlanma, dönem düşünürleri ve bilim adamları arasında ortak olarak paylaşılan geleceğe ilişkin bu tarz bir iyimser inançla özetlenebilir diyebiliriz.

1.2 AYDINLANMA KAVRAMININ TARİHİ

Aslında 'Aydınlanma' denilen kavram düşünüldüğü kadar açık ya da üzerinde nihai bir karara varılmış bir kavram değildir. Aydınlanma üzerine yapılan araştırmalara göz atıldığında kavramın hem tarihsel bir dönem, hem bir dünya görüşü hem de genel bir felsefi/ bilimsel kavrayış tarzı olarak anlaşıldığı görülmektedir. Tarihsel bir dönem olarak Aydınlanma Dönemi 18. yüzyıl Avrupasında yaşanan entelektüel bir tavır değişikliğini temsil eder ve genellikle söz konusu yüzyılla sınırlandırılır.

Aydınlanmayı 17. yüzyıl sonlarında emeklemeye başlayıp 18. yüzyıl boyunca sürmüş ve aynı yüzyıl sona ermiş bir tarihsel süreç olarak alan tarihçilerin aksine özellikle Aydınlanma düşüncesi denen şey biraz daha organik ve sınırları olmayan bir görüntü sergilemektedir. Örneğin bir felsefe olarak Aydınlanmanın amacına ulaşmış ya da nihayete ermiş, bitmiş bir süreç olmadığı yaygın olarak savunulan bir görüştür. Örneğin Bazı felsefeciler akımın kökenini Rönesans'ta; Descartes ve Bacon'ın düşüncelerinde bulabilmektedir. Ayrıca bazı çağdaş felsefeciler ise bu dönemin ya kendisinin ya da en azından etkilerin halen devam etmekte olduğunu savunmuşlardır.

Aydınlanma düşüncesinin belirli bir coğrafya ait olup olmadığı da önemli bir sorudur. Hâkim görüş Aydınlanma düşüncesinin özellikle Fransa'da yetiştiği, Almanya ve İngiltere ya da başka bir deyişle Avrupa tarafından da bir anlamda sürdürüldüğü şeklindedir. Bu doğrultuda örneğin 1789 Fransız Devrimi'nin, Aydınlanma Felsefesinin politika ve insan üzerine fikirlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı savunulmuştur. Tarihsel bir süreç olarak Aydınlanma genellikle tam da bu olayla beraber sonlandırılmaktadır.

Aydınlanma kavramının bulanıklığı sadece yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi basit bir yaklaşım farkından kaynaklanmaz. Bizim bu çalışma gereği özellikle üzerinde durmayı seçtiğimiz aydınlanmacılık geleneği, içinde birçok zıt fikri, farklılığı; tabiri caizse farklı 'aydınlanmaları' içermektedir. Hem de bu farklı Aydınlanmalar sadece dönem filozoflarının farklı düşüncelere sahip olmalarına değil; Fransız, Alman, İskoç Aydınlanmaları gibi büsbütün ekol, yaklaşım farklılıklarına da işaret etmektedir. Yine de söz konusu farklılıklar, Aydınlanma düşünceleri arasında

bazı önemli ortaklıkların bulunmadığı anlamına gelmez. Bu ortaklıklar Aydınlanma felsefesinin, felsefe tarihi içinde ayrı bir dönem olarak kabul görmesini sağlayan özelliklerdir.

Aydınlanma düşüncesi tarihsel bir sürecin olgunlaşmış, sistemleşmiş bir ürünüdür. Bu tarihsel süreç ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal koşulların oluşturduğu ve olgunlaştırdığı bir süreçtir. Dolayısıyla bir geçmişe, bir birikime sahiptir. Aydınlanma birden ortaya çıkmış, köksüz, dayanaksız bir düşünce akımı değildir. Dolayısıyla Aydınlanma felsefesi çok geniş bir yelpazenin ürünüdür. Bu bağlamda tarihsel mirası oldukça geniş ve zengindir. Tarihsel arka planında İskoç, Fransız, Alman, İspanyol, Rus aydınlanmaları yer almaktadır. Söz konusu akım bu kanallardan beslenmektedir diyebiliriz. Bunlarla birlikte aydınlanmanın arka planında 15. yüzyılın ortalarındaki Renaissance Hareketi, 16. yüzyıldaki Reformasyon ve 17. yüzyılın ortalarından itibaren etkileri belirginleşen Karterzyen felsefe bulunmaktadır. 18. yüzyıl ise Aydınlanma yüzyılıdır. Bu yüzyılı ayırt edici kılan, bütün kullanım farklılıkları ve çeşitliliğiyle birlikte akıl kavramıdır⁹. Aydınlanmanın Avrupa ülkelerinde; İngiltere, Fransa, Almanya’da kendine özgü süreçler izleyerek ulusal nitelikler taşıdığı bilinmektedir. Bu bağlamda İngiliz aydınlanmasının empirizmin ve duyumculuğun merkeze alındığı epistemolojisi güçlü bir felsefe ürünü olduğu belirtilmelidir. Fransız aydınlanmasının ise daha çok Rasyonalist ve Matematiksel öğelere dayandığı bilinmektedir. Aydınlanma Hareketinin genel olarak Fransız kültürünün bir ürünü olarak görülmesi, onun bütünlüğünü ve tutarlılığını zedeler niteliktedir. Ancak hareketin, Fransız kültürünün bir uzantısı ve sonucu olarak görülmesinin en önemli nedeni, dönemin Avrupa’ında Fransızcanın ikinci dil olarak önem taşıması, kitlesel katılımın daha fazla olması (Fransız Devrimi örneğinde olduğu gibi) ve Fransızların aydınlanmacı ideallerini pratik/ siyasal alanda gerçekleştirmelerindeki başarılarıdır.

1.2.1 Aydınlanmanın Tarihi ve Rönesans Düşüncesi

Aydınlanma düşüncesini bağlam dışı bir tarzda ele alıp, öncesinde gelen düşüncelerle kopuk bir şekilde kavramaya çalışmak şüphesiz ki hatalı olacaktır.

9 Ahmet Çiğdem, **Akıl ve Toplumun Özgürleşmesi**, Ankara, Vadi Yayınları, Ankara 1997, (AKT), s. 19.

Aydınlanma düşüncesi, tıpkı diğer her düşünce akımı gibi, özellikle geçmişteki bazı entelektüel gelişmelerle ve ondan sonra gelen başka gelişmelerle organik bir bağa sahiptir.

Örneğin, 16. ve 17. yüzyıllarda doğa bilimlerinin yaşadığı değer kazanımı, şüphesiz ki Aydınlanmacılığın bilimciliğiyle ilişkilendirilebilir. Kopernik (1473-1543), Kepler (1571-1630) ve nihayet evrensel çekim yasasının bulunuşu ve Newton'la beraber (1643- 1727), teorik anlamda geosentrik evren anlayışından heliyosantrik evren anlayışına geçilmesi, başta astrofizik olmak üzere bütün doğa bilimlerinde büyük bir devrime neden olmuştur. Bu yeni paradigma da beraberinde yeni bir trend olarak bilimciliği getirmiştir. Söz konusu bilimci yaklaşım şüphesiz ki Aydınlanma düşüncesini de yoğun bir şekilde etkilemiş, onun en önemli temalarından biri haline gelmiştir:

“Onun (Newton'un) yolundan gitmek isteyenler yalnızca bilim adamları değildi, filozoflar da ona özendiler. Nitekim Kant'ın 'bileşimsel a priori'si bu etkinin açık izlerini taşır. Bu arada böylesine geniş bir etki alanı yaratarak ilginin deneyciliğe yönelmesini sağlayan düşünce adamının aydınlanmacı görüşleri etkilememesi düşünülmazdi.”¹⁰

Bilimin söz konusu dönemdeki üstün başarılarından etkilenen Francis Bacon (1561- 1626), bilime felsefeye yaklaşıp, “... olguların tek tek gözleminden başlayıp önce genellemelere gitme, sonra da bu genellemelerden daha da genel ve kapsamlı olan aksiyomlara ulaşma yolu”¹¹ olarak koyduğu yeni bir bilimsel yöntemi, endüksiyonu savunmuştur. Bacon'ın doğa bilimlerine yeni bir yöntem tesis etme arayışı, aydınlanmanın bilimci kimliğini de şüphesiz etkilemiştir.

Aydınlanma felsefesi ile Eskiçağ, Helenistik Çağ ve Ortaçağ felsefeleri arasında, bir takım tavır ya da yaklaşım benzerliklerini saptamak mümkünse de, Aydınlanma üzerinde en büyük etkiye sahip olan dönem Rönesans felsefesi¹² ya da Modernizm dönemidir diyebiliriz. Aydınlanma düşüncesinin, akılcılığının, hümanizminin ve devrimci yaklaşım tarzının izini, kendisinden neredeyse iki yüzyıl öncesine, çağında büyük bir etkiye sahip olmuş Rönesans'a kadar sürebilmekteyiz.

10 Afşar Timuçin – Ali Timuçin, **50 Soruda Aydınlanma**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.31.

11 Cemal Yıldırım, **100 Soruda Bilim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s.147.

Söz konusu bu kavramlar Rönesans düşüncesinde, neredeyse Aydınlanma felsefesiyle tamamen benzer bir metodolojiyle ve benzer yaklaşım tarzlarıyla derinlemesine irdelenmiştir.

“Yeniden Doğuş” anlamına gelen Rönesans, bütün yenilikçi yapısına rağmen kendisinden önce gelen Ortaçağ düşüncesi ve bilimiyle belli bir sürekliliği içeriyordu. İtalya’da ortaya çıkan ve daha sonra neredeyse bütün Avrupa’yı etkisi altına alan Rönesans’ın en temel özelliği, Ortaçağ’ın günahkâr insanı yerine, kendi kendisini belirleyebilen insan fikrini içermesidir. Dini otoriteye büyük bir tepkiyi temsil etmesinin bir sonucu olarak; Rönesans düşüncesi akılcılığı ve hümanizmi öne çıkarırken hâkim dinsel statükoya karşı materyalist tarzda bir doğacılığı savunmaktadır.

Modernist düşüncenin babası olarak anılan Rene Descartes (1596-1650)’ın felsefe tarihine getirmiş olduğu en büyük etki onun kartezyen şüpheciliği sonucu, kişinin sadece düşündüğünden dolayısıyla var olduğundan emin olabileceği fikriydi. Bunun dışında özellikle felsefi yöntem konusunda büyük katkılar sunmuş bir düşünür olarak Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar* isimli eserinin ikinci kuralını “Sadece zihnimizin hakkında kesin ve kuşku götürmeyen bir bilgiye erişebileceği konularla meşgul olmamız gerekir”¹³ şeklinde ortaya koyar.

Descartes’ın sadece düşünen öznenin varoluşundan emin olabiliriz yargısından aksiyomatik çıkarımlarla ortaya koyduğu felsefesi, Aydınlanma düşüncesine değin etkisini sürdürecektir bir akılcılığın habercisi olmuştur. Aklın hem ontolojik hem de epistemolojik anlamdaki bu önceliğinin bir sonucu olarak, artık insan davranışının yegâne rehberi din yerine kendi akli olmuştur. Aydınlanma düşüncesinin ilerleyen kısımlarda incelenecek akılcı yönü, şüphesiz ki modernist felsefenin kurucu öğelerinden biri olan söz konusu bu akılcılıktan etkilenmiştir.

Modernist felsefenin kurucu öğelerinden biri olarak akılcılık, bazı felsefi kabulleri gereği Rönesans felsefesinin bir başka temasının, hümanizmin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bir anlamda antik Yunan kaynaklarına dönüşü simgeleyen hümanizm, dini otorite karşısında insanın değerini tekrar tesis etmeyi hedefleyen ve tam da bu noktada Ortaçağ öncesine dönüşü vurgulayan bir akımdır. Petrarca (1304-1374), Ficinus (1433-1499), Montaigne (1533-1592) ve Erasmus (1465-1536) gibi

13 Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 10.

düşünürlerin önemli temsilcilerini oluşturduğu, insanı her şeyin merkezine alan bu düşünce, Rönesans döneminde ortaya çıkmış olsa da; bilimlerde ve sanatlardaki etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Aydınlanma düşüncesinin de özellikle toplum ve insan bilimleri alanındaki fikirleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

İşaret edildiği gibi Aydınlanma kavramı ve düşüncesi, başta Rönesans ve Modernist felsefenin savunduğu temalar olmak üzere, kendisinden önce gelen bazı felsefi eğilimlerle önemli paralellikler ve benzerlikler taşımaktadır. 17. yüzyıl felsefesi ile beraber artık yavaş yavaş ilk işaretlerinin ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz Aydınlanma, Rönesans ile birlikte ortaya çıkan yeni bir ruhun, yeni bir felsefenin İngiltere’de Francis Bacon’la, Fransa’da ise Rene Descartes ile yerleşmesi ve pekişmesini ifade eder. Modern felsefe, her ne kadar kendisini Rönesans düşüncesi ile göstermeye başlasa da esas itibarıyla Batı’da 17. Yüzyıl felsefesi, modern felsefenin yaklaşık iki yüzyıl sürecek en belirgin döneminin birinci ana uğrağını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, onda felsefenin doğallıkla yeni bir takım özellikler yoluyla tanımlandığı söylenebilir. 17. yüzyıl felsefesi her şeyden önce, yeni bir tarih felsefesinin ya da en azından yepyeni bir tarih duygusunun egemen olduğu bir felsefedir. Bu felsefe, dünyaya ve insana bu yeni bakışın bir sonucu olarak, insanı eyleminin ve bu arada tarihin öznesi kılan yeni ve seküler bir tarih felsefesi geliştirir. Yaratıcı ve özgür insan, bundan böyle kendi kurduğu ve yapıcısı olduğu için de anlamı kendisine kapalı olmayan bir tarihin öznesidir¹⁴.

Yaratılan bu yeni öznellik, ortaçağ sonrasında tüm dünyaya egemen olan din temelli düşüncenin yerine, akli kendisine temel alan bir özneliktir. Bu noktadan sonra insanoğlu artık hayatını akılcı kavramlar ile şekillendirir, doğayı anlamak bakımından doğayla ilişkisini Tanrı ya da Kilisenin öğretileriyle bir bağ kurarak değil gözlem ve deney yoluyla anlamlandırır hale gelir.

Felsefenin teolojiden bağımsız olmak anlamında özerkliği, 17. Yüzyıl felsefesinin çok temel ve belirleyici başka bir özelliğine, onun öznenen hareket eden bir felsefe olması anlamında, insan merkezli oluşuna işaret eder¹⁵. Bu insan merkezli düşünce ile birlikte Avrupa’da her yönüyle ‘bireyi’ ve ‘aklı’ merkeze koyan ‘rasyonalizm’ etkili olmaya başlar. Akli kendilerine hem yöntem hem de ‘amaç’ olarak temellendiren Rasyonalist filozoflar için değer yargıları ve insanın doğa ile

14 Ahmet Cevizci, **17. Yüzyıl Felsefesi**, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013, (OY), s. 30.

15 Cevizci, OY, s. 438.

ilişkisi ‘akıl’ ve ‘akılla’ yapılacak olan ‘bilim’ aracılığı ile kurulmalıdır. Genel bir düşünce olarak rasyonalizm, aklın, bilim ve felsefe başta olmak üzere, bütün alanlarda yegâne otorite olması anlamını taşır.

1.3 AYDINLANMANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Aydınlanma kavramı, dönem Avrupa’sının entelektüel ortamında pek çok farklı ülkede kullanılan bir kavramdı. Aydınlanma İngiltere’de *Enlightenment*, Almanya’da *Aufklarüng*, Fransa’da *Eclaircissement* veya *le siecle de lumiere*, İtalya’da *Illuminismo* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu farklı Aydınlanmalar içerik olarak da farklı yaklaşımları temsil etmektedir. Tam da bu sebeple 1783 yılında *Berlinische Monatsschrift* dergisi ‘Aydınlanma Nedir?’ sorusuna verilecek en iyi cevabı ödüllendireceği bir yarışma düzenler¹⁶. Immanuel Kant da konuya ilişkin ünlü denemesi “*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*” ile bu yarışmaya katılanlar arasındadır.

Bir dönem olarak Aydınlanma Çağına ilişkin yapılabilecek en önemli belirleme, bu dönemde aklın üstünlüğüne ilişkin yapılan vurgudur. Bilimlerin, sanatın ve siyasetin üst düzey bir rasyonelliğin etkisinde olduğu bu döneme tam da bu sebeple Akıl Çağı da denilmektedir:

“Bu hareketin amacı, insanları, esasta 'kötü' ve 'köleleştirici' olduğuna inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve besleyen kurulu dinin temsil ettiğine inanılan eski düzenden kurtararak, yine esasta 'iyi' ve 'özgürleştirici' olduğu kabul edilen aklın düzenine sokmaktır. Aydınlanmanın entelektüel yapısında aklın düzeni, bütün insanlar için a priori olarak iyi addedilen bütün öğeleri kapsamaktadır.”¹⁷

Aydınlanma dönemi fikirlerini belli bir aile içinde okuyabilmemizi sağlayan en önemli unsur tam da bu akılcılıktır. Dönemin bunun dışındaki diğer belirleyici temaları ise iyimser bir ilerlemecilik, akılcı bir entelektüel költürcülük ve dini/ metafizik unsurlara karşı eleştirel tutum olarak sıralanabilir. Aydınlanma düşünürlerinin hepsi bu doğrultuda en çok bilimi ya da bilimciliği ve tekniği öne

16 Dorinda Outram, **Aydınlanma**, çev. Sevdâ Çalışkan - Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 17.

17 Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, (AD), s.11.

çıkarmışlardır.

Aydınlanmada ayrıca bu temaların genel bir sonucu olarak hâkim bir hümanizm ve hürriyetçilik de söz konusudur. Özellikle Fransız Aydınlanmacılığında daha büyük yankı bulmuş bu tema bireyin kurtuluşuyla, bireyin birey olma hakkının sonuna kadar savunulmasıyla ilgilidir.

Aydınlanma kavramının tarihe bu kadar büyük bir etkide bulunmuş olmasının nedeni, onun bilimci ya da rasyonalist yanından çok toplumsal yanındır. Afşar Timuçin Aydınlanmacıları, toplumsal ve ahlaki açıdan insanı topluma yükümlü kılmaları ve kendilerine has doktriner tarzları dolayısıyla Stoacıların ardılları olarak tanımlamaktadır:

“Evet, aydınlanma düşüncesi bir ahlaktır, bir ussalık ahlakıdır, insana daha düzenli ve dengeli bir yaşam biçimini usuyla kurabileceğini önerir, ona bu yaşam biçimini usuyla kurabileceğini öğretir.”¹⁸

Göstermiş olduğumuz gibi aydınlanma düşüncesi felsefeye ve topluma bazı ulaşılacak hedefler koymaktadır. Akla uygun yaşayan, bilimsel yöntemin belirleyiciliğinde dünyayı kavrayan birey, bir anlamda özgür birey olma yolunda ilerler. Aydınlanmanın hedef ya da programı, Aydınlanma ideallerine uygun olarak yaşamaktır ve böyle yaşamının sonucu dünyayı daha doğru anlayan, toplumsal düzen içinde daha özgür olan bireydir. Aydınlanmanın söz konusu bu hedefe ulaşma kapasitesi, dönem sonrası bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir:

“En geniş anlamda ilerlemeci bir düşünme olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkudan arındırmak ve efendi konumuna getirmek olmuştur. Ne ki tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleriyle parlıyor.”¹⁹

Horkheimer ve Adorno için Aydınlanma düşüncesi, insanlığa ilişkin bütün iyimser kavrayışına rağmen, bilimsel rasyonalist duruşuyla İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan bazı soykırım olaylarına giden yolu açmıştır. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde onlar, insanlığın daha iyiye doğru gitmek yerine Aydınlanmanın otoriter yapısının bir sonucu olarak daha da barbarlaştığını savunmuşlardır.

18 Afşar Timuçin, Aydınlanma Düşüncesi, **Toplumbilim: Aydınlanma Özel Sayısı**, Temmuz 2000 sayısı, İstanbul, 2000, s. 52.

19 Theodor W. Adorno – Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, çev. Nihat Ülner – Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, 2010, s. 19.

Toparlayarak söylenecek olursak Aydınlanma kavramı, vahiy ya da dini bakış açısına karşıt bir hareket olarak; akıllı, felsefi/bilimsel yöntemi, belli bir tarzdaki entelektüelizmi ve bunların siyasetteki yansıması olarak özgür olan, akılsal eyleyen insanı ve onun özgürleşmesini temele alan bir hareketi simgelemektedir diyebiliriz.

Aydınlanmanın genel özellikleri şöyle sıralanabilir;

a- Yeni bir zihniyet yaratma, ekonomik ve siyasal yeni bir düzen inşa etme hedefine yönelik Aydınlanma hareketi, modern döneme kadar taşınmış olan kurulu düzeni bütün dayanaklarıyla birlikte yıkmaya ve ortadan kaldırma amacı güder. Yani Aydınlanma, mutlak bir eleştiri düşüncesiyle ve yıkıcı bir tutumla karakterize edilir. Aydınlanma, akıllı mutlaklaştıran bir süreçtir. Aydınlanma filozofu için akıl, başka, mantık ve bilim eğitimi rafine hale getirilmiş bir tür ortak duyuya işaret eder. Bu nedenle, herhangi bir fizyolojik fonksiyon gibi, aklın da bütün insanlarda aynı şekilde işlediğine ve fonksiyonlarını yerine getirdiğine inanılmıştır. Aydınlanma filozoflarına göre aklın fonksiyonlarını yerine getirmesini önleyen olumsuz faktörlerden kurumsal ve kültürel çevre en başı çekmektedir²⁰. Aydınlanma filozoflarına göre, “aklın doğruya ulaşmasını engelleyen en önemli unsurlar kilise (bozulmuş dini inançlar), devlet (toplumsal sözleşmeye ve hukuka dayanmayan devlet), batıl inançlar, bilgisizlik, yontemsizlik ve önyargılardır. Yapılması gereken ise, aklın aydınlanmasını sağlamaktır. Bunun için de aklın aydınlanmasını engelleyecek her tür karşıt unsuru gidererek bilimsel bir çevre hazırlamaktır”²¹.

b- Entelektüel bir hareket olarak gelişen Aydınlanma'nın bir diğer özelliği ise klasik dine, teist inanca yönelik saldırı ve hurafelere açılan savaştır. Belki Kant'ı kısmen dışında tutarak, bütün Aydınlanma düşünürlerinin Papalara, papazlara ve Hristiyan dogmalarına savaş açtıklarını belirtmek gerekir. Yine bunun yanında klasik teizmin veya Hristiyanlığın yerine ya deizmi (akıl yoluyla reformdan geçirilmiş bir yeni din) ya da ateizmi geçirmişlerdir²².

c- Aydınlanma felsefesi, Kıta Avrupası'nda oluşan modernite ilkelerini temele alan toplumsal projenin adıdır. Aydınlanma ve modernite, temelde inanca

20 Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007, (S), s. 26.

21 A. Kadir Çüçen, **Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi**, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı, s. 25-34, Muğla 2006, s. 31.

22 Ahmet Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, 2. Baskı, Bursa, 2008, (AFT) s.24.

karşı bilgiyi, teolojiye karşı bilimi ön plana alan teorik ve pratik sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aydınlanma felsefesinde bilimin nesnel, ahlâkın ve hukukun kendi iç mantık ve tutarlılıkları temelinde gelişmesi gereken evrensel değerler olduğu belirtilmelidir. Aydınlanma felsefesinin insana ve değerlere bakışının değişime uğramasının temelinde ahlâk bilincinde büyük bir değişim olmasıdır. Aydınlanma çağının insanı “ne yapmalıyım?”, “nasıl yapmalıyım?” ve “niçin yapmalıyım?” gibi soruların yanıtlarını kutsal metin ve din adamlarına danışarak değil, aklın ürünü olan bilgilere başvurmayı ve bu ürünleri üstün yöntem olarak kabul ederek vermeye çalışmıştır²³.

d- Aydınlanma felsefesinin belirtilebilecek bir başka karakteristiği liberalizm ve birey konusunda ileri sürdüğü düşüncelerdir. Aydınlanma filozoflarına göre, insan, doğa tarafından acıdan kaçıp hazzı yönelecek şekilde programlanmış bir yaratık olup, aydınlanmış sosyal politikaların nihai ve gerçek amacı, “en yüksek insan mutluluğunu” hayata geçirecek kişisel çıkarın önünü açmaktır. Aydınlanmanın en önemli filozoflarından Locke’un bireyi politik, entelektüel ve iktisadi açıdan özgür kılmayı amaçlayan görüşü, politik liberalizmin temel esin kaynağıdır. Dolayısıyla Aydınlanmanın temelinde Descartes’la başlayıp Locke empirizmiyle güçlendirilen radikal bir bireycilik bulunur. Bu anlayış, hakikat hatta gerçekliğin yaratıcısı olarak bireyi kutsamaya götürmüştür. Aydınlanma boyunca neredeyse bütün düşünürler Locke’un “hayat, özgürlük, mülkiyet”ten meydana gelen kutsal üçlemesini ya aynısıyla, ya da üçlemenin üçüncü ögesini “mutluluğu arama”yla değiştirerek korurlar²⁴.

Aydınlanmanın genel çizgilerini özetleyecek olursak;

1-Aydınlanma ile birlikte din temelli açıklama sistemi, yerini akıl temelli açıklamalara bırakmıştır. Aklın öne çıkmasıyla eleştirel bir tavır gelişmiş ve bu yolla geleneksel değerler ve kurumlar sorgulanmıştır. O döneme kadar her şeyin ölçüsü olan Tanrı ve Kilise reddedilerek, insan aklı ölçü olarak Aydınlanmanın merkezine

23 David West, **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çev. Ahmet Çiğdem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 275.

24 Cevizci, AFT, s.30-31.

yerleştirilmiştir.

2-İnsan ve kültürle ilgili sorunlar düşüncenin başlıca konusu olmuştur.

3-Metafizik düşünceler üretmek yerine, duyuma ve deneye dayanan düşünce ve açıklamalar egemen olmaya başlamıştır.

4-Toplumsal yaşamı belirleyen, devlet, din ve toplum gibi kavramlar akıl tarafından yeniden yorumlanarak, felsefenin temel konuları arasında yer almaya başlamıştır.

5-Belirli bir kesimin ve kilisenin egemenliğinden kurtarılan bilgi ve üretilen teorik çalışmalar toplumun geniş bir kesimi tarafından takip edilmeye başlanmış ve bu yolla toplumsal bilinç gelişmiştir²⁵.

1.4 AYDINLANMA FELSEFESİ

Aydınlanma Çağı'nı belirleyen temalara baktığımızda; insan aklına ve modern bilimlere duyulan sarsılmaz güven ve modern bilimi felsefi olarak temellendirme ihtiyacının en önemlileri olduğunu görebiliyoruz. Dünyayı kavramada bu doğrultuda farklı bir tutuma işaret eden Aydınlanma Çağı'nın yanında, şüphesiz ki bir Aydınlanma felsefesinden de söz edebilmekteyiz.

18. yüzyılda özellikle etkili olmuş Aydınlanma felsefesi, araştırmacılar arasında dört temel akıma ayrılarak incelenmektedir. Bu akımlar 1- İngiliz Aydınlanması 2- İskoç Aydınlanması 3- Fransız Aydınlanması ve 4- Alman Aydınlanmasıdır. Yaygın olarak kullanılmakta olan söz konusu bu coğrafi sınıflama, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylarıyla ve farklı aydınlanmaların farklı özellikleri dikkate alınarak incelenecektir.

Bu coğrafi ayrımı dikkate alarak Aydınlanma felsefesi içinde bulundukları yaygın bir şekilde kabul görmüş düşünürleri şöyle sıralayabiliriz: İngiliz Aydınlanması için; John Locke (1632- 1704), George Berkeley (1685-1753); İskoç Aydınlanması için; Francis Hutcheson (1694- 1746), David Hume (1711- 1776), Adam Smith (1723- 1790), Fransız Aydınlanması için; Fontenelle (1657-1757), Montesquieu (1669- 1755), Maupertius (1698- 1759), Voltaire (1694-1778), La Mettrie (1709- 1751), Condillac (1714- 1780), Helvetius (1715- 1771), D'alembert

25 Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001, s. 84.

(1717- 1783), Diderot (1713- 1784), D'Holbach (1723-1789), Condorcet (1743-1794), Jean- Jacques Rousseau (1712- 1778), Alman Aydınlanması için; Christian Thomasius (1655- 1728), Christian Wolff (1679- 1754) Immanuel Kant (1724- 1804).

Aydınlanma felsefesi içinde adları sayılan söz konusu düşünürlerin farklı konulardaki fikirlerine bakıldığında aslında aralarında tam bir uyum veya homojenlikten söz edilemeyeceği görülebilmektedir. Bu da her zaman, söz konusu düşünce akımının gerçekte varoluşuna ilişkin çeşitli eleştirilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneği Fehmi Baykan'a göre, Aydınlanmacı düşünür kadrosunu tam olarak belirlemenin neredeyse imkânsız olması ve akım içinde sayılan düşünürlerin felsefelerinde tutarlı bir birlik olmaması dolayısıyla Aydınlanma felsefesi diye bir şeyin varlığından söz edilemez²⁶.

Yine de Aydınlanma fikrine ilişkin kuşatıcı bazı tanımlamalar da yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi Immanuel Kant'ın tanımıdır. Kant'a göre Aydınlanma düşüncesi, insanın bir kendilik olarak aklını egemen düşünceden ya da din gibi kurumların baskısından kurtarması ve akli hayatının her alanında kullanması gerektiğini söyler. Kant'a göre aydınlanmanın parolası, Romalı düşünür ve ozan Horatius'un uzun bir şiirinden alınma bir özdeyiş olarak *Sapere aude!*²⁷ olarak gösterilir. Kant'a göre insanlar tembellik ve korkaklıkları nedeniyle, kendi seçimleri olan bir ergin olmayış içerisinde, akıllarını kullanmaktan çekinmeye meyillidirler. Kant, insanın işte tam da bu yetersiz konumdan kendini kendi isteğiyle çıkarmasının o kişinin aydınlanması anlamına geldiğini belirtir. Yine Kant'ın aynı metinde belirttiği gibi;

*“...aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez; ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır: Akli her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde apaçık olarak kullanmak özgürlüğü.”*²⁸

Kant'ın bu belirlemesine göre insanların akli vesayet altına bırakmaları nedeniyle oluşan korkaklık ve tembellik giderek insan için ikinci bir tabiat niteliğine varmaktadır ve kaideler ve dogmalar nedeniyle insanlar büsbütün hür bir şekilde hareket etmekten, akli kendi istemlerine göre kullanmaktan vazgeçmektedirler.

26 Fehmi Baykan, **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s.30-31.

27 “Bilmek ve tanımak yürekliliğini göster!” anlamına gelmektedir.

28 Immanuel Kant, **Seçilmiş Yazılar**, çev. Meral Delikara Üst, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, (SY) s. 213.

Kant'ın Aydınlanma'dan anladığı en temel şey, insanın hür bir şekilde hareket etmeye kendisini özerk ve sorumlu hissetmesidir²⁹.

Yine de Aydınlanma Felsefesinin bu ve benzeri noktalarda, felsefe tarihindeki diğer büyük akımlar -örneğin Stoacılar, kadar bütünlüklü bir yapı arz etmiyor olması akımın kendi dönemi içinde yenilikçi bir noktada durduğu gerçeğini değiştirmez. Aydınlanma felsefesi her şeyden önce, Avrupa ve Amerika entelektüel camiasındaki düşünürler arasında açık bir tavır veya dünya görüşü birliğini yansıtır. Aydınlanma felsefesi olarak adlandırılan akım içerisinde isimleri geçen filozoflar, felsefelerini ortaya koyarken tam da aralarında ortak olan söz konusu dünya görüşünün etkisindedirler. Yine de Aydınlanma felsefesi kendi içerisinde, bu tavır ortaklığı dışında bazı kavramsal, metodik ortaklıkları ve felsefi ortak bir temeli de barındırmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu felsefeye ortaklıkları Ahmet Cevizci'nin yapmış olduğu³⁰ ayırım ışığında iki grupta incelemeyi seçtik:

- 1- Aydınlanma Felsefesinin Yıkıcı/ Negatif Boyutu: 1.1- Din Eleştirisi
- 2- Aydınlanma Felsefesinin Kurucu/ Pozitif Boyutu: 2.1 Akılcılık 2.2 - Bilimcilik (Scientism) 2.3 – İlerlemecilik 2.4 – Bireycilik – Liberalizm

1.4.1 Aydınlanma Felsefesinin Pozitif / Kurucu Temaları

1.4.1.1 Akılcılık

Aydınlanmacılığın ve Aydınlanma felsefesinin en karakteristik özelliği onun akılcılığıdır. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Aydınlanma düşünürleri, karşı çıktıkları eski paradigma karşısında rasyonaliteyi ve aklın kazanımlarını savunmuşlardır. Aydınlanmacılara göre insanın davranışını veya toplumların genel yapısını belirleyen yegâne şey akıldır. Bu noktada onlar geleneğin karşısına; akılcı

²⁹ Çiğdem, AD, s. 90.

³⁰ Ahmet Cevizci, **Aydınlanma Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2017, (AF), s.27.

bir felsefeyi ve akılcı bir bilimciliği çıkartmaktadırlar. Aydınlanmacılar için insanlığın daha iyi koşullara ulaşabilmesinin yegâne yolu, evrensel olarak her insanda bulunan akıldan ve bu akıl sayesinde gerçekleşen insani kazanımlardan (bilimler, sanatlar ve felsefeler) geçmektedir.

Başka bir deyişle bir Akıl Çağı olarak Aydınlanmanın temel motivasyonu akla ve aklın kazanımlarını duyduğu derin güvendir. Bütün insanlarda ortak olarak bulunan akıl, evrenseldir ve her koşulda aynı sonuçları verir (matematiksel önermelerin nesnelliği gibi). İşte tam da bu sebeple Aydınlanmacılar aklın bu nesnel yapısını bozan her türlü kavrayış ve durumun karşısında olmuşlardır. Aydınlanma düşünürlerine göre, akli normal işleyişinden alıkoyan, onun bütün insan varlıklarında benzer ya da aynı fonksiyonları yerine getirmesini önleyen bir takım faktörler vardır ve bu olumsuz faktörlerin başında kurumsal ve kültürel çevre gelir³¹. Söz konusu kültürel çevreyi belirleyen en temel faktör de şüphesiz dönem Avrupa'sının yeni yeni etkisinden çıktığı Hristiyan teolojisidir. Bu doğrultuda Aydınlanmacılar için din ve dini kurumlar aklın kusursuz nesnelliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

1.4.1.2. Bilimcilik

Aydınlanmacılığın bir diğer kurucu karakteristiği onun bilimciliğidir. Aydınlanma düşünürlerinin neredeyse hepsi yaşadıkları çağda ortaya çıkan bilimsel gelişmeleri hayranlıkla izlemiş, bilimlerin ve bilimlerin kazanımlarını sonuna kadar arkasında durmuşlardır. Onlar için dünyanın doğru bir şekilde kavranabilmesinin yolu doğa bilimlerinden geçmektedir. Aydınlanmacılar Geleneksel ve dini dünya kavrayışının yerine, bilimi ve bilimsel dünya görüşünü koyma çabasında olmuşlardır.

Aydınlanmacı düşünürlere göre dünyanın dinsel/ mistik kavranışı güvenilemez bir şeydir. Dünyamızda gerçekleşen maddi ve manevi gelişmeleri dini bir perspektiften anlamlandırmaya çalışmak boşunadır. Bu perspektif yerine takip edilmesi gereken perspektif, daha güvenilir ve nesnel olması dolayısıyla bilimcilik olmalıdır. Ayrıca bilimlerin özellikle 17. ve 18. yüzyılda ortaya koyduğu başarılar Aydınlanmacıları özellikle etkilemiştir diyebiliriz. Doğa bilimleri aracılığıyla elde edilen veriler, teknik gelişmeyi de hızlandırmaktadır ve bu durum Aydınlanmacıların

31 Cevizci, AF, s. 32.

bilimciliğe daha çok bağlamalarını sağlamaktadır:

“Dahası, bilim pratik yönüyle dünyadaki mutluluğun çok temelli bir bileşenini meydana getiren rahatlık ve konforu yarattığı için insan hayatını sınırsızca geliştirip iyileştirme potansiyeline sahiptir. Bilime bu gözle bakan Aydınlanma düşünürlerinin önemli bir kısmı bilimle fiilen ilgilenen, ya belli bir bilim icra eden ya da genel olarak bilim üzerine yazan kimselerdi.”³²

Batı’da felsefenin mitsel ve dinsel kökenler ile bağlarını kopardıktan sonra iki ana ekseninde devam ettiğini söylemek mümkündür. David Hume, John Locke, Francis Bacon gibi ağırlıklı olarak İngiliz/İskoç Aydınlanmasının başını çektiği Empirizm; Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant gibi filozofların temellendirdiği ve devam ettirdiği Rasyonalizm. Rasyonalist düşünceye göre insan aklı, doğduğu andan itibaren bilgiye ve kavramlara sahiptir. Empirizm ise insan aklının saf bir şekilde bilgiye sahip olmadığını, aksine, insanın bilgiye ulaşabilmesi için, deneyimlemesi ve tecrübe etmesi gerektiğini söylemektedir. Her iki felsefi düşüncede de doğa artık (ilkel toplumların aksine) bir canlı varlık olarak değil bir nesne olarak algılanmaktadır. Aydınlanma felsefesinin bilgi anlayışının temelinde nesne dünyasının bilgisini en anlaşılır ve en geçerli bir biçimde ortaya koyan yöntem matematik ve fizik bilgilerinin yöntemidir. Çünkü bu iki bilginin yöntemi nesnellik özelliklerine sahiptir. Her yerde test edilebilir ve ölçülebilir nitelikler taşımaktadır. Test edilebilir ve ölçülebilir niteliklerden uzak olan ahlaki, dini, sanatsal ve tüm metafizik bilgilerin nesnelliğine ulaşılmaz. Dolayısıyla bunların bilgi açısından bir değeri yoktur diyebiliriz. Bu anlamda bilginin sadece ‘nesnellik’ çerçevesinde ölçülebilir ve deneyimle anlaşılabilir bir çerçeveye oturtulması Aydınlanmacıların gözünde yalnızca bilimsel bilginin güvenilir olarak görülmesine neden olmuştur.

Doğaya yönelme fikriyle birlikte bilim artık ilerlemenin tek ve en büyük motoru, modernliğin ilerleme anlamında özüdür. Bununla birlikte, bilime Aydınlanma Çağında, sadece kendisi için değil, fakat pratik değeri, sağladığı yarar için de önem verilmiştir. Buna göre, bilgi artık klasik dünyada olduğu gibi, salt anlamak ve merakı tatmin etmek için ya da Ortaçağ’da olduğu gibi, Tanrının doğal dünyaya amaçlılık ve düzen kazandırma planını keşfetmek için değil, fakat sağladığı fayda için istenir. Bu fayda da şüphesiz ki bilimlerden elde edilen verilerle hızlı bir

32 Cevizci, AF, s. 34.

gelişme yaşayan teknik ve teknoloji alanlarında görülmüştür. Örneğin buharla çalışan makinelerin icadı o dönem için bilimlerin ve bilimciliğin bir zaferi olarak algılanmıştır. Bu tarz teknik gelişmeler de şüphesiz Aydınlanmacılığın bilimcilik yönünü güçlendirmiştir.

1.4.1.3 İlerlemecilik

İlerlemecilik, Aydınlanma düşüncesinin belki de en karakteristik kavramlarından birini temsil eder. Hem dünyanın hem de bütün insanlığın, belli bir hedefe doğru her geçen gün iyileşerek ilerlediğine duyulan inanç olarak özetleyebileceğimiz bu fikir neredeyse bütün Aydınlanmacıların düşüncelerinde izi bulunabilecek bir fikirdir. Bunu daha iyi kavrayabilmek için ünlü Aydınlanma düşünürü d'Alambert'in konuyla ilgili ortaya koyduğu fikirlerine bakalım:

“Eğer birisi tarafsız bir şekilde bilginizin mevcut durumunu değerlendirirse, felsefemizin ilerleme gösterdiğini inkâr edemez. Doğa bilimleri günden güne yeni zenginlikler yaratmaktadır. Geometri, sınırlarını zorlayarak, fiziksel bilimlerin ilgi alanlarına nüfuz etmektedir. Dünyanın gerçek düzeni tanınmış, geliştirilmiş ve mükemmelleştirilmiştir... Kısacası, gezegenimizden Satürn'e, cennetin tarihinden böceklerin tarihine, doğa felsefesi kökten değiştirilmiştir; ve neredeyse diğer her bilgi alanı yeni biçimler almıştır.”³³

Görüldüğü gibi doğa bilimlerinin söz konusu hızlı gelişimleri D'alambert gibi Aydınlanma düşünürlerinin düzenli bir ilerlemeden bahsetmelerini sağlamıştır. İlerleme kavramı ve İlerlemecilik, Aydınlanma hareketinin zemininde bulunan önemli kavramlardan birisidir. Özellikle 18. yüzyıl ve sonraki yüzyılda ilerleme düşüncesinin yaygınlık kazanmasının temel nedeni tarihsel araştırmalara bağlı olarak insanlığın sürekli olarak yeni bilgiler ve buluşlar ekseninde ilerlediği görüşünün güçlenmesidir. Aydınlanmacılar bu doğrultuda akılcılık ve bilimciliğin başarılarıyla sürekli daha iyiye giden bir Avrupadan ve aynı sebeplerle sürekli bir özgürleşme içinde olan toplumsal bireyden bahsederler. Bilimsel ve kültürel anlamda böyle bir ilerlemecilik Aydınlanmacılığın temel karakteristiklerinden birini oluşturmaktadır:

33 D'alambert, '**Elements de Philosophie**' in *Melanges de Litterature, d'Histoire, et de Philosophie*, nouvelle edition, six volumes, Amsterdam, 1759, vol. 4, sayfa 3-6. (İngilizceye çeviren Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment* s. 3.

“İlerleme fikri Aydınlanma için bilginin birikimselliği ve insanın etrafındaki tabiatın maddi zenginlikler üretmesine yardım edecek araçların (teknoloji) gelişmesiyle mümkün ve kaçınılmaz olan bir süreci işaret ediyor ve ilerleme, aklın kullanımının yaygınlık kazanmasıyla birlikte insanlara daha mutlu, daha ahlaki ve medeni bir hayatı vadeliyordu. Bu fikir kendinde, tarihsel süreç içerisinde “kötü” olarak görülen şeylerin tedricen ortadan kalkarak, yerlerini, “iyi” olarak nitelendirilen şeylere terk edileceği inancını ve bu eğilimin yine tarihsel süreç içerisinde sonsuza kadar devam edeceği ümidini ihtiva etmekteydi.”³⁴

Gösterildiği gibi Aydınlanmacı düşünürlerin dünya kavrayışları ilerlemeci bir iyimserliği içinde taşımaktadır. Özellikle doğa bilimlerinin ortaya koyduğu kazanımlar ve insanlığın kendini içinde bulduğu teknolojik ivmelenme Aydınlanmacıların dünyayı sürekli bir daha iyiye gidiş halinde görmelerini sağlamıştır diyebiliriz. Aydınlanmacılar için sosyolojik anlamda bireyin sürekli bir ilerleme sonucu özgürleşmesi yakın bir gelecekte gerçekleşecektir:

“Condorcet, bilimciliği, reformist karakteri ve çok bariz ilerlemeciliğiyle Fransız Aydınlanması’nın en tipik, en önemli ve bir o kadar ilginç bir filozofudur. İnsanın ve insanlığın sınırsızca yetkinleşebileceği inancıyla belirlenen ilerleme idealini ortaya atan ihtilalcilerin en başında gelen Condorcet, bununla birlikte esas, sosyal kurumların matematiksel analizini öne çıkaran yaklaşımıyla, sosyal sanat ya da bilimlerin doğabilimlerinin yöntemiyle inşa edilmesi gerektiği anlayışının en önemli temsilcisi olması açısından önemlidir.”³⁵

1.4.1.4 Bireycilik

Aydınlanmacı felsefelerin; özellikle toplum felsefelerinin en önemli kurucu temalarından biri de bireyciliktir. Aydınlanmacı düşünürler akıl sahibi bireyin gelişimini ve özgürleşmesini önemsemektedirler. Buradan onların birey olarak insana verdikleri değer anlaşılmaktadır. Aydınlanmacılar için bireyin gelişmesi, özgürleşmesi ve bu doğrultuda kendini gerçekleştirerek mutluluğa erişmesi en önemli ideallerden biridir. Toplamlar tek tek bireylerin mutluluklarını tesis etmek durumundadırlar. Bu doğrultuda örneğin bireyin mülkiyeti konusu ve bu mülkiyetin korunup geliştirilmesi Aydınlanmacı siyaset felsefelerinin önemli bir boyutunu

34 Çiğdem, AD, s. 45.

35 Cevizci, OY, s. 704.

oluşturmaktadır.

Bireyciliğin entelektüel gelişimi ilk önce Locke ile başlamış, izleyen yüzyıllarda Hume, Mandeville, Tucker, Ferguson, Smith ile devam etmiştir. 19. yüzyılda S. Mill, Spencer, Bastiat; 20. yüzyılda ise Mises, Hayek, Rand, Milton Friedman, Nozick, David Friedman, Murray Rothbard ve diğer bazı yazarlar bireyciliği savunan ve sosyal düşünce sistemlerinin odağına bireyi yerleştiren isimler olarak düşünce tarihinde yerlerini almışlardır. Bireyciliğin bu tarihi seyrinden de anlaşılacağı gibi, bireyciliğin tarihini oluşturan bu düşünürler aynı zamanda liberalizmin de tarihi seyrini oluşturmuşlardır. Bu bireycilik anlayışı yaşadığımız dünyadaki bütün eylemlerin, ilişkilerin temel varlığı olarak bireyi görür. Bireyin varlığı diğer toplulukların temelidir ve dolayısıyla da daha gerçektir. Bundan dolayı da birey, doğuştan bazı haklara sahiptir. Bu haklar bireye sırf birey olduğu için verilmiştir ve bu haklar hiçbir kurum ya da kuruluş tarafından engellenemez.

Kant'a göre;

“İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır: ve gerek kendi gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir. Varoluşları bizim istememize değil de, doğaya dayanan varlıkların, akıl sahibi varlıklar olmayınca, yine de araç olarak görelî bir değeri vardır, bu yüzden onlara şeyler denir; oysa akıl sahibi varlıklara kişiler denir.”³⁶

Pasajda da gösterildiği gibi Kant'a göre birey ya da insan ahlaki eylemlerin ve bütün yapıp etmelerin yegâne amacı olmak durumundadır. Bu tarz bir bireycilik tam da Aydınlanmacı bireyciliğin bir özeti niteliğindedir diyebiliriz. Aydınlanmacı düşünürler bireyin hak ve özgürlüklerinin, refahının tesis edilmesini en önemli ideallerden biri olarak almaktadırlar. Çünkü onlar için insan ya da birey akıl sahibi bir varolan olması nedeniyle değerlidir. Ortaçağ felsefelerinde Tanrı'nın yeri neyse Aydınlanma felsefelerinde bireyin yeri o olmuştur diyebiliriz.

Kant'a göre de insan, kendi başına bir son, bir amaçtır; hiçbir şekilde ve ne suretle olursa olsun bir araç olarak görülmez. İnsana bu niteliği kazandıran şey onun akıl sahibi bir varlık olmasıdır. Yeryüzündeki akıl sahibi tek varlık olmasından dolayı da, akıl sahibi olmayan diğer tüm varlıklardan ayrılmakta, onlardan farklı bir

36 Kant, SY, s. 44.

varlık türü teşkil etmektedir. Akıl sahibi olması nedeni ile diğer varlıklardan ayrılan insanın en belirleyici özelliği araç olarak değil de başlı başına bir amaç olarak var olmasıdır.

1.4.2 Aydınlanma Felsefesinin Negatif / Yıkıcı Yönü

1.4.2.1. Din eleştirisi

Batı uygarlığının 18. yüzyılda vardığı Aydınlanma Dönemi, aslına bakıldığında Ortaçağ'da gelişen bütün düşünce ve inançlardan kopuşun yaşandığı Rönesans dönemindeki düşünsel ve toplumsal değişmelerin üzerinde temellenir. Dolayısıyla sorgulanması gereken şey, Rönesans'ta ortaya çıkan değişimin ne olduğu ve ne yöne doğru evrildiğidir. Bu değişim/kopuş yalnızca düşünsel temelde olmamış aynı zamanda olgusal ve pratik alanda da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özellikle dinde reformasyon hareketi ile Katolik mezhebin katı ve değişmez yorumu aşılıp, yerini Protestanlığın daha ılımlı yorumu almaya başlamıştır. Bu kopuş ve bu kopuşun yarattığı değişimin içsel ve dışsal dinamiklerinin ne olduğu sorusu burada önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu sorulara genel anlamda bir yanıt verilmesi Aydınlanmanın din anlayışının ortaya çıkışının hazırlayıcısı olan kilometre taşları hakkında da fikir verecektir. 17. yüzyılda gerek doğa bilimlerinde (Galile, Newton, Harvey), gerekse felsefede (Descartes, Spinoza, Leibniz, Hobbes vs.) büyük buluşlar yapmak, büyük sistemler yaratmak bağlamında başarısını kanıtlayan insan aklı, bu başarılarından cesaret bularak insani alana dönmüş ve bu alanı kendi ışığı ile aydınlatabileceği umudunu yaratmıştır. Bu süreçte dikkate değer, bir sorunsal alanı oluşturan konuların başında din ve siyaset gelmektedir³⁷. Bu çerçeveden bakıldığı zaman bazı düşünürlerin ileri sürdüğü gibi Aydınlanmanın tepkisel karakterinden beslenerek yapılan şey, Ortaçağ'dan devralınan mirasın sekülerleştirilmesinden başka bir şey değildir³⁸. Dinin sekülerize edilmesi sadece o döneme özgü olmayıp Aydınlanma ve Modernizmden günümüze kalan bir mirastır. Dini sekülerleştiren Aydınlanma düşünürleri, Ortaçağ Hristiyanlık düşüncesindeki yaratılmış evren kavramını reddetmelerine karşın, kendi kendine işleyen bir sistem olarak evren ve

37 Ahmet Arslan, “Aydınlanma”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (iç) 1/2, 1992, s.23-32.

38 Çiğdem, AKT, s.18.

doğa kavramına karşı çıkmadılar. Hatta bu mekanist yaklaşımı toplum ve insan ilişkilerine taşıdılar. Gerçek otorite figürleri olarak, Kilise ve İncil'in otoritesine karşı çıktılar ama bunun yerine doğanın ve aklın otoritesini koydular ki bu, Aydınlanmanın "otorite karşıtı" bir söylem olmadığını göstermektedir³⁹.

Bu eleştiriler aynı zamanda Fransız Aydınlanmacılarının ortak paydası olmuştur. Kiliseyi en çok eleştiren hatta ona düşman olan ünlü Fransız aydınlanmacısı Voltaire'dir. Voltaire, İngiliz felsefesinin etkisiyle sıkı bir deizme bağlanmıştır. Voltaire, her tür dinciliğe ve Hristiyanlığa, özellikle de Katolik Kilisesi'nin temsil ettiği Hristiyanlığa amansız bir düşmanlık beslemektedir. Voltaire'nin Hristiyanlığa olan bu düşmanlığı 17. yüzyılın bilimsel ve felsefi gelişmelerinin yarattığı bir inanç sorunu ve bu gelişmelerden kaynaklanan bir düşmanlık değildir. Tersine Hristiyanlığa saldırısının temelinde sosyal ve insani gerekçeler vardır. Onun gözünde Hristiyanlık ve Kilise otoriteyi, sınırlama ve baskıyı temsil etmektedir. O sorgulanamayan bir öğreti ortaya koyar ve insanlara neye inanacaklarını söyler⁴⁰.

Başka bir deyişle Aydınlanmacılar, dinin entelektüel kurumlar üzerindeki etkisinin minimuma indirilmesi gerektiğine inanmışlardır. Bu anlayışta yukarıda da vurgulandığı gibi Tanrı merkezli bir din anlayışının yerine insan merkezli (insan egemenliğinde) bir din anlayışı geçirilmeye çalışılmıştır. Çünkü teolojik bir din anlayışı aklın istemlerine karşıydı ve aklın ilerlemesine engeldi. Dolayısıyla var olan dinsel inanç sistemi sınırlandırılmalıydı, insanın ve onun aklının ilerlemesine etkisine müdahale edilmemeliydi. Aydınlanma felsefesinin din anlayışının oluşmasında Locke'un önemli etkileri olmuştur. Çünkü Locke'un en önemli söylemi Tanrı düşüncesinin (idesinin) doğuştan olamayacağıdır ve bu söylemini "tabula rasa (boş levha)" kavramı ile açıklamaya çalışmıştır. Locke, insan aklının/zihninin doğuştan boş bir levha gibi içeriksiz olduğunu ileri sürmüş ve her türlü bilginin ancak deneyle elde edilebileceğini dile getirmiştir. Eş deyişle, insan kendi aklı aracılığıyla her türlü bilgiyi deneysel bir temelle oluşturabilir. Dolayısıyla kilisenin öne sürdüğü din öğretisinin, metafizik düşüncelerin, batıl inançların deneyle elde edilemeyeceğini ve bunların doğruluğunun gösterilmesi bilimsel açıdan olanaklı olmadığını dile getirmektedir. Metafizik, din ve batıl inançlar aklın bilgi edinim sürecine katkı

39 Çiğdem, AKT , s. 18-19.

40 Cevizci, S, s.173- 174.

sağlamadığı gibi aynı zamanda insanın doğru düşünmesine de engeldir⁴¹. Locke'un metodolojik açıdan deneyci bir tavır takınması, insan beynini doğuştan boş bir levha olarak kabul etmesi, Tanrı inancının edinimi konusundaki görüşlerini de belirler. Tanrı kavramının soyut olması ve inanca dayalı olması nedeniyle bilimsel olarak varlığının kanıtlanması olanaksızdır. Bunun yanında Locke'a göre insan zihninin doğuştan boş bir levha olması, Tanrı inancının doğuştan gelmediğinin, sonradan edinildiğinin en önemli dayanak noktasıdır. Locke, bu yaklaşımını şöyle temellendirmeye çalışır;

“Aynı ülkedeki insanlarda bir ve aynı isim altında çok değişik ve giderek karşıt ve bağdaşmaz Tanrı ide ve kavramlarını gördükten sonra insanlardaki Tanrı idelerinin Tanrı'nın kendisi tarafından zihinlere kazıldığı düşünülebilir mi? İnsanların yalnızca bir ad ya da ses üzerinde anlaşmış olmaları, Tanrının locken doğuştan bir kavram olduğunu kanıtlamaz.”⁴²

Locke'un bu görüş ve yaklaşımından, O'nun Tanrı algısı ve 'varlık' derken nasıl bir varlıktan söz ettiğini kolaylıkla anlayabiliriz. Çünkü bu yaklaşım tarafından, duyumsal ve deneysel olmayan her türden varlık metafizik varlık ya da ulaşılamayan, bilinemeyen varlık olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle de duyumsal ve deneysel olarak ele alınamayan bu türden varlık üzerinde düşünerek zaman kaybetmenin gereksizliğini ileri süren bilim adamları ve deneyci düşünürler, ilerlemenin dinamiklerini deneysel çalışma alanı içinde görmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında ilk etapta Locke'un Tanrısal varlığı yadsıdığı sonucu çıkartılabilir. Hatta çoğu düşünür O'nun düşüncelerini bu doğrultuda yorumlar. Ancak, Locke'un burada tartıştığı Tanrının varlığı değil, bilginin edinim süreci ve şeklidir. Locke, duyu verilerine bağlı bir epistemoloji geliştirmiş olmasına rağmen, bir iç-duyumun varlığını kabul ederek deneysel çerçevenin dışına çıkmış ve tutarsız olmayı göze alma pahasına dini bilgiye imkân tanımıştır. Locke'a göre, Tanrı insana kendisi ile ilgili doğuştan ideler vermemiş ve insan zihnine kendi varlığını okuyabilecek yazılar basmamıştır. Zihnin, Tanrı bilgisini, sezgisel bilginin bir bölümünden düzgün bir çıkarımla elde etmesi gerekir. Aksi halde insan, ispata ihtiyaç duyan önermelerde olduğu gibi Tanrı'nın varlığı konusunda da güvensiz ve bilgisiz olur. İnsana Tanrı'nın varlığını bilme ve bu

41 Çüçen, s.31.

42 John Locke, **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III.-IV.**, çev. Meral Delikara Üst, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, s.81.

bilgiye hangi yolla ulaştığını göstermek için, kendi var oluşunun şüphe götürmez bilgisi yeterlidir. İnsan kendisi dışında, duyuların ona bildirdiğinin ötesinde, ancak Tanrı'nın varoluşunu kesin olarak bilebilir. İnsan kendi varlığının bilgisini sezgi ile elde ederken, Tanrı'nın varlığının bilgisini akıl ona açıkça bildirir⁴³.

Aydınlanma düşüncesinin oluşum ve şekillenmesine etki eden bir diğer önemli düşünür Newton'dur. Newton, matematik, astronomi ve fizik alanında öne çıkmış, özellikle de klasik fiziği doruğa ulaştırmış bir bilim insanıdır. Diferansiyel, entegral hesap, evrensel çekim yasası ve Güneş ışığının yapısı ile ilgili çalışmaları günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir⁴⁴. "Newton, çekim kuramına dayanarak matematiksel doğa bilimini genişletmiş ve tüm yeryüzü ve gökyüzü mekaniğini kapsayan bir dizgeye dönüştürmüştür. Newton'un en büyük emeli, genel çekimin evrensel dizgeyi nasıl ayakta tuttuğunu açıklamaktır. Newton'un doğa anlayışı, mekanikçi maddeciliğin ve deizmin yöntem düzeyindeki dayanağı olmuştur. Newton'un doğa görüşü, 17. yüzyıl metafiziğine ve skolastiğe bir meydan okumadır⁴⁵. Newton'un varlık üzerinde kesin ve güvenilir bilimsel bilgiler ortaya koyan çalışmaları düşünürlerin varlık, Tanrı ve din anlayışlarını büyük ölçüde etkileyip belirlemiştir. Descartesçi düalizmin sonucu olan mekanik materyalizm, Tanrı ile maddi varlık ayırımını keskin bir biçimde ortaya koymuştur. Tanrı ile maddi varlık ayırımını kesin bir biçimde ortaya kolan La Mettrie, dini sadece ahlâktan ayırmakla yetinmemiş, aynı zamanda dinin ahlâkın en büyük düşmanı olduğunu belirtmiştir. La Mettrie, ruh denilen ayrı bir tözün var olmadığını, gerçekte var olan yegâne şeyin madde, yani onunla aynı anlama gelen beden ve beyin olduğunu belirterek, yer kaplama, harekete geçirici güç ve duyum yeteneğine sahip maddenin ezeli olduğunun ve var oluşunu kendisine borçlu olduğunun kabul edilmesi gerektiğini söyler. Buna göre, o, hareket ve duyumu maddenin temel (asli) özellikleri haline getirirken, bu özellikleri maddeye aktaracak bir Tanrı varlığını da yadsımış oluyordu. Ateist olarak bilinen La Mettrie, ikinci olarak maddeye duyum özelliği yükleyerek, duyumun insanla sınırlı olmadığını, insanla diğer varlıklar arasında tam sürekliliğin bulunduğunu söyler. Son olarak maddenin kendinden var olduğunu öne

43 Locke, s.350-365.

44 Sevim Tekeli, **Bilim Tarihine Giriş**, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009, s. 247- 248.

45 BUHR, M, SCHROEDER, W.BARCK K., **Aydınlanma**, çev. Veysel Atayman, Yenihayat Kütüphanesi, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 11-12.

sürerek, Tanrısal yaratım eylemini, Tanrı'nın dünyaya müdahalesini ve nihayet ruhun ölümsüzlüğünü ortadan kaldırır. Genelde Aydınlanma düşünürlerinin mekanik ve maddeci bir varlık anlayışı benimsedikleri bilinmektedir.

Gösterildiği üzere neredeyse bütün Aydınlanmacılar, Tanrı inancının ve Hristiyan teolojisinin karşısında olmuşlardır. Aklın ve bilimlerin kazanımlarının ışığında ortaya yepyeni bir dünya kavrayışı getirme amacına sahip Aydınlanmacılar bunu gerçekleştirmenin önündeki en büyük engeli din ve dini kurumlar olarak görmüşlerdir. Genellikle pozitivist ve materyalist denebilecek bir dünya kavrayışına sahip Aydınlanmacılar için, Hristiyanlık ve diğer dinler karanlığı simgelemektedir. Bu karanlıktan kurtulmak ya da “Aydınlığa” geçmek ise dini açıklamalara duyulan güvenin terk edilmesiyle gerçekleşecektir. Aydınlanmacıların, “Aydınlanma” derken aslında işaret ettikleri dinin karanlığından aklın ve bilimlerin aydınlığına geçiştir diyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMA GELENEĞİ KARŞISINDA

NIETZSCHE FELSEFESİ

2.1 NIETZSCHE’NİN GENEL OLARAK AYDINLANMA GELENEĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Döneminin birçok değerini sorunlu görmüş ve sık sık eleştirmiş bir düşünür olarak Nietzsche'nin Aydınlanma ekolü karşısında takındığı tutumun özellikle onun geç dönem metinlerine göz atıldığında oldukça eleştirel olduğu görülebilmektedir. Nietzsche için daha önce belirtmiş olduğumuz gibi evrensel bir hakikat ortaya koyma gayretinde olan her hareket, felsefe ya da ahlak nihilist tavırları simgeler. Hristiyan ve Yahudi dünya görüşünün gerçekliği ve hakikati yaşadığımız dünyanın dışına, bir öteki dünyaya taşınması ve insanlığa bu öteki dünya için çabalaması gerektiğini bir ahlaki yaşam doktriniyle öğütlemesi Nietzsche'ye göre yanlıştır. Aynı zamanda modernliğin dini değerlerin yerine koyduğu yeni idealler de (pozitivizm, akılcılık, bireycilik gibi idealler) Nietzsche için oldukça sorunludur.

Nietzsche, Rönesans, Reform ve diğer yeni gelişmelerle beraber, insanlığın neredeyse bin yıllık değerler sistemini, Hristiyanlığın değerlerini yitirmeye başladığını fark etmiştir. Yine de o, insanlığın peşinden gitmeye başladığı yeni ideallerin de problemleri olduğunu ve belli açılardan Hristiyan kavrayışının bir devamı olduklarını ifade eder. Bu doğrultuda insanlık Nietzsche için halen önemli bir değersizlik durumundadır ve Tanrı'nın ölümünün ardından ortaya konan yeni değerler de insanlığı ikna edememiştir. Önceki bölümlerde Nietzsche'nin bu ideallerin bazılarını neden ve hangi açıdan eleştirdiğini açıklamıştık.

Dünyanın salt akılcı bir tarzda kavranması ve bu kavrayış ışığında aklıyla eyleyen, bilim yapan ve üreten değerli insan ideasının tesis edilmesi anlamında Aydınlanma hareketi söz konusu yeni değerlerin taşıyıcısı konumundadır. Yine de Nietzsche'nin Aydınlanmayla ilişkisi sorunu bu kadar kolay bir şekilde cevaplanacak ve neticelendirilecek bir sorun gibi durmamaktadır. Nietzsche özellikle geç dönem eserlerinde Aydınlanmanın neredeyse bütün değerlerine saldırmışsa da, onun düşüncesinde Aydınlanmacı bir damarın da bulunduğunu savunan görüşler vardır.

Nietzsche'nin gerçekten de Aydınlanma geleneği karşısındaki tavrı kendi düşüncesinin gelişimi çerçevesinde bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların daha iyi anlaşılabilmesi adına onun felsefesinin dönemlerini inceleyebiliriz.

2.1.1 Nietzsche Felsefesinin Dönemleri

Nietzsche felsefesi eleştirel kimliği ve neredeyse şiirsel diliyle oldukça geniş, her konuya değinen bir felsefedir. Neredeyse edebi denebilecek yapısının yanında Nietzsche'nin felsefe metinleri içerik olarak okuyucunun ilk karşılaşmasında hemen kavrayamayacağı, yer yer ince zekâ gerektiren bir niteliktedir. Zaten Nietzsche de, felsefesinin veya metinlerinin modern insan tarafından zor kavranacağını farkındadır ve okuyucularına şöyle seslenir:

“Okumayı bir sanat edimi olarak gerçekleştirebilmek her şeyden evvel, günümüzde tamamen unutulmuş -ki bu yüzden de benim yazılarımın 'okunabilirliğine' daha zaman var- bir şeyi öngörüyor elbet, yapabilmek için handiyse inek olmanın, ama hiçbir surette 'modern insan' olmamanın gerektirdiği bir şeyi: geviş getirmeyi...”⁴⁶

Nietzsche'nin geviş getirilerek yani tekrar tekrar okunarak özümseceğine inandığı felsefesi oldukça geniş bir yapı sergilemektedir. Nietzsche'nin felsefesi hayatında geçirdiği ve deneyimlediği olaylar ve kendi içsel entelektüel devrimleri ışığında çok kez değişime uğramıştır diyebiliriz. Bu doğrultuda onun felsefesi çoğu kez karanlık ve hatta yer yer çelişkili olarak yorumlanmıştır. Bu durum göz önüne alındığında onun felsefesinin uzmanlar tarafından (*Kaufmann dışında*) dönemsel bir ayrıma tabii tutulduğunu görebiliyoruz.

Nietzsche'nin bütün bir külliyatı ve bu doğrultuda felsefesi birbirinden belli konularda ayrılan üç döneme ayrılmaktadır. **Birinci Dönem** 1872'de yayımladığı ilk eseri ve aynı zamanda doktora tezi olan '*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*', daha sonra çeşitli konulardaki denemelerini topladığı 1876 tarihli '*Unzeitgemässe Betrachtungen*'den oluşmaktadır. **İkinci Dönem** ise daha sonra çıkan eserleri 1879'da tamamlanan '*Menschliches Allzumenschliches*', 1881 tarihli '*Morgenröte*' ve 1882 tarihli aforizma çalışması '*Die Fröhliche Wissenschaft*'tan

46 Friedrich Nietzsche, **Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik**, çev. Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, (AS), s. 15.

oluşmaktadır. Nietzsche felsefesinin nihai hali ve onun en vurucu fikirlerini sergilediği **Üçüncü Dönemi**'ne ait dikkat çeken eserler 1883-1885 arasında tamamlanan ' *Also Sprach Zarathustra* ' , 1886 tarihli ' *Jenseits von Gut und Böse* ', 1887 tarihli ' *Zur Genealogie der Moral* ' , üretkenliğinin son yılı olarak görebileceğimiz 1888'de yayınladığı eserleri ' *Der Fall Wagner* ', ' *Götzendammerung* ', ' *Der Antichrist* ', ' *Ecce Homo* ' ve ' *Nietzsche contra Wagner* ' ve nihayet 1876-1888 arası aldığı notlardan oluşan ' *Nachlass* ' olarak sıralanabilir.

Nietzsche felsefesinin söz konusu üç dönemi onun felsefi açıdan olgunlaşması olarak yorumlanabilir. Günümüzde popüler kültürde Nietzsche'ye atıfla ortaya konan fikirler genellikle onun üçüncü döneminde ortaya koyduğu fikirlerdir. Onun 1876'ya kadar süren erken dönemi *kültüre ve dehaya hayranlık dönemi*, 1881'e kadar süren orta veya geçiş dönemi *pozitivist bilime inanç ve eleştirel ayrıştırma dönemi* ve 1888'e kadar süren geç veya olgunluk dönemi ise *yeni felsefe dönemi* olarak nitelenebilir⁴⁷.

Erken dönem felsefesinde genç Nietzsche hala filoloji eğitimini sürdürmekteydi. Bu dönemdeki felsefesine göz atıldığında dikkat çeken Wagner ve Schopenhauer'e duyduğu hayranlıktır. Pozitivist dönemine bakıldığında ise burada yavaş yavaş fikirleri olgunlaşmaya başlayan Nietzsche'nin hayranlıklarından sıyrılmaya başladığını görüyoruz. Bu dönemde Nietzsche gerçek anlamıyla değerlerini yeniden değerlendirmeye, önceden değerli bulduğu şeyleri eleştirmeye başlar. Nihayet yeni felsefe yani üçüncü dönemine gelindiğinde, gelişme basamakları olarak gördüğü ilk iki dönemindeki görüşleriyle yer yer zıt noktalarda konumlanan, devrimci ve aşırı uçlardaki bir Nietzsche ile karşılaşırız. Bu yeni Nietzsche'nin amacı artık dünyada saptadığı köklü problemlerle boğuşmak ve bu problemlerin çözümü için kapsamlı formüller sunmaktır. Nietzsche burada iyi ve kötü değer yargılarının tamamen ötesine geçerek fikirlerini en uç noktalara götürmek amacı güder.

Nietzsche'nin söz konusu bu felsefi tavır farkı onun felsefesine konu edindiği konu başlıklarının çoğunda yakalanabilmektedir. Yine de bu çalışmanın da odak noktası olan Nietzsche ve Aydınlanma geleneği ilişkisi doğrultusunda bizi ilgilendiren nokta Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği ve bu geleneğin

47 Karl Jaspers, **Nietzsche Nasıl Felsefe Yapıyordu?**, çev. Murat Batmankaya, Alfa, İstanbul, 2013, s.56.

entelektüellerinin düşüncelerine getirdiği olumlu veya olumsuz eleştirilerdir.

2.1.2 Aydınlanma Geleneği Karşısında Nietzsche Felsefesinin İkinci Dönemi

Nietzsche'nin Aydınlanma geleneğine ilişkin düşünceleri felsefesinin dönemleri arasında değişiklik göstermektedir. Nietzsche'nin Aydınlanma geleneğine ve genel olarak bu geleneğin entelektüel mirasına ilişkin yaptığı yorumlar arasındaki fark onun ikinci dönem eserleri ve olgunluk dönemi eserleri karşılaştığında açık hale gelir. Tabii ki bu görüşe karşıt bazı görüşler de söz konusudur. Örneğin Walter Kaufmann, Nietzsche'nin Aydınlanma karşısındaki duruşunun felsefesinin dönemleri boyunca değişmediğini ve hatta tam da bu sebeple Nietzsche'ye ilişkin yapılan söz konusu bu dönemsel ayırımın da geçerli sayılamayacağını belirtir:

“Yine de Oehler, Nietzsche eserlerinin üç döneme ayrılması gerektiğini belirtti –ve uzmanların çoğu onu takip etti. Bu ayrıma göre aydınlanmış fikirleriyle Nietzsche felsefesinin ikinci dönemi gerçek Nietzschecilikten geçici bir ayrılığı temsil etmektedir. Bu savunulması zor dogma Nietzsche'nin Wagner'den kopuşunu, milliyetçiliği ve faşizmi inkarını ve ‘İyi Avrupalı’ vizyonunu örtbas etmek gayretiyle ortaya kondu. Fakat Nietzsche'nin sözde ‘orta döneminin’ tüm idealleri onun geç dönem eserlerinde de bulunabilir. Hatta bu idealler en uç hallerini 1888’de ortaya konan eserlerde almıştır. Örneğin Devlet tapıcılığını erken döneminde Schopenhauer üzerine yazılan bir denemede: ‘orta’ dönemin aforizmalarında ve daha sonra daha sert bir şekilde ‘Yeni İdol Üzerine’ isimli bölümde Zerdüşt’te ve en son Putların Alacakaranlığı ve Ecce Homo’da eleştirilmiştir. Onun anti-faşist fikirleri, Aydınlanma çağını takdiri ve Sokrates hayranlığı da en az bu görüş kadar sürekli.”⁴⁸

Gösterildiği gibi Kaufmann için Nietzsche felsefesinin dönemlere ayrılması 'çürük bir savı' simgelemektedir. Nietzsche'nin Aydınlanmaya ilişkin olumlu tutumu bile sözde geç dönem eserlerinde bulunabilmektedir. Yine de Nietzsche'ye bakıldığında onun özellikle geç döneminde Aydınlanma geleneğinin değerlerine karşı ciddi bir saldırı içinde olduğu açık olarak görülebilmektedir. Bir önceki bölümde gösterdiğimiz gibi; onun Aydınlanma geleneğine getirdiği eleştiriler geç dönem eserlerinde yoğunlaşmaktadır.

Bunun yanında orta dönem yani pozitivist dönemindeki Nietzsche'nin

⁴⁸ Walter Kaufmann, **Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist**, Princeton University Press, USA, 2013, s. 366.

özellikle *İnsanca*, *Pek İnsanca* ve *Tan Kızıllığı* eserlerindeki görüşlerine bakıldığında Aydınlanma geleneğine karşı diğer hiçbir eserinde rastlanmayacak tarzda bir iyimserlikte olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda orta ve geç dönem Nietzsche fikirleri arasında, konu Aydınlanma geleneği olduğunda önemli bir farklılık söz konusudur diyebiliriz. Örneğin, yavaş yavaş erken döneminde sahip olduğu hayranlıklarından sıyrılmaya başladığı bu dönemde kaleme aldığı *Tan Kızıllığı*'nda Nietzsche Aydınlanma geleneğine ilişkin şu belirlemeleri yapmaktadır:

“Almanların en büyük eğilimi, aydınlanmaya ve büyük bir yanlış anlamayla onun sonucu olarak kabul edilen toplum devrimine karşı olmaktır: Kalp ve ruhun bir kez daha dolması ve gelecekteki yenileyici amaçlara yer kalması için, mevcut olan şeylere duyulan saygı, mevcut olmuş olan her şeye karşı saygı duymaya dönüştürülüyordu. Akıl kültürünün yerine duygu kültürü canlandırıldı ve görünmeyen, coşkunun, masalsılığın, özlemin sanatçıları olarak Alman müzisyenleri yeni tapınağın yapımında söz ve düşünce sanatçılarının tümünden daha başarılıydılar. (...) Bu aydınlanmayı bizim devam ettirmemiz gerekiyor, - ona karşı 'büyük bir devrim' ve 'büyük bir tepki' olmuş olmasına, evet ikisinin de hala mevcut olmasına aldırmadan. Bunlar bizim şimdi gerçekten içinde sürüklediğimiz ve sürüklenmek istediğimiz sel ile kıyaslandığında sadece dalga oyunlarıdır.”⁴⁹

Pasajda da gösterildiği gibi Nietzsche burada Aydınlanmanın ideallerinin bir anlamda korunması gerektiğinden bahsetmektedir. Alman Romantisistlerinin Aydınlanma ve akılcılığın karşısında bir felsefe ortaya koymaları Nietzsche'yi oldukça rahatsız etmektedir. O bu noktada Aydınlanmanın din karşısında kazandığı başarıların ‘Almanlara rağmen’ sürdürülmesi gerektiğinden bahseder. İşte Nietzsche'nin bu tavrı onun geç dönem eserlerinde rastlanmayan bir tavidir. O bu noktada açık bir şekilde, Hıristiyanlığın ve Alman Romantisistlerinin karşısındaki Aydınlanmanın destekçisi konumundadır. Özellikle *Tan Kızıllığı* eserinde Nietzsche'nin Aydınlanmacı tavrı açık ve net bir şekilde yakalanabilmektedir. Nietzsche'nin bu sıra dışı tutumu biraz da onun erken döneminde sahip olduğu hayranlıklarından (Schopenhauer ve Wagner gibi) kurtulmaya başladığının bir işaretidir. O burada, Alman ekolünün karşısında Fransız Aydınlanmacılığını bir anlamda bir kurtuluş olarak görmektedir. Graeme Garrard Nietzsche'nin söz konusu tavrını şu şekilde yorumlamaktadır:

49 Friedrich Nietzsche, *Tan Kızıllığı*, çev. Özden Saatçi, 5. Baskı, Sel Yayınları, İstanbul, 2013, (TK), s.149.

“Nietzsche'nin bu noktada Aydınlanmaya sarılışı onun Wagnerci Romantizm'i terk edişinin kilit unsurudur. Bu durum onun 'Usta' karşısında diretmesi gerektiği kendi, farklı entelektüel kimliğini oluşturmasında gerekli bir adımdı (...) Bu durum onun Aydınlanma karşısındaki duruşunda açık bir şekilde görülür. Nietzsche Aydınlanmayı orta dönemindeyken, sürü zihniyetinin bir başka hali olarak gördüğü şeylerden kurtulmak ve özgürleşmek için bir silah olarak kullanmıştır. Fakat daha sonra geç dönem eserlerinde Aydınlanma söz konusu entelektüel amacını tamamladıktan sonra fikrini değiştirmiş ve akıma şiddetli bir şekilde karşı olmuştur.”⁵⁰

Nietzsche'nin söz konusu pozitivist döneminde yazdığı eserlere göz atıldığında onun ortaya koyduğu önemli bir karşıtlık dikkati çekmektedir. Nietzsche *İnsanca, Pek İnsanca*'da Wagner ve Schopenhauer'in sürdürdüğüne inandığı Romantisist geleneği, Fransız Aydınlanmacı geleneğinin karşısına koyar. Almanlar ve Alman ekolü Nietzsche için Aydınlanma fenomenine o kadar karşıdır ki, bu ekolün bir öğrencisi olan Schopenhauer de, *hepsi de romantizm yandaşı ve Aydınlanma ruhunun yeminli inkârcıları olan döneminin-bilimsel öğretmenlerinin itaatkar bir öğrencisidir sadece*⁵¹. Nietzsche bu noktada Schopenhauer'in ve Alman geleneğinin ve Aydınlanmacıların din konusundaki fikirlerini karşılaştırır. O, akıl karşısında dine verdikleri değer yüzünden Alman geleneğini eleştirir. Nietzsche'nin pozitivist döneminde Aydınlanmaya duyduğu sempatinin temelinde Aydınlanmacıların dine getirdiği eleştiri yatar. Çalışmanın Nietzsche'nin din eleştirisi bölümünde belirttiğimiz gibi Nietzsche'nin Aydınlanma hareketiyle en çok yaklaştığı nokta din eleştirisidir. Pozitivist dönem eserlerinde Nietzsche en çok bu sebeple Alman Romantisizmi karşısında Aydınlanmacı bir tutum takınır. Alman filozoflar açıklamalar yerine kavramlarla yetinmeleriyle (tıpkı hayalci çağın düşünürleri gibi) felsefenin bilim öncesi halini tekrar canlandırmışlardır Nietzsche'ye göre.⁵²

Bu noktada dikkat edilmesi gereken Nietzsche'nin Alman Aydınlanmasını (veya Kant'ı) felsefesinin her döneminde eleştirmesidir. Nietzsche için Aydınlanma

⁵⁰ Graeme Garrard, Nietzsche for and Against the Enlightenment, **The Review of Politics**, Vol. 70, No. 4 (Fall, 2008), Cambridge University Press, (<https://www.jstor.org/stable/20453041>) (Erişim tarihi: 23.07.2017), s. 599.

⁵¹ Friedrich Nietzsche, **İnsanca, Pek İnsanca-1**, çev. Mustafa Tüzel, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, (İPİ), s. 84.

⁵² Nietzsche, TK, s.149.

İnsanca, Pek İnsanca'nın ilk baskısını kendisine ithaf ettiği Voltaire'in ve Fransızların Aydınlanması olarak tamamen Fransız'dır:

*“Nietzsche için Aydınlanma bir Fransız meselesiydi. Fakat bu noktada Nietzsche'nin Aydınlanmanın düşmanı olarak gördüğü Kant bir istisnaydı. Bu dönemde o, 18. Yüzyıla yaptığı saldırılarda Alman Aufklärung geleneğini (Alman Aydınlanmasını) tamamen görmezden gelmektedir. Çünkü o 18. yüzyılı tamamen Fransız olarak görmekte, 19. yüzyılı ise temelde Alman olarak nitelemektedir.”*⁵³

Bu noktada dikkat edilmesi gereken başka bir konu Nietzsche'nin Fransız İhtilali'ne ilişkin düşünceleridir. Genel kanının aksine Nietzsche Fransız ihtilalini Aydınlanmanın bir sonucu olarak görmemektedir. Ona göre bu ihtilal Aydınlanma değerlerinin tam olarak karşısındadır ve köle ahlakının bir görünümü olarak tarihteki son büyük köle başkaldırısıdır⁵⁴. Nietzsche için Fransız İhtilali Hristiyanlığın kardeşi ve devamıdır. Bu ihtilalin içgüdüleri sınıflara, asillere, son imtiyazlara karşıdır⁵⁵. Başka bir deyişle Nietzsche ihtilali ve Fransız Aydınlanmacı geleneğini ayrı şeyler olarak almaktadır. Bu noktada o Aydınlanma geleneğinin bir köle isyanını ortaya çıkaracak saikleri içinde barındırmadığını vurgulamak istemektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Nietzsche'nin söz konusu ikinci dönemi eserlerinde ne kadar Aydınlanmacı geleneğe yakın bir duruş sergilemişse de, söz konusu Alman Aydınlanması ve Kant olduğunda eleştirinin dozunu azaltmıyor olmasıdır. Nietzsche için Kant her şeyden önce Alman geleneğine ait olmasıyla problemli (Nietzsche söz konusu ikinci döneminde Alman kültürünü yoğun bir şekilde eleştirir) bir düşünürdür.

Toparlayarak söylenecek olursa Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği karşısındaki tutumunun özellikle onun ikinci dönemi veya pozitivist döneminde ortaya koyduğu metinlerinde, genel felsefesinden farklı bir yerde olduğu açıktır. Nietzsche gençliğindeki hayranlıklarından sıyrılmaya başladığı bu dönemde eski putlarını yıkmak için akılcılığa, bilimciliğe ve hatta Aydınlanma geleneğine yakın bir duruş sergiler:

⁵³ Garrard, s. 600.

⁵⁴ Friedrich Nietzsche, **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, çev. Ahmet İnam, 2. Baskı, Yorum Yayınevi, İstanbul, 2001, (İvKÖ), s.63.

⁵⁵ Nietzsche, Gİ, s.145.

“Nietzsche'nin orta dönem eserlerini incelememi sağlayan sadece akademik bir çizgi dışı çalışma yapma isteği değil. Asıl neden bu eserlerin, Nietzsche'nin popüler imajından ve hatta ikincil kaynaklarda tasvir edilenden farklı bir Nietzsche ortaya koyuyor olmasıdır: akılcı bir Nietzsche, Aydınlanmanın ve bilimlerin dostu olan bir Nietzsche, tutkulu aşırılık ve Diyonizik coşku yerine tevazuyu ve ölçülülüğü öven bir Nietzsche. İşte düşünürün orta dönem eserlerinde bulunan bu ilgi çekici imaj, günümüzde Nietzsche'ye gösterilen akademik ilginin sebebidir. Sadece Abbey'nin kitabında değil aynı zamanda özellikle akli ve bilimleri kucaklayan bir Nietzsche fikrini ilgi çekici bulan çeşitli analitik yazarların tartışmalarındaki ilginin de sebebi budur.”

56

Aslında Nietzsche'nin ikinci dönemine denk gelen yılları onun yavaş yavaş geçmişteki düzenini bıraktığı, sağlık problemlerini çözmek için güney Avrupa'nın kentlerini dolaşmaya başladığı bu doğrultuda eski ilişkilerini ve kültürel çevresini terk etmeye başladığı yıllara denk gelir. Bu doğrultuda onun görüşlerinde eski değerlerine (Almanya'daki yaşamına) karşı eleştirel bir tutumun olduğu savunulabilir. Nietzsche'nin bu dönemde ortaya koyduğu eserlerinde daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Alman kültürüne ve Alman Romantisizmine karşı sert eleştiriler yakalanabilmektedir. Nietzsche çoğu felsefe tarihçisine göre Romantisist harekete ait bir düşünür olsa da onun pozitivist dönemi tam da söz konusu Romantisist Nietzsche'den bir kopuşu imlemektedir. Nietzsche'nin bu döneminde Aydınlanma ideallerini ve bilimsel yöntemi övmeye başlaması da bu nedenlere bağlanabilir. Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği üzerindeki düşüncelerini derinlemesine incelemeye başlamadan önce onun kendi yaşadığı dönem veya 'modernite' üzerine yaptığı saptamaları incelememiz gerekmektedir. Çünkü onun Aydınlanma üzerine ortaya koyduğu fikirleri, yaşadığı çağa dair ortaya koyduğu fikirlerle iç içedir.

2.2 NIETZSCHE'NİN MODERN ZAMANLARA DAİR SAPTAMALARI

Nietzsche felsefesinin en karakteristik yönlerinden biri onun yaşadığı çağın sosyal ve entelektüel ortamına getirmiş olduğu eleştiridir. Bu eleştirilerin merkezinde Nietzsche'nin 19. yüzyıl Avrupası'nı bir nihilizmin içinde yorumlaması bulunur. O, söz konusu nihilizme varılması yolunda pek çok belirleyici etmenden bahsetmiştir. Bu çalışmanın hedefi doğrultusunda biz onun modernist ve Aydınlanmacı dünya

⁵⁶ Paul Franco, *Nietzsche's Enlightenment The Free-Spirit Trilogy of the Middle Period*, The University of Chicago Press, Chicago USA, 2011, s. 10.

görüşünde saptadığı sorunlara eğilmeyi seçtik. Ortaçağ dünya kavrayışı karakteristiklerinin belli gelişmeler sonucu terk edilmesiyle yerine gelen yeni bir yaşam kavrayışı olarak modernlik, Nietzsche için sanılanın aksine bir gelişme, daha iyiye gitme anlamına gelmemektedir.

Doğa bilimlerinin Ortaçağ sonrası kazanmaya başladığı muazzam ivme ortaya tıp ve teknik alanlarında büyük başarılar çıkarmıştır ve bu başarılar insanlığın dünyaya bakışını pek çok konuda değiştirmiştir. Dönem felsefelerine bakıldığında istisnalar dışında genel kanının dünyanın ve insanlığın her geçen gün daha iyiye doğru gittiği şeklinde olduğu görülmektedir. 15. ve 19. yüzyıllar arasındaki çağın genel kanısı, yaşamın akıl veya bilimler aracılığıyla hem maddi hem de tinsel yönden daha iyiye götürülebileceği şeklindedir. Modernite veya modern kavrayış da diyebileceğimiz bu tarz bir paradigma birçok alanda insanlığın deneyimlemiş olduğu önemli entelektüel dönüşümlerin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Modernlik zaten bir kavram olarak büyük bir dönüşüme, entelektüel bir devrime işaret etmektedir:

“Aslında 'modern', radikal bir değişmeden sonra ortaya çıkanı adlandırır ve insana olduğu kadar çevresine de uygulanır. Modern dünya, tarımsal dünyanın yerini aldı; kendisini önceleyenlerle bağdaştırılamaz yeni bir dünya görüşü belirdi. Modernite önce insanı, daha sonra insanın dünyasını etkiler. O halde modernite sözcüğüne birlikli bir anlam vermek pekala mümkündür: Burada söz konusu olan, geçmişin bilinmedik semantik alanını yapılaştıran yeni bir mantık, yeni bir dünya görüşünün mantığıdır. Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir.”⁵⁷

Düne ait olmayan bir tarzda, felsefece bir modernlikten söz ediliyorsa bu noktada Descartes'ın yaptığı devrimden söz edilmelidir. Descartes metafiziği ve felsefesiyle bütün bir ‘Varlığı’ ve ‘Varoluşu’ düşünen özne aracılığıyla ortaya koymuştur. Bu doğrultuda artık meşruluğunu evrensel bir öge olarak insan aklından alan, modern tarzda bir dünya kavrayışı ortaya çıkmıştır. Düşünen Özne, varlığından emin olabileceğimiz tek öge olarak Descartes felsefesinde bir töz niteliğindedir diyebiliriz. Descartes’tan sonra gelen bütün filozofların felsefelerinde bu yeni değişimin etkilerini görmek mümkün olacaktır. İşte tam da bu nedenle Descartes’ın Kartezyen felsefesi, felsefi anlamda modernliğin başlatıcısı olmuştur.

57 Abel Jeanniere, “MODERNİTE NEDİR ?”, **Modernite Versus Postmodernite**, (Ed. Mehmet Küçük), 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 96.

Dünyanın bu tarz bir akıl temelli (rasyonalist) kavranışı, ilerleyen dönemlerde 17. ve 19. yüzyıl felsefelerine büyük ölçüde hâkim olmuştur diyebiliriz. Hegel'in akılsal olan ve gerçek olanı özdeşleştirdiği felsefesinde zirve yaptığını söyleyebileceğimiz söz konusu akılcılık, belki de sesini en çok Aydınlanma düşüncesinde duyurmuştur diyebiliriz. Aslında çalışmamız gereği bizi ilgilendiren kısım Descartes'ın modernist/akılcı devriminin, Aydınlanma Çağı üzerindeki şekillendirici etkisi olmak durumundadır:

“İnsanın kendi aklını kullanma isteği ve cesareti ya da başkasının vesayeti olmaksızın kullanma talebi, Aydınlanmayı doğurur. İnsan'ın Aydınlanma'daki istemi rasyonel olmak kararıyla belirlenir.”⁵⁸

Alman *Aufklärung*'unun en popüler temsilcisi olan Immanuel Kant daha önce belirtmiş olduğumuz gibi akılcılığı bu şekilde Aydınlanma düşüncesinin özü olarak ortaya koyar. Modernliğin belki de en karakteristik entelektüel akımlarından biri olarak Aydınlanma, saf rasyonalist tarzıyla; geleneğin karşısına tamamen insani olan akıllı ve onun kazanımlarını koyar. Karanlık Aydınlanma düşüncesi için akıllı kullanamamayı, akıl dışı olmayı (örneğin mistik boyutuyla Hristiyanlığı) simgelemekten, bu karanlığın aydınlanması tamamen insan akıllı ve onun kazanımları aracılığıyla gerçekleşir. Yani Aydınlanma düşüncesini tam olarak bu akılcılığı dolayısıyla özellikle tamamen modern zamanlara entegre bir tarzda anlamamız mümkündür. Bu doğrultuda Aydınlanma modernist dünya kavrayışının zirve yaptığı noktadır diyebiliriz.

Her şeyden önce insan ve yaşam için felsefe yaptığını ileri süren, bu doğrultuda bir yaşam düşünürü olarak addedilen Nietzsche yaşadığı dönemi ve yaşadığı dönemin ortamını hazırlayan önceki yüzyılların kurumlarını, akademik ve sosyal ortamını, gündelik yaşamını, bilim ve sanatını, dinini kısacası her yönünü felsefesi aracılığıyla sert bir dille eleştirmiştir. Nietzsche'yi motive eden temel şeylerden biri, yaşadığı dönemde her yeri ele geçirmiş olduğuna inandığı büyük ahlaksal çöküntüydü. Nietzsche bir kültür eleştirmeni ve bir filozof olarak her yerde açık olarak görülebileceğine inandığı bu çöküşü ortadan kaldırmanın yollarını aramıştır. Ona göre insanlık gerçekte değerli olan şeyleri değersiz bulma gafleti

58 Ahmet Çiğdem, **Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 57.

içindedir ve derhal yüzünü gerçekte değerli olan şeylere çevirmeli, kendisine kıymetli ve peşinden gitmeye değer bir amaç yaratmalıdır.

Bu doğrultuda Nietzsche külliyyatının en canlı fikirlerini oluşturan kısmının da, söz konusu eleştirileri olduğunu söyleyebiliriz. Nietzsche için modernlik, modern insanın inancının aksine daha iyiye gitmek, ilerlemek anlamına gelmemektedir. Aksine insanların modern değerler olarak benimsediği değerler onları daha kötüye doğru götürmekte, içinde bulundukları değersizliği derinleştirmektedir. Nietzsche bu doğrultuda eleştiri oklarını en çok yaşadığı modern zamanlara yöneltmiştir. Bu noktada çalışmamız gereği bizi ilgilendiren kısım Nietzsche'nin modernite ve nihayet onun bir uzantısı olarak Aydınlanmacılık üzerine getirdiği eleştirilerdir.

Nietzsche için modernite her açıdan olumsuz bazı nitelikleri temsil etmektedir. Anlamanın yitirildiği, soylu değerlerin yerine köle değerlerinin iyiymişçesine kabul edildiği bu döneme ilişkin Nietzsche şu belirlenimlerde bulunur:

“Dostlarım, gençken zor günler geçirdik: Gençliği sanki ciddi bir hastalıkmiş gibi çektik. Bu içine atılmış olduğumuz zamandan kaynaklanmaktaydı- yoğun bir içsel çöküş ve parçalanma zamanı; tüm zayıflıkları taşıyan bir zaman ve en iyi gücüyle bile gençliğin ruhuna karşı koyan bir zaman. Bu zamanı karakterize eden parçalanma ve bundan kaynaklanan belirsizliktir: Hiçbir şey ayaklarının veya kendi içindeki bir inancın üzerinde sağlam durmamaktadır; yarından sonraki gün şüpheli olduğundan, insan sadece yarını için yaşamaktadır. Yolumuzun üzerindeki her şey kaygan ve tehlikelidir ve bizi hala taşıyan buz incelmıştır; hepimiz eriten rüzgarın sıcak ve esrarengiz nefesini hissediyoruz; şu anda yürüdüğümüz yerlerde yakında hiç kimse yürümeyecek hale gelecektir.”⁵⁹

Nietzsche yaşadığı çağın tarihsel bir dönem olarak oldukça sorunlu olduğunu düşünüyordu. Avrupa bahsettiği tarzda bir çöküş ve gerileme içinde tabiri caizse kültürel bir bunalım içindedir. Nietzsche'ye göre söz konusu bu çöküşün izleri baştan aşağı bütün kurumlarda yakalanabilecek bir haldedir. Gerçekte yaşamı yükselten, ona değer kazandıran her türlü soylu değer modern zamanlara gelindiğinde en kötü ve en değersiz şeylermiş gibi görülmektedir. Bu da dünyanın tamamen sevgi ve iyilikten noksan bir hale gelmesine neden olmuş, insanlığı mutsuz kılmıştır. Modernliğin ideallerinin peşinde hiç durmadan koşmaya başlamış olan modern insan; yaşamda gerçek olanı, yaşamın kaos boyutunu, içgüdüleri değersiz ve yoldan çıkarıcı bulmaya

59 Nietzsche, Gİ, s. 64.

başlamıştır. Bu doğrultuda aynı insan yaşamın kendisinden uzaklaşmaya başlamış, bir bozuluşa doğru itilmiştir. İşte bu sebeplerle modern zamanların insanı büyük bir anlamsızlık içine girmiş, neden sorusuna vereceği cevabı, başka bir deyişle yaşama amacını yitirmiştir. Söz konusu bu amaç Hristiyanlığın değer sisteminde bile bir şekilde korunmaktayken (örneğin 'İlahi hakikat için yaşama' amacı) modern insan, tanrıya duyulan güveni de yitirmesiyle beraber çok daha ağır bir sorunla, amaçsızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bu amaçsızlık değer çöküntüsü yani *decadence* ile aynı nedenler dolayısıyla ortaya çıkar:

*“İkinci olarak ise Nietzsche'nin modernitede gördüğü mutlak bir dekadanstır, insan modern zamanlarda, 'içgüdülerini yitirmiş', 'evcilleştirilmiş', 'hasta edilmiş', 'kendisine karşı bir varlık' haline dönüştürülmüştür. Nietzsche için modernite, köle ahlakının zafer ilanından başka bir şey değildir.”*⁶⁰

Göründüğü üzere Nietzsche'nin modern zamanlara getirdiği eleştirinin temelinde, bu çağın değer yargılarını ve değerler sistemini sorunlu olarak görmesi yatmaktadır. Zaten çalışmanın, Nietzsche'nin Aydınlanma felsefesi karakteristiklerine getirmiş olduğu eleştirilerinin özetlendiği kısımda da görülebileceği üzere, onun her eleştirisi temelde değerler sorunuyla ilişkilidir. Modern insanın daha işin başında değerli bulup yöneldiği şeyler sorunludur. Bu doğrultuda örneğin Aydınlanmacı bir düşünürün bütün dünyayı akılcı bir çerçevede yorumlaması, dünyanın işleyişinin akılcı bir tarzda olduğuna inanması sorunludur. Çünkü temelinde yanlış bir değer yargısı, 'her şeyin akılsal olduğu ve akılsal olanın iyi olduğu' değer yargısı bulunur. Hâlbuki Nietzsche'ye göre yaşam düzenli ve akılsal olmak yerine kaotik ve değişkendir. Bu doğrultuda yaşamı akılcı bir çerçevede kavrama çabası, onu özüne aykırı bir değerle yorumlamak anlamına gelir ve bu ne gerçekçidir ne de iyidir. Nietzsche için insan türünün en temel özelliklerinden biri olması dolayısıyla tamamen yaşama ait, insani bir şey olan 'değerlendirme' yaşamın gerçek dinamiklerine uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Çünkü yaşamın esinlenmesiyle, yaşamın bakış açısıyla konuşuruz; yaşamın kendisi bizi değerler koymaya zorlar ve yaşam değerleri koyduğumuz zaman bizim

60 Fatih Yaşlı, **Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe: Nietzsche ve Marx**, 2. Baskı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 38.

aracılığımızla değeri⁶¹. Bu doğrultuda değeriendirmelerin gerçekiçi temeller üzerinde yapılmaması, ya da yanlış değeriendirme ve değerielerin diğeri insanlar tarafından sorgulanmadan benimsenmesi insanlığı dekadansa götüren en önemli nedenlerden biridir:

“Modern toplumun decadence içinde olan bir toplum olmasının ve bu toplumda nihilizmin baş göstermesinin nedeni, bu toplumda geçerli olan değeriendirme dizgelerinin, yani ahlakların yaşama ilişkin değeriendirmelerin- bir sonucudur. Bu kültürdeki değeriendirme dizgelerine göre yapılan değeriendirmelerin yaşama aykırı, yaşamı yadsıyan değeriendirmeler olmasının nedeni ise, bu kültürü belirleyen birbiriyle bağlantılı iki gelenektir. Bu iki gelenek, dünyaya ilişkin belirli bir hakikat anlayışına dayanan metafizik/sistemci felsefe geleneği ile bu geleneğin hakikat anlayışını benimsemiş olan dinsel düşünce geleneğidir.”⁶²

Söz konusu iki geleneğe Nietzsche'nin getirdiği eleştiriler onlara ayrılan bölümlerde incelenecektir. Yine de bu noktada söylenmesi gereken Nietzsche'nin modern çağlarda gördüğü sorunların temelinde bir değerieler sistemi probleminin yattığıdır. Nietzsche için modernlik ve modernliğin taşıyıcısı olduğu ideallerin hepsi başlı başına sorundur. Nietzsche'ye göre modern insan oldukça tehlikeli bir kültürel çöküşün içinde olsa da bunun farkında değildir. O modern zamanların yeni ideallerinin peşinde sanki yaşamının bir amacı varmış gibi kendini oyalamaktadır. Nietzsche yaptığı belirlemelerde modern zamanların ideallerinin nasıl boşa çıktığını vurgular. Modern insan ona örneğin Aydınlanma tarafından vaat edilen refah ve huzura ulaşamamıştır. Bunun en büyük göstergesi modern insanın içinde yaşadığı amaçsızlık ve değersizlik yani nihilizmdir. Nietzsche'ye göre modern insanın içinde bulunduğu bu amaçsızlık uzun ve yavaş yavaş gelişen bir sürecin sonucudur. Bu sorunun kökleri Sokrates'e kadar uzanan bir değerieler sistemi sorununa ulaşmaktadır.

Nietzsche döneminin Avrupa insanında saptadığı iki tip dünya görüşünden bahsetmektedir. İki farklı ‘değeriendirme tarzı’ olarak da adlandırabileceğimiz bu iki farklı görüşten biri Hristiyanlığın halen devam etmekte olan değeriendirme tarzıdır. Diğeri ise o dönemde yeni yeni ortaya çıkan bilimci-pozitivist dünya görüşüdür. Nietzsche'ye göre bu iki değeriendirme tarzı ne kadar birbirine zıt olsalar da modern

61 Nietzsche, PA, s. 31.

62 Çetin Türkyılmaz, **Bunalım Çağı: Kierkegaard, Marx, Nietzsche**, Bibliotech Yayınları, Ankara, 2016, s. 96.

insanın çöküntüsünün, bozuluşunun farklı tipleri olmaktan öteye gidemezler. Bir Hristiyan yaşama ters, onu değilleyen değerlerin peşinden gider. Onun için hakikat öteki dünyada bulunmaktadır ve yaşadığımız dünya değersizdir. Diğeri için hakikat bilimsel yöntemle elde edilebilecek bir şeydir. Bu ikinci tip dinin dogmalarının yerine bilimin ve insan aklının gücünü yerleştirir ve bu yeni değerlere tıpkı bir din gibi tapar. Bu tarz bir bilimcilik tıpkı Hristiyanların yaptığı gibi dünya dışı bir hakikate ulaşma çabası içindedir. Fark ikinci tipin yaşamı mistik bir tarz yerine kuramsal bir tarzda kavramasıdır. Her ikisi de yaşamın özüne ters bir ‘Hakikat İstenci’ni içlerinde taşır:

“Bu tutum 19. yüzyılın dillere destan 'objektifliği'dir. 'Objektif bilimci' bu 'tarih ustası' , kendini hiç ilgilendirmeyen şeyleri tasvir eder ve bilimi hayata hakim kıldığını söyleyerek övünür. Bilimle uğraşan insan, şimdi 'dördüncü sınıf, köle sınıfı gibi sıkı çalışır; onun çalışması artık bir şeyle meşgul olma değil , bir ihtiyaçtır; sağa sola bakmaz ve bütün işler arasından- aynı zamanda hayatın , kendi iç yapısında taşıdığı bütün problematik şeyler arasından – o yarı dikkatle ya da bitkin işçilere özgü o bıktırıcı dinlenme ihtiyacıyla geçer. Bu çalışmanın bir nedeni ya da niçini yoktur; çünkü 'bilim bilim içindir'. ”⁶³

Aslında modern insanın hakikat istencini ya da bilimciliğini, en karakteristik biçimde Aydınlanmacıların fikirlerinde bulabilmekteyiz. Dünyanın tamamen akılcı bir tarzda kavranması ve doğa bilimlerinin ışığında karanlığın aydınlatılması metaforundan ortaya çıkan Aydınlanma hareketinin temel karakteristikleri, işte tam da yukarıda sözünü ettiğimiz nedenler dolayısıyla Nietzsche tarafından eleştirilir. Her türlü ideali hastalıklı bulan Nietzsche için Aydınlanmanın 'ilerleme' ideali içi boş bir ideal olmaktan öteye gidemez. Erdemli olma isteğini güç istencinin yanlış bir formu, güçsüz insanın güç depolama ideali olarak yorumlayan Nietzsche için 'kişinin kendi aklını hiçbir etki altında kalmadan kullanması' şeklinde Kantçı erdem tamamen ahlakidir ve bozulmanın bir görünümüdür.

Nietzsche’nin modern zamanlara ilişkin ortaya koyduğu eleştirileri bu şekilde özetlemek mümkündür. Nietzsche söz konusu saptamalarının yanında Batı dünyasında ortaya çıkan genel felsefe geleneği üzerine de bazı eleştirilerde bulunmuştur. Şimdi onun kuramsal felsefeler ve ‘Batı Metafiziği’ geleneği karşısında ortaya koyduğu eleştirileri incelemeye geçebiliriz.

63 Ioanna Kuçuradi, **Nietzsche ve İnsan**, 5. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s.101.

2.2.1 Nietzsche'nin 'Tanrı Öldü' Sözü ve Batı Metafizik Geleneği

Nietzsche, *Şen Bilim*'inin *Kaçık Adam* isimli bölümünde ortaya koyduğu ünlü metaforunda, pazar yerine koşarak gelen ve Tanrı'yı aradığını belirten deli bir adamdan bahseder. Bu adam kalabalığa seslendiği yerde şöyle söylemektedir:

*“Tanrıyı gömen mezar kazıcılarının yaygarasından başka bir ses duyuyor muyuz ? Tanrısal çürümeden- Tanrının çürümesinden başka koku duyuyor muyuz ? Tanrı da çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı ölü! Onu öldüren de biziz!Bütün katillerin katili olan biz nasıl avunacağız ? Dünyayı şimdiye dek elinde tutan, en kutsal, en güçlü olan bizim bıçaklarımızla kana bulandı. Kim temizleyecek bu kanı bizden ? Hangi suyla aratabiliriz kendimizi ? Nasıl bir kefalet törenini düzenlese, hangi kutsal oyunu oynasak ? ”*⁶⁴

Nietzsche'nin söz konusu metaforu ilk okuyuşta Hristiyan-Musevi inancının mutlak tek Tanrı'sının öldüğü, geçerliliğini yitirdiği anlamına gelmektedir. Gerçekten de Nietzsche felsefesinde Hristiyan tanrısının bu tarzda bir ölümünü öne çıkaran fikirlere ulaşılabilir. İnsanlığın eski değerler sisteminin teminatı olan Tanrı yoktur, o ölmüştür. Ona duyulan inanç dünyadaki yeni gelişmeler sonucu sarsılmıştır.

Yine de Nietzsche'nin bu saptaması belli bir geleneğin, bir felsefe geleneğinin ölümü, inandırıcılığını yitirşi anlamına da gelmektedir. Bilindiği üzere Tanrı kavramı duyular üstü bir kavrama işaret etmektedir. Tanrı kavramının kuşatıcı etkisi sayesinde insanlık, yüzyıllar boyunca değerler sistemini, hakikatini, doğrularını oluşturmuştur. Özellikle Aydınlanma düşüncesinin sistematik din eleştirisiyle beraber Tanrı kavramı inandırıcılığını yitirmiştir. Bu da insanlığın en büyük dayanağını yitirmesi ve anlamsızlığın içine düşmesiyle sonuçlanır. Platon ve Sokrates'in felsefeleri etkisinde ortaya çıkan bir gelenek olarak Batı Metafiziği de genellikle maddi olmayan tözler, idealar gibi gerçeklikte ve yaşamda karşılığı olmayan kavramlara sahiptir. Bu doğrultuda metafizikçilerin ortaya koydukları felsefi görüşler de Nietzsche'nin gözünde Tanrı kavramıyla aynı niteliktedir. Nietzsche'ye göre Tanrı'ya duyulan inanç ve hakikati yaşadığımız dünya dışında aramak arasında bir fark yoktur. Bu doğrultuda Tanrı'nın ölümü, Batı metafizik geleneğinin yani dünyaya sırtını dönen felsefelerin inandırıcılığını yitirmesiyle aynı şeydir:

64 Nietzsche, ŞB, s. 130.

“Tanrı öldü” sözü, duyuyu üstü dünyanın etkin bir gücü olmadığı anlamına gelir. Bu dünya (duyu üstü dünya) yaşam vermez. Batı felsefesini Platonculuk olarak anlayan Nietzsche için metafizik sona ermiştir. Nietzsche, kendi felsefesini metafiziğe, yani ona göre Platonculuğa karşı bir akım sayıyordu.”⁶⁵

Nietzsche bu noktada duyular üstü bir hakikat ve Tanrısal hakikat iddialarını özdeş olarak yorumlayarak, Tanrı'nın ölümü metaforuyla hem Hristiyanlığın hakikat görüşünün hem de Platon'la başlayan bütün bir Batı Metafiziği geleneğinin de öldüğüne veya inandırıcılığını yitirdiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda artık modern insanın peşinden gideceği bir hedefi, bir amacı kalmamıştır. Tanrı'nın ölümü hem yaratıcı Tanrı'ya duyulan inancın hem de Batı dünyasının metafiziksel felsefelerine duyulan inancının sarsılmasına işaret etmektedir. Tanrı gibi kapsayıcı bir kavrama duyulan inancın sarsılmasıyla beraber insanlık, kendisine yeni bir amaç yaratma uğruna Aydınlanmacılığın ve modern zamanların yeni ideallerini; akılcılığı, bilimciliği, ilerlemeciliği, bireyciliği ve din karşıtlığını benimsemiştir. Şimdi Nietzsche'nin bu idealler ve bu idealleri benimseyen insanlığın durumu üzerine ortaya koyduğu fikirlerini incelemeye geçebiliriz.

2.3 AYDINLANMA GELENEĞİNİN TEMEL KARAKTERİSTİKLERİ VE NIETZSCHE FELSEFESİ

Nietzsche'nin çağının değerler sistemine getirdiği eleştiriler dikkate alındığında onun yaşadığı çağa ve geçmişe ilişkin pek çok kavram ve kurumu, inanç ve değeri sorunlu gördüğü açık görünmektedir. Çalışmamızla ilişkili olarak bizim için önemli olan kısım Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği ve geleneğin değerleri karşısındaki duruşudur.

Çalışmanın ‘Giriş’ kısmında belirttiğimiz gibi Nietzsche direkt olarak Aydınlanma geleneğine ilişkin çok fazla belirlenimde bulunmamış olsa da Aydınlanmanın temel karakteristikleri olarak belirlediğimiz akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik, bireycilik ve din karşıtlığı üzerine oldukça kapsamlı belirlemeler yapmıştır. Nietzsche ve Aydınlanma felsefesi arasındaki ilişkiyi netleştirmek adına

65 Martin, Heidegger, *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı*, çev. Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s. 18.

şimdi Nietzsche'nin söz konusu kavramlara ilişkin ortaya koyduğu fikirlerini inceleme işine geçebiliriz.

2.3.1 Nietzsche'nin Akılcılık Eleştirisi

Nietzsche'ye göre bütün bir felsefe tarihi ve filozofların genel yaklaşımı, akla oldukça üstün bir değer vermeleriyle karakterize olmaktadır. *Putların Alacakaranlığı*'nda Nietzsche, Herakleitos'u ayrı bir yere koyarak ondan önce gelen bütün düşünürlerin, temelde ahlakı rasyonel bir şekilde tanımlama ihtiyacından doğan bir akılcılık ve duyumculuk-karşıtlığı içinde olduklarını belirtir. Duyular filozoflar tarafından genellikle göreceli, değişken ve olumsal şeyler olarak anlaşıldıklarından insan bilgisinin 'güvenilmez', 'akıl tarafından düzenlenmeye ihtiyaç duyan' kısmını oluşturuyor olarak görülmüşlerdir. Başka bir deyişle bu düşünürler için hakikate, gerçek ve doğru olana ulaşmanın tek yolu akıldır.

Nietzsche ise, felsefe tarihinde yaygın olarak kabul gören akılcılığa söz konusu eserinde şöyle karşı çıkmaktadır:

“Duyular, ne Elealıların ne de Herakleitos'un inandığı tarzda yalan söylerler- hiç yalan söylemezler. Onların tanıklığından bizim ne yaptığımızdır, yalanı asıl oluşturan, örneğin birlik yalanını, şeysellik, töz, süreklilik yalanını... Duyuların tanıklığını çarpıtmamıza “akıl” neden olur. Duyular oluşu, yok oluşu, değişimi gösterdikleri sürece yalan söylemezler... Ama Herakleitos, varlığın boş bir kurgu olduğu konusunda, sonsuza dek haklı kalacaktır. Biricik dünya 'görünüşte' dünyadır: 'hakiki dünya' onun üstüne eklenmiş bir yalandır yalnızca.”⁶⁶

Pasajdan da anlaşılacağı üzere, Nietzsche felsefede yaygın olarak kullanılan akılcı paradigmayı radikal bir şekilde eleştirmektedir. Özellikle Platon'un felsefesiyle beraber neredeyse bütün bir düşünce geleneğini etkisi altına almış akılcılık, Nietzsche için dekadansın görüntülerinden birini temsil etmektedir. Aydınlanmanın en önemli düşünürlerinden biri olarak Kant'ın Numenal/ Fenomenal dünyalar ayrımı, direkt olarak olmasa da söz konusu bu 'değişmeye tabii olan şeylerin' alıcısı olarak duyular ve 'değişmeyen evrensel kavramların' taşıyıcı olarak akıl şeklindeki geleneksel ayrımın bir sonucudur. Fakat örneğin Nietzsche için, sürekli bir değişimin söz konusu olduğu ve duyularımızla bize açık olan fenomenal dünyanın 'hakiki'

66 Nietzsche, PA, s.20.

olmaması yönündeki itirazların hepsi aslında onun hakiki olduğunu göstermektedir. Yalnızca ahlaksal-optik bir yanılgıdan ibaret olan 'hakiki dünya' kavramı, gerçek dünyayla çelişme üzerine kurulmuştur ve onun hakikiliğini ortaya koymak için öne sürülen kıstasların hepsi Nietzsche için onun tam da hiçliğinin, hiç oluşunun kıstaslarını öne sürmektedir⁶⁷.

Aynı zamanda Nietzsche, Antik Yunan'da özellikle Platon- Sokrates geleneğiyle ortaya çıkan, bir akıl yürütme yolu olarak diyalektiği de eleştirmiştir. Nietzsche için diyalektik yöntem tartışmada üstün gelmek için ayak takımının ya da soylu olmayan kimselerin kullandığı bir yöntemdir. Nietzsche'ye göre Sokrates'in, Euripides üzerindeki etkisi aracılığıyla Diyonizik tragedyaya geleneği karşısına diyalektikçi ya da akılcı (içgüdü karşıtı) bir paradigmayı getirmesi dekadansın görünümlerinden biridir. Bu nokta çalışmanın Sokratik gelenek eleştirisine ayrılan kısmında detaylandırılacaktır.

Nietzsche, özellikle Aydınlanma Felsefesi içinde en bütünlüklü haline ulaşan akılcılığa karşı eleştirel bir tutuma sahiptir. Yine de unutulmaması gereken nokta, onun söz konusu eleştirisinin aklın kazanımlarına -örneğin bilimin başarılarına- getirilen bir eleştiri olmadığıdır. Nietzsche için akıl yalnızca bir araçtır⁶⁸. Onun için sorun akla verilen değerle ilgili bir sorundur. Aklın özellikle Aydınlanmacılar tarafından en üst değer olarak görülmesi ve hakikatin tek kaynağı olarak alınması Nietzsche için sorundur. Çünkü Nietzsche'ye göre dünyanın işleyişi akılsal olmaktan oldukça uzaktır:

*“Dünyanın bengi bir akıllılığın toplamı olmadığı, bildiğimiz dünya parçasının – yani bizim insani aklımızın – pek de akıllı olmayışıyla kesin olarak kanıtlanabilir. Ve bu akıl daima ve tamamen bilge ve rasyonel değilse, dünyanın geri kalanı da değildir; buradan a minori ad majus, a parte ad totum sonucu çıkarılabilir, üstelik belirleyici bir kuvvetlilikle.”*⁶⁹

Başka bir deyişle Nietzsche'nin akılcılık eleştirisi direkt olarak insan aklı karşıtlığı olmaktan çok felsefe tarihine egemen olan özel tarzdaki bir akılcılığa yöneliktir diyebiliriz:

67 Nietzsche, PA, s.23-24.

68 Nietzsche, İvKÖ, s.105.

69 Friedrich Nietzsche, **Gezgin ve Gölgesi**, çev. Mustafa Tüzel, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.5.

“Çünkü Nietzsche'nin gerçek düşmanı akıl değil, aklın her şeye kadir olduğunu sanarak gözlerini doğaya, yani Dionysos öğelerine kapayanlardır. Nietzsche, adeta Kartezyen bir akla karşıdır.”⁷⁰

Gösterildiği üzere Nietzsche'nin aklın kullanımına ilişkin getirdiği eleştiriler, Kartezyen nesnel akıl kavrayışına yöneliktir. Onun asıl eleştirdiği ve karşı olduğu kuramsal (teorik) aklın kuşatıcı kullanımı ve kuramsal akla verilen değerdir. Bunun yanında Nietzsche'nin, aklın nesnelerle ilişkisinde veya bilgi edinimi sürecindeki rolüne getirmiş olduğu bazı eleştiriler de söz konusudur. Aydınlanmacılığın başat kavramı olan, duyular aracılığıyla kazanılan verileri belirli biçimlerde işleyerek ortaya güvenilir bilgiyi çıkaran ve bu doğrultuda hakikatin bir anlamda garantörü olan akıl, Nietzsche felsefesinde neredeyse tam tersi bir nitelik kazanarak, *duyuların tanıklığını çarpıtmaya* neden olan basit bir araca dönüşür:

“Anlama yetisi insanların çoğunda hantal, iç karartıcı, gıcırdayan, güçlüklerle çalıştırılan bir makinedir. Onlar bu makineyle çalışmak, iyi düşünmek istediklerinde buna 'konuyu ciddiye almak' der. Kimbilir iyi düşünmek onlara ne ağır geliyordur.”⁷¹

Nietzsche, aklın ondan önce gelen düşünürlerce hakikatin yegâne ölçütü olarak alınmasına karşıt olarak, içgüdülerin görmezden gelinmediği yani yaşama evet diyen bir akıl kullanımını öne çıkarmaktadır. Başka bir deyişle Nietzsche için soylu insan, yeri geldiğinde aklının rehberliğinin dışına çıkabilen, yaşama dâhil olma anlamında içgüdülerini öne çıkarabilen insandır. Nietzsche bu tarz bir durumu “tutkunun akılsızlığı ya da ters akıl” olarak isimlendirmekte ve bu tarz hayvansı bir tavrı (örneğin usunu susturarak yaşamını ve kendisini tehlikeye sokmayı göze alan hayvanın tavrını) soylu, yüce gönüllü insanların tavrına benzetir⁷². O bu tarz bir akli yani içgüdüler ve tutkularla işbirliği içinde olan akli yüksek akıl olarak isimlendirmektedir.

Gösterildiği gibi Nietzsche özellikle Aydınlanma felsefesi dâhilinde oldukça önemli ve belirleyici bir yere koyulmuş olan akıl ve akılcılığın karşısındadır. O akılcılığı dönem Avrupası'nın nihilizminin en önemli görüngülerinden biri olarak görmektedir. Nietzsche'nin eleştirisi bu doğrultuda; Alman idealistlerinin ve

70 A. M. Celal Şengör, “Nietzsche ve ‘Akla’ İsyan”, *Cogito: Nietzsche Özel Sayısı*, Sayı: 25, 2001, s. 241.

71 Nietzsche, ŞB, s. 193-194.

72 Nietzsche, ŞB, s. 43.

Romantisistlerin aynı konudaki eleştirileriyle yakındır diyebiliriz. Ayrıca Nietzsche bütün bir akılcı geleneği Sokrates'in felsefesiyle başlayan bütünlüklü bir gelenek olarak görmektedir. Nietzsche'nin akılcılık ve kuramsal aklın kuşatıcı kullanımı konusunda ortaya koyduğu eleştirilerini daha iyi kavramak adına, onun Sokratik gelenek ve geleneği akla bakışı karşısındaki görüşlerini incelemeye geçebiliriz

2.3.1.1 Nietzsche'nin Sokratik Gelenek Eleştirisi

Nietzsche'nin, özellikle Sokrates ve Platon'la beraber başlayan düşünce geleneğine getirdiği eleştirilerin temelinde bu geleneğinin ahlakçı tutumu yatmaktadır. Nietzsche Sokrates öncesi Yunan felsefesi geleneğini gerçek Yunanlı tarzda felsefe olarak görmektedir. Sokrates'le başlayan yeni felsefe yapma geleneği ise ona göre Yunan karşıtı içgüdülerin üste çıkışı şeklindeki bir çöküş semptomudur.⁷³

Nietzsche'ye göre gerçek Yunanlıların kültürü, tamamen gerçek Yunan içgüdülerine koşut şekilde türemiştir ve “(...): *Platon'un ister istemez ait olmadığı Perikles çağına aittir: selefleri, eski felsefenin bilimsel türündeki Herakleitos, Demokritos'tur; (...)*”⁷⁴ Nietzsche'ye göre, onun trajik olarak nitelediği, Sokrates öncesi Yunan düşüncesi ve ondan sonra gelen Sokratik gelenek arasındaki kopuş, günümüz modern toplumunun da ortaya çıkışının en büyük nedenlerindendir. Nietzsche, Antik Yunan'ın *yarışma kültürüne (agon)*, güçlü bireyciliğine, hareketliliğine ya da genel olarak diyonizik niteliklerine karşıt olarak ortaya çıktığını düşündüğü Sokratik geleneği eserlerinin çoğunda eleştirmektedir. Platon ve Sokrates, Nietzsche'ye göre birer Anti-Yunan olarak yıkılış semptomlarıdır⁷⁵. Nietzsche için söz konusu geleneğin en büyük problemlerinden biri, elimizde başka hiçbir çözüm kalmadığı zaman kullanabileceğimiz bir metodoloji olan diyalektiği, her şeyin temeline yerleştirme çabasıdır. Çünkü yaşamın temel nitelikleri olan coşku veya içgüdülerle hiçbir ilişkisi olmayan bu metodolojinin, yaşama ilişkin temel bir kavrayış halini alması, düpedüz yaşamı olumsuzlamaya ve aslında yaşam dışında konumlanmaya neden olmaktadır. Sokrates geleneğinin fenomenlere ve

73 Nietzsche, Gİ, s.286.

74 Nietzsche, Gİ, s.288.

75 Nietzsche, PA, s.12.

düşünülenlere ilişkin rasyonel analizlerle hakikate ya da iyi olana ulaşacağına ilişkin inancı, insanı insan ya da yaşamı yaşam yapan içgüdülere karşı büyük bir düşmanlığı ve bu doğrultuda trajik çağın bitişini simgelemektedir.

Nietzsche'ye göre Sokrates öncesi dönemde yaşamış olan Sofistler, ahlaklılığa karşı ilk ciddi eleştirileri getirmiş olan gruptur. Onlar ahlakın göreceliğini, coğrafi özelliklere göre değişimini vurgulamış, diyalektik yöntemle her türlü ahlakın temellendirilebilir olduğu tehlikesini önceden görmüşlerdir⁷⁶. Nietzsche'ye göre dönemin Yunan kültürünü tamamen doğru Yunan içgüdüleriyle oluşturmuş olan sofistlerin aksine Sokrates ve Platon ortaya *erdem* (*arete*) kavramını atmışlar ve Yunanlıların erdemli olmayı bilgelik ve mutlulukla eşleştirmelerine neden olmuşlardır. Onlara göre bu ideal mutluluk durumuna ulaşabilmenin yolu da diyalektik düşünmeden geçmektedir. Nietzsche nedenlerle ispatlanan bir erdemliliğin insanın nihai hedefi olması görüşünü, insanlıktan çıkış olarak yorumlamakta ve bu doğrultuda bu tarz bir düşünmeyi ortaya koyan Sokrates'i, değerler tarihinde en derin sapkınlığın bir anını temsil ediyor olarak tanımlamaktadır.⁷⁷ Hatta Nietzsche, bir adım daha ileriye giderek diyalektiği sürü insanının içinde taşıdığı hınç duygusunun bir tezahürü olarak niteler.

Bu konuda Nietzsche, söz konusu geleneğin özeti niteliğindeki bir eşleştirme üzerinden eleştirisini sürdürür. Sokratesçi düşüncede mutlu olmanın yolu erdemli olmaktan geçmekte, erdemler ise kabaca rasyonel davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bunun sonucunda mutlu olmak sadece akla göre eylemekten geçer fikri mantıksal olarak ortaya çıkmaktadır. Sokratesçi kavrayışın, ondan önce gelen görece içgüdüsel ve yaşam dolu Antik Yunan kültürünü, akıl çatısı altında bu tarz bir homojenleştirme girişimi, ortaya baskılayıcı bir akılcılığı; halen yaşadığımız toplumun dahi en merkezi özelliklerinden biri olan bir anlayışı çıkarmıştır. Nietzsche'ye göre birbiriyle karşı karşıya olan fikirler, değerler kısacası dinamik bir toplum yaşam doluyken, bu dinamizmi, 'akılsal olan' kavramı altında toplayarak yok etme, onu tekleştirme modern toplumu ve bu toplumun nihilizmini ortaya çıkarmıştır.

76 Nietzsche, Gİ, s.288.

77 Nietzsche, Gİ, s.290.

“Sokrates'in kurduğu akıl = erdem = mutluluk denkleminin hangi alerjiden kaynaklandığını kavramaya çalışıyorum: gelmiş geçmiş en tuhaf denklemdir bu ve eski Helenlerin tüm içgüdülerini karşısına alır üstelik.”⁷⁸

Nietzsche'ye göre Sokrates ekolünün yanlıklarının en büyüğü, insanın yaşamda en büyük arzusunun ne olduğu sorusuna, ahlaksız olacağından çekindikleri için, güç istenci cevabını verememiş olmalarıdır⁷⁹. Söz konusu ekol insan yaşamının nihai hedefi olarak mutluluğu koymaktadır. Bu yaklaşımın sonucu olarak onlar bir filozoftan çok bir ahlakçıya dönüşmüş ve ortaya yaşamı olumsuzlayan düşünceler koymuşlardır. Bu varsayımın ardından yaptıkları ikinci hata ise metodolojik bir hata olup mutluluğa ulaşmanın yolunun erdemli olmaktan ya da başka bir deyişle hakikat yolunda olmaktan ya da akla uygun eylemekten geçtiğini savunmalarıdır. Sokrates'ten önce kendi içgüdülerinin rehberliğinde, büyük bir dinamizm içinde sürüp gitmekte olan Yunan kültürü, Sokrates ile beraber artık kurtuluşunu akılcılıkta, aklın tiranlığında ve homojenlikte bulmaktadır. Nietzsche'ye göre Sokratesçilik insanlığın bütün farklarını görmezden gelerek ortaya evrensel bir ahlak koyma çabasıdır. Nietzsche'ye göre aslında yaratıcı ve olumlayıcı bir güce işaret eden içgüdü, Sokrates'in düşüncesinde neredeyse elden geldiğince yaşamın dışına itilmiş ve yerine bilinçlilik ve akılcılık getirilmiştir. Ayrıca bu düşüncesiyle Sokrates, bilinci ya da aklı ön plana çıkararak, bir anlamda modern teorinin kurucusu olmuştur. Onun bu fikirleri Nietzsche'ye göre bütün bir felsefe tarihinde ortaya çıkan akılcı ve metafiziksel yaklaşımların babasıdır. Artık insan yaşamının amacı mutlu olmakta; başka bir deyişle diyalektik metodoloji ışığında, her zaman akla uygun olanı, ölçülü olanı, evrensel olanı yapmaktadır. Fakat Nietzsche'ye göre bu düşünce başlı başına hatalıdır çünkü ona göre mutluluk illa bir şeyle eşitlenecekse bu, sırt dönülen, değersizleştirilen içgüdüler olmalıdır⁸⁰. Zaten yukarıda belirttiğimiz gibi Nietzsche, insanın temel istencinin mutluluğa dönük olduğu görüşüne de karşıdır. Ona göre insanın tek gerçek istenci güç istencidir ve mutlu olmak yalnızca güçlü olmanın farklı bir sonucudur. Ve yine insan *“... ani heyecanları dışarıda tuttuğunda, en yüksek derecede güç duygusu veren durumları, dolayısıyla keyfi de dışarıda tutmuş olur. En yüksek derecede mantıklılık, her türlü sarhoşluğun beraberinde getirdiği*

78 Nietzsche, PA, s.13.

79 Nietzsche, Gİ, s.294.

80 Friedrich Nietzsche, **Tragedyanın Doğuşu**, çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, (TD), s.72.

mutluluk duygusunu vermekten çok uzaktır."⁸¹ Nietzsche'ye göre içgüdülerle savaşın ya da zıtlaşmanın sonucu yaşamın karşısında durmak yani bir nihilizmi yaşamaktır. Artık Sokrates ile beraber Yunan kültürünün yeni formülü bilginin iyi olduğu, iyin de mutluluk getirdiğidir. Nietzsche ise kısaca bu tarz bir yaklaşımın Sokrates öncesi aristokrat Yunanlıların, sağlıklı içgüdüleriyle tezat oluşturduğunu savunmaktadır. Sokrates artık teorik insanın, bilmeyi arzulayan onu tek hedefi haline getiren insanların çağının habercisidir.

Nietzsche'nin gözünden Sokrates'in çeşitli biçimlerde nitelendiğini görmekteyiz. Öncelikle o, kendisinden önce gelen geleneğin bitişi ve yeni bir felsefe geleneğinin başlangıcını simgeleyen bir figürdür. İlk diyalektikçi ve aynı zamanda ilk yaşam düşündürüdür. İnsan duyumsamasının, içgüdülerin, bilinçdışının ve hatta mitin ve müziğin düşmanıdır. Akli diğer her şeyden daha üstün bir araç olarak görmesiyle ilk Modernist düşündürüdür. Ahlaki kavramlar üzerine kafa yoran ilk düşünür olmasıyla da (- özellikle Platon üzerindeki etkisi dolayısıyla) Hristiyan ahlakının bir anlamda müjdeleyicisidir. Nietzsche, içgüdülere karşı olması dolayısıyla bir *monstro animo* ⁸² olarak nitelediği Sokrates'i, Antik Yunan trajedilerinin bitişinden de sorumlu tutmaktadır. Hatta o, *Trajedinin Doğuşu*'nda, Sokrates'i, Euripides üzerindeki etkisi aracılığıyla Antik Yunan tragediyalarının sonunu getirmekle suçlamaktadır:

*"Dionysos zaten tragedya sahnesinden kovulmuştu, hem de Euripides aracılığıyla konuşan daymonik bir güç tarafından. Euripides de, bir anlamda yalnızca bir maskeydi. Onun ağzından konuşan tanrı, Dionysos değildi, Apollon da değildi, tamamen yeni doğmuş bir daymondu: adı Sokrates'ti: Budur yeni karşıtlık: Dionysosçu olan ve Sokratesçi olan; ve Yunan tragedyasının sanat yapısı bu karşıtlık yüzünden yok olmuştur."*⁸³

Nietzsche'nin Sokratesçi gelenek ve bu geleneğin akılcılık yanlısı tutumuna getirdiği eleştiri, onun bütün Batı metafizik geleneğine getirdiği eleştirinin bir anlamda temelinde bulunmaktadır. Nietzsche'ye göre Batı metafizik geleneğinin en karakteristik özelliği onun varlık-oluş dikotomisinde, Sokrates etkisi altında olması nedeniyle, oluş karşısında varlığı öne çıkarması ve hatta oluşu ya da Diyonizik olanı

81 Nietzsche, Gİ, s.294.

82 Canavar ruhlu.

83 Nietzsche, TD, s.84-85.

tamamen boşlamasıdır. Modern zamanların nihilizminin en temel sâiklerinden biri ona göre yaşamın bu tarz bir yanlış kavranışıdır. Yaşamın bu şekilde kavranışı bütün bir insanlığı rasyonel bir hakikat arayışı içine sokmuştur:

“Yaşam ve oluşla büsbütün karşıtlık arz eden bu arayış, akıl ve düşünmenin yaşamın kendisinden kopararak, rasyonel bir düşünüm ekseninde türetilmiş olan varlık, nesne, nedensellik, erek, Tanrı vb. kavramlara tutsak edilmesi anlamına gelir. Bundan dolayı Nietzsche metafiziği insanlığın temel yanılsamalarını, sanki en temel hakikatlermiş gibi gösteren bir bilim olarak değerlendirir.”⁸⁴

Toparlayarak söylenecek olursa Nietzsche, akılcılığı öne çıkaran felsefeleri; yaşamın kaotik yönünün karşısında teorik/kuramsal yönünü öne çıkaran felsefeleri sert bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre Sokrates’in felsefe dünyasına getirdiği ‘kuramsal felsefe yapma tarzı’ ve ‘akılcılık’ modern zamanların içinde bulunduğu nihilizmin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahiptir. Yaşamın kendi özünde dengesiz, inişli- çıkışlı ve Diyonizik olduğu yerde akılcı dünya görüşlerinin onu bir düzenlilik içinde kavramaya çalışması, oluş karşısında donuk, kuramsal kavramları öne çıkarması yaşama ters, yaşamın özüne uymayan felsefelerin oluşmasına neden olmuştur. Nietzsche bu tarz akılcı kavrayışların bozulmayı ortaya çıkardığını savunmaktadır.

2.3.2 Nietzsche’nin Bilimcilik Eleştirisi

Nietzsche özellikle yaşadığı yüzyıl ve öncesi göz önüne alındığında bilimleri ve daha da önemlisi bilimciliği problematik bir konu olarak görmesiyle diğer düşünürlerden ayrı bir konumdadır. Onun değerlerin yeniden değerlendirilmesi üzerine yaptığı vurgu, dönemin yükselen değeri bilim ve kuramsal düşünmenin yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Aydınlanmayla beraber özellikle önemli değerlerden biri haline gelen bilimcilik ve doğa bilimlerinin değeri, Nietzsche tarafından problem haline getirilmiş, sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Erken dönemlerinde Nietzsche bilime ve bilimsel araştırmaya karşı daha olumlu bir yaklaşıma sahipti. *İnsanca Pek İnsanca*’da o metafizik kurumlara duyulan

84 Kasım Küçükalp, **Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida**, Sentez Yayınları, İstanbul, 2008, (BMD) s. 83.

inancın yitirilmesiyle insanlığın ekümenik⁸⁵ hedeflere bir hayli yüksek bir gereksinim duymaya başladığını belirtmektedir. Yaygın kabul görmüş Kant etiğinin bu gereksinimi karşılayamadığını belirttikten sonra Nietzsche, geleceğin bilim adamlarının görevinin bu açığı kapatmak olduğuna inandığını söyler⁸⁶. Yine de Nietzsche bu tavrını kısa bir süre sonra terk edecek ve entelektüel hayatı boyunca bilimin yaşamla ilişkisini ve değerini sorgulayacak, genellikle bu ilişkiye ilişkin olumsuz eleştiriler getirecektir. Her şeyden önce Nietzsche, bilimlerin araştırdıkları nesnelerinin genellikle gerçeklikten yoksun kavramlardan ibaret olduklarına inanıyordu. Yaşamımızda örneğin ideal bir eşkenar üçgen ya da kusursuz bir atomla karşılaşma ihtimalimizin olmadığını vurgulayan Nietzsche bilim adamlarının olsa olsa şu tip şeylerle çalışabileceğini belirtir:

“Biz olsa olsa var olmayan şeylerle çalışırız: çizgiler, düzlemler, atomlar, bölünebilir zaman aralıkları, bölünebilir uzamlar. Biz ilkin her şeyi bir imgeye, kendi imgemize dönüştürüyorsak, açıklama nasıl olanaklı olur ?”⁸⁷

Nietzsche'ye göre anlama yetisi ya da kabaca insan aklı tarihimiz boyunca büyük yanlışlar üretmiştir ve bundan daha kötüsü insanlığın bu yanlışların bizi hakikate götüreceğine inanmış olmasıdır. Bilimler ve Batı metafiziği geleneği sayesinde ortaya çıkan bu yanlışlıklar şöyle sıralanabilir: kalıcı ve eşit şeylerin var olduğuna duyulan inanç, şeyler tözler ve cisimlerin var olduğuna duyulan inanç, bir şeyin görüldüğü gibi olduğuna duyulan inanç, istemimizin özgür olduğuna ve benim için iyi olanın herkes için iyi olduğuna duyulan inanç⁸⁸.

Nietzsche'nin bilime ilişkin fikirlerini anlamının bir başka yolu onun bilim insanlarına ya da akademisyenlere ilişkin fikirlerine göz atmaktan geçmektedir. Nietzsche için tipik bir bilim adamı, köle ahlakının bariz bir dışavurumunu temsil eder. Egemen tarafta olmayışı dolayısıyla o, soylu olmayan bir insan tipidir, soylu olmayan insanların erdemlerini öne çıkarır; çalışkandır, düzen ve sıralamadaki yerine karşı çıkmaz⁸⁹. Klasik tipteki Avrupa bilim adamı Nietzsche'nin gözünde bu doğrultuda yaşama yani gerçekliğe aykırı erdemleri öne çıkarmasıyla dekadans bir

⁸⁵ Evrensel değerler.

⁸⁶ Nietzsche, İPİ, s. 23.

⁸⁷ Nietzsche, ŞB, s.123.

⁸⁸ Nietzsche, ŞB, s.120.

⁸⁹ Nietzsche, İvKÖ, s.125

tiptir. Bunun yanında örneğin Nietzsche'ye göre dehalara veya üstün zekâlı insanlara duyduğumuz güven de boşuna bir güvendir. Nietzsche insanlığın üstün zekâlı olarak nitelediği insanlara baktığımızda aslında insanlığın ne kadar düşük bir zekâyâ sahip olduğunu fark edeceğimizi belirtir: “*Dehanın ucuz şöhretine yazık! Tahtı ne çabuk kuruldu, tapınılması da çabucak gelenek oldu!*”⁹⁰

Ayrıca Nietzsche dönem biliminin konularına yaklaşım tavrına da belli eleştiriler getirmiştir. Ona göre doğa bilimlerinde yaygın bir şekilde görülen farklılıklar yerine ortaklıklara yoğunlaşma tavrı, yaşama karşıt olması dolayısıyla bilimin nihilistik boyutunu gözler önüne serer:

*“Ama onu bilimden ayıran şey bir eğilim, bir düşünce biçimidir. Doğru ya da yanlış, Nietzsche bilimin, nicelikleri kullanırken onları sürekli eşitlemeye çalıştığına, eşitsizlikleri giderme eğiliminde olduğuna inanır. Nietzsche'nin bilim eleştirisi niceliğe karşı niteliğin haklarına hiçbir zaman başvurmaz; eşitliğe karşı niteliğin haklarına, niteliklerin eşitlenmesine karşı da eşitsizliğin haklarına başvurur.”*⁹¹

Görüldüğü üzere Nietzsche'nin bilimsel tavra ve bilimciliğe getirdiği eleştiri aslında temelde onun nihilizm tespitiyle ilişkilidir. Nietzsche bilimci tavrı özellikle geç dönem eserlerinde, modern Avrupa'nın dekadans içindeki durumunun bir tezahürü olarak görmektedir. Nietzsche'nin bilimcilik eleştirisinin temeli de tam olarak bilimin ahlaki boyutudur. Her şeyden önce bir ahlak ve yaşam düşünürü olarak niteleyebileceğimiz Nietzsche'nin bilimciliğe getirdiği eleştirilerin ağırlık kazandığı nokta bu doğrultuda bilimcilik ve hakikat ilişkisidir. Bilimlerin mutlak bir hakikate ulaşacağına duydukları inanç ve bu doğrultuda içerdikleri 'hakikat istenci' Nietzsche'nin bilime getirdiği eleştirinin merkezini oluşturmaktadır.

2.3.2.1 Nietzsche ve Hakikat İstenci

Nietzsche'nin bilim ve dine ilişkin saptadığı sorun ortaktır diyebiliriz. Dinlerin en temel özelliği belirli bir genel geçer hakikati vurgulamalarıdır. Bütün dinler belli bir yaşam tarzıyla ulaşılabilecek dini bir hakikatten bahseder. Nietzsche'ye göre bilim de dinle aynı tarzda ulaşılabilir mutlak bir hakikatten

90 Nietzsche, TK, s. 276- 277.

91 Gilles Deleuze, **Nietzsche ve Felsefe**, çev. Sertaç Canbolat, Norgunk Yayıncılık, s.65.

bahseder. Nietzsche'nin bilimle ilgili saptadığı en temel problem onun ahlaki bir içeriğe sahip olması ve bu doğrultuda dekadansın bir görünümü olmasıdır. Bilindik anlamıyla bilim ne kadar insani değerlerin dışında, rasyonel ve tutarlı bir önermeler kümesi olarak anlaşılsa da Nietzsche bilimlerin ya da daha doğrusu 'bilimciliğin' genel tavrının tamamen ahlaki olduğunu ve beraberinde bazı ahlaki talepleri de getirdiğini savunur. Genel kabulün aksine Nietzsche için bilim, en başta genel bir disiplin olması gereğince bazı ön kabuller sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hatta Nietzsche, bir önkoşula bir inanç ya da bir felsefeye sahip olmayan bir bilimin mantıksal olarak mümkün olmadığını ve bilimin tam da bu ön kabuller ışığında belirlendiğini, yönünü anlamını ve sınırını kazandığını belirtmektedir⁹². Bilimin üzerinde yükseldiği söz konusu bu koşulsuz inanç ya da ön kabul '*hakikat başka her şeyden daha önemlidir*' önermesidir. Bilimin hakikate yüklediği bu üstünlük değeri, onun tamamen ahlaki bir temele sahip olduğunu açığa çıkartmaktadır:

*“Ama insanlar benim anlamalarını istediğim şeyi anlayacaklar, açıkçası bizim bilimimize duyduğumuz inancın henüz metafizik bir inanç olduğunu; bizlerin, bugünün bilenlerinin, biz tanrısızların, metafizik karşıtlarının bile, ateşimizi hala binlerce yıllık bir inançla yanan alevden aldığımızı; hristiyan inancının Platon'un da inancı olduğunu; tanrının hakikat olduğunu, hakikatin tanrısal olduğunu...”*⁹³

Nietzsche için tam da bu ön kabul bilimlerin kendilerini meşru kılmalarını sağlayan şeydir ve bu tarz bir durum ona göre bilimlerin ahlaki boyutunu oluşturmaktadır. Nietzsche, bilimlerin hakikat arayışında olmalarını ya da genel olarak hakikatin bu tarz bir 'idealizasyonunu' tamamen ahlaki olarak görmekte ve bu tarz bir kabulün hem Platoncu gelenekle hem de Hristiyan teolojisinin ahlaki duruşuyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu savunmaktadır. Nietzsche'nin kendi tabiriyle bu tarz bir *Hakikat İstenci* (İng. *Will to Truth*), hakikate ilişkin bir inançtan kaynaklanmaktadır. Metafizik kurumlara duyulan inancın yitirilmesinin ya da tanrının ölümünün ardından boşalan yeri bilim almıştır artık. Hakikatin veya bilimin en üstün değer olarak alınması ya da bir anlamda *tanrılaştırılması* Nietzsche için çileci ideallerin bir örneğidir:

92 Nietzsche, AS, s. 160.

93 Nietzsche, ŞB, s. 214.

“Bu bağlamda en eski ve en yeni felsefeleri gözden geçirin: hepsinde, önce hakikat istencinin kendisini gerekçelendirmeye ne ölçüde ihtiyaç olduğu bilinci eksiktir, her felsefenin bu noktada bir gediği vardır- neden böyle bu ? Çünkü tüm felsefe çileci idealin hakimiyeti altındaydı şimdiye dek, çünkü hakikat varoluş olarak, Tanrı olarak, en yüksek merci olarak koyutlandı, çünkü hakikatin sorunlaştırılmasına izin yoktu.”⁹⁴

Nietzsche için hakikat kavramı dili kullanımımız sonucu elde ettiğimiz bir eğretileme'den (metafor) ibarettir ve bu doğrultuda yaşamla veya gerçek olanla doğrudan bir ilişkiye sahip değildir. Bizler tek tek şeyler üzerine konuştuğumuzda o şeylerin tamamen kendileri üzerine konuştuğumuzu sansak da, sözünü ettiğimiz bir ağaç ya da bir kedi bizde sadece bir eğretileme olarak bulunur. Hakikat kavramı için de durum farksızdır:

“Nedir öyleyse hakikat? Devingen bir eğretilmeler, yakıştırmalar, insansallaştırmalar, kısacası bir insan ilişkileri özeti, ki, poetik ve retorik olarak yüceltilerek, çevrilip taşınarak, süslenerek, uzun kullanım sonucu, bir halk için kesin, buyurucu ve bağlayıcı hale gelmiştir: hakikatlar sanrı oldukları unutulmuş sanrılardır; kullanıla kullanıla güdükleşmiş ve güçsüzleşmiş eğretilmeler; tuğralarını yitirmiş sikkeler ki şimdi artık sikke olarak değil maden olarak hesaba katılmaktadırlar.”⁹⁵

Burada Nietzsche doğrudan ‘hakikat’ kavramını eleştirmektedir. Bunun yanında bilimlerin sahip oldukları hakikat istenci de Nietzsche’nin gözünde bilimleri ahlaki bir kimliğe büründürmektedir. Bilimler hem nesnel bir hakikatin varlığından emindirler hem de içlerinde bu hakikate ulaşabileceklerine ilişkin bir tip istenci muhafaza ederler. Nietzsche’ye göre bu yaklaşım bozuluşun göstergelerinden biridir.

2.3.3 Nietzsche’nin İlerlemecilik Eleştirisi

‘İlerlemecilik’ fikri daha önce birinci bölümde belirtmiş olduğumuz gibi Aydınlanma düşüncesinin önemli temalarından birini temsil etmektedir. İlerlemecilik modern zamanlara ait felsefi bir düşünce olarak anlaşılabilir. İlerlemeciliğe göre

⁹⁴ Nietzsche, AS, s.161.

⁹⁵ Friedrich, Nietzsche, **Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine**, çev. Oruç Aruoba, 27.02.2016, ‘<http://www.cafrande.org/ahlakdisi-anlamda-dogruluk-ve-yalan-uzerine-friedrich-nietzsche/>’, (Erişim tarihi: 25.08.2017).

insanlığın belli konularda gerçekleştirdiği kazanımlar (örneğin bilimsel, teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmeler) sayesinde insanlık her geçen gün daha iyi bir konuma gelmektedir. İlerlemeci görüşlerin belki de en kapsamlı halini Aydınlanma felsefelerinde bulmaktayız. Aydınlanma düşünürleri özellikle bilim tarafından elde edilen bilgilerle beraber bireylerin ve toplumların sürekli daha iyiye gittiğine inanıyorlardı. 18. yüzyıl ve öncesinde hem doğa hem de toplum bilimlerinde gerçekleşen teorik gelişmelerin hızı, dönemin entelektüellerinin bu kurumlara duyduğu inancı neredeyse zirveye taşımıştır. Bu anlamda özellikle Aydınlanmacı düşünürler tarihin, insanlığın ve genel olarak evrenin sürekli ilerlediğine inanmışlardır. Ayrıca ilerlemeciler, söz konusu alanlarda gerçekleşen ilerlemenin tek tek bireyleri de gün geçtikçe daha da özgürleştirdiğine, yetkinleştirdiğine ve daha mutlu hale getirdiğine inanmışlardır.

Nietzsche Aydınlanmanın veya 18. yüzyılının diğer önemli temalarına getirdiği eleştirilerinin yanında İlerlemecilik fikrini de çoğu eserinde eleştirmektedir. Nietzsche'ye göre:

“İnsanlık, bugün inanıldığı gibi, daha iyiye ya da daha güçlüye ya da daha yükseğe doğru bir gelişme göstermemektedir, 'ilerleme', modern bir düşüncedir yalnızca, yani yanlış bir düşünce. Bugünün Avrupalısı, değerlilik bakımından, Rönesans Avrupalısının fersah fersah altında kalır; ileriye doğru gelişme herhangi bir zorunlulukla yükselme, yücelme, güçlenme değildir hiç de.”⁹⁶

Pasajda Nietzsche'nin bahsettiği ilerlemecilik Aydınlanmacıların ilerlemeci felsefelerine işaret etmektedir. Aydınlanma felsefelerinde ortak bir tema olarak bulunan ilerlemecilik, modern bir düşünce olarak Avrupa'nın gün geçtikçe daha ileriye gittiği inancını temsil etmektedir. Nietzsche ilerlemecilik fikrini nihilizmin bir başka görüntüsü olarak yorumlamaktadır. Modern bir inanç olarak ilerleme veya Aydınlanma felsefesinin akılcılık ve bilimcilikle beraber gerçekleşeceğine inandığı anlamda 'akılcı bir ilerleme' Nietzsche'ye göre insan gerçekliğine ters bir görüştür. Bu tarz bir akılcı ilerleme inancı Sokrates'le başlayan teorik/ kuramsal geleneğin bir tezahürü ve devamıdır. Yani Nietzsche için bozulmanın bir görünümüdür.

Nietzsche ilerleme fikrini bir boş inançtan ibaret olarak görmekte ve bu boş

96 Friedrich Nietzsche, **Deccal**, çev. Oruç Aruoba, İthaki Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008, (D), s. 13.

inancın kaynağı olarak da Aydınlanma düşüncesini göstermektedir⁹⁷. İlerleme fikri Nietzsche için bir yanılsamadan ibarettir. Zamanın ilerliyor olması bizleri, içindeki her şeyin de zamanla beraber ilerlediğine- gelişmenin ilerleyen bir hareket olduğuna inanmaya götürür⁹⁸. Nietzsche'nin bu konudaki eleştirileri daha çok modern zamanlara ait 'ilerleme yanılsamasına' yöneliktir.

Nietzsche, *Ecce Homo*'da en nihilist eserlerinden biri olarak yorumladığı pozitivist dönem eseri *İnsanca, Pek İnsanca*'nın 'İlerlemenin Olanaklılığı' bölümünde ilerlemeden bahseder. İlerleme belki bir kavram olarak olanaklıdır, fakat romantik bir kavramdır:

“Romantik hayal gücü her ne kadar 'ilerleme' sözcüğünü de , kendi hedefleri, (örneğin tamamlanmış Orijinal halk-kültürleri) için kullanıyorsa da: bunun imgesini her halükarda geçmişten almaktadır; bu alandaki düşüncesinin ve tasarımının hiçbir orijinalliyi yoktur.”⁹⁹

Nietzsche, ilerleme kavramına ayırdığı söz konusu bu bölümde dönem entelektüellerinin büyük umut besledikleri 'ilerleme' kavramının gerçekte gerçekleşmesi imkânsız bir kavram olduğunu vurgular. Ona göre bizler muhakkak ki bir ilerleme idesine sahibiz fakat bu ide sadece mantıksal olarak mümkündür. Ve bu ide Nietzsche'ye göre kaynağını yaşamdan değil geçmişten almaktadır. Aydınlanma ideallerine en sıcak baktığı dönemine ait olan bir eserde¹⁰⁰ bile Nietzsche, ilerleme kavramını eleştirmektedir. Söz konusu eleştirilerinden anlaşıldığı gibi Nietzsche, ilerleme kavramına özellikle yaşadığı dönemde bu kadar güvenilmesini eleştirmektedir. Bunun dışında Nietzsche yine 18. yüzyıl ve sonrasında büyük ivme kazanan lineer tarih anlayışlarına da eleştirmektedir. Şimdi bu konudaki eleştirilerini incelemeye geçebiliriz.

2.3.3.1 Nietzsche'nin İlerlemeci Tarih Anlayışı Eleştirisi

Özellikle Aydınlanma dönemi felsefecileri arasında yaygın olan bir diğer fikir de onların ilerlemeci tarih anlayışlarıdır. Söz konusu dönemde pozitif bilimlerin

97 Nietzsche, ŞB, s. 59.

98 Nietzsche, Gİ, s.81.

99 Nietzsche, İPİ, s.22.

¹⁰⁰ *İnsanca, Pek İnsanca*.

ortaya koyduğu büyük başarılar, teknik yani teknoloji alanında hızlı bir ilerlemeye neden olmuştur. Bu ilerleme yeni ortaya çıkmakta olan toplum bilimleri alanında da paralel bir anlayışın, ilerlemeci tarih anlayışının ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur:

“Böylece tüm yüzyıla yayılan ilerleme inancı, bir yandan tüm Avrupa uluslarınca paylaşılan bir inanç olurken, öbür yandan uluslar bu inanç altında kendi tarihlerini bir 'ulusal bilinçle' ele almaya başlamışlardır. İşte doğa kadar toplumların da (ulusların) bir ilerleme içinde oldukları inancı, tarihte de bir ilerleme olduğu inancını getirmiştir.”¹⁰¹

Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Aydınlanma felsefesi, en temel karakteristiği akılcılık olan bir gelenektir. Bu doğrultuda Aydınlanma düşüncesinin diğer konulardaki karakteristik temalarına bakıldığında hepsinin aslında köklü bir akılcılığın sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılabilmektedir. Aydınlanmacıların geleceğe iyimser bakışlarının temelinde de aslında tam olarak söz konusu akılcılığı bulmak mümkündür. 18. yüzyıl insanı için dünya sürekli değişmekte ve dönüşmekte ve bu değişim çok hızlı gerçekleşmektedir. Tek tek bilimlerin ya da genel bir deyişle insan aklının art arda gelen başarıları Aydınlanma insanının geleceğe umutlu bakmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Aydınlanmanın toplumbilimleri söz konusu olduğunda en karakteristik temalarından birini oluşturan 'lineer tarih anlayışı' da bu akılcı iyimserlikle ilişkilendirilebilir. Belli bir ereğe doğru ilerleyen tarih anlayışı özellikle Aydınlanma sonrası Hegel ve Marx'ın tarih felsefelerinde zirveye ulaşır.

Nietzsche tarihin herhangi bir ilerlemeci perspektiften yorumlanmasını eleştirmektedir. Sürekli daha iyiye doğru ilerleyen tarih fikri ona göre tamamen dıştan koyulan bir hedef fikrini beraberinde getirmektedir. Örneğin sürü ahlakına sahip bir insan yaratıcılıktan kaçarak veya kendi kaderini kendisinin çizmesi yükümlülüğünden kaçarak böyle bir ilerlemeci tarih fikrine inanmaktadır. Nietzsche için bu durum insanlığın eski bir alışkanlığından kaynaklanmaktadır ve sürekli ilerleyen ve iyiye giden bir tarihe inanmak tam da bu açıdan idealist bir tutumdur ya da nihilistiktir¹⁰².

Bu nokta dikkate alındığında Nietzsche'nin söz konusu ilerlemeci tarih kavrayışlarını Modern Avrupa'nın büyük hastalığının (ahlaksal çöküntüsünün) bir

101 Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Notos Kitap, İstanbul, 2012, s.63.

102 Nietzsche, Gİ, s. 36.

görünümü olarak yorumladığı açık hale gelmektedir. Bütün bir Aydınlanma düşüncesinin ve Modernizm'in olumlu ilerlemeciliği Nietzsche'nin gözünde bir anlamda bir gerilemeden (ahlaksal bir gerilemeden, yaşama sırt dönüştür) ibarettir diyebiliriz. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi Nietzsche için Modern insan ne kadar mühim bir kültürel ve bilimsel ilerleme içinde olduğuna inanıyorsa da aslında o Rönesans insanından bile daha geridedir. Bütün modern inançlara ve tek tek insan başarılarına rağmen 19. yüzyıl Nietzsche için hiçbir açıdan 16. yüzyıldan daha ileride, daha iyi bir konumda değildir¹⁰³.

Nietzsche'ye göre Aydınlanma düşüncesinin karakteristik bir unsuru olan ilerleme nosyonu tamamen modern bir idealdir ve bu doğrultuda diğer her modern ideal gibi ahlakidir ve sorunludur. İnsanlık daha iyiye doğru bir gelişme içinde değildir, ona göre bu modern bir yanılsamadan ibarettir¹⁰⁴ :

*“Bir şeyin, bir geleneğin, bir organın 'evrimi' hiç de belli bir amaca doğru ilerleme değildir, üstelik, en kısa yol ve en az kuvvet harcamasıyla gerçekleştirilen mantıksal ilerlemeden daha az bir şeydir (..)”*¹⁰⁵

Bu doğrultuda Nietzsche, ereksel tarih anlayışlarını, örneğin Tinin serüveni şeklinde tasvir edilen Hegelci tarih anlayışını eleştirir. Yaşamsal bir fenomen olan tarihi bu şekilde rasyonel bir tarzda yorumlamak tarihin yaşamsal boyutunu, diyonizik yönünü ve içindeki kaosu görmemenin bir sonucudur. Tarihe böyle bir bakış ona göre salt kuramsal bir bakış olmakla kalır ve bu doğrultuda tarihin aslında yaşama hizmet etmesi gerektiğinin farkında olmayan insanlar tarafından savunulur:

*“Biz bunlara tarihsel insanlar diyeceğiz; geçmişe bakmak onları geleceğe doğru itiyor, yaşamla daha uzun bir süre boy ölçüşmek için yüreklendiriyor, adil olanın ileride geleceğine, mutluluğun yakınlaştıkları dağların ardında yattığına ilişkin umutlarını arttırıyor. Bu tarihsel insanlar yaşamın anlamının bir sürecin akışı içinde giderek daha çok gün ışığına çıkacağına inanırlar; geçmişe, şimdiye kadar gelen süreci inceleyip şimdiki zamanı anlamak ve geleceği daha şiddetle istemeyi öğrenmek için bakarlar yalnızca; tüm tarihlerine karşın nasıl da tarihdışı düşündüklerini ve eylediklerini bilmezler, tarihle uğraşmalarının salt bilginin değil, yaşamın hizmetinde olduğunu bilmezler.”*¹⁰⁶

103 Nietzsche, Gİ, s. 81.

104 Kasım Küçükalp, **Nietzsche ve Postmodernizm**, Kibele, İstanbul, 2010, s.146.

105 Nietzsche, AS, s. 74.

106 Friedrich Nietzsche, **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası: Zamana Aykırı Bakışlar 2**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 12.

2.3.4 Nietzsche'nin Bireycilik Eleştirisi

Aydınlanma felsefesinin belirleyici karakteristiklerinden biri de, dönem düşünürlerinin bireyciliği ve bireycilikleri doğrultusunda ortaya koydukları liberalizm fikirleridir diyebiliriz. Aydınlanma düşüncesinin daha çok toplumsal yönünü oluşturduğunu söyleyebileceğimiz bu iki tema, dönem düşünürlerinin neredeyse hepsinin siyaset felsefelerinde ortak olarak bulunabilecek kavramlardandır.

Aydınlanma düşüncesi her şeyden önce, dini dünya görüşüne ve dinin toplumsal hayat üzerindeki olumsuz etkisine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Metafizik tanrı fikrine karşı çıkan Aydınlanmacılar, içinde yaşadıkları modern zamanların ruhuna uygun bir şekilde toplum teorileri ve toplum felsefelerinde bireyin önceliğine vurgu yaparlar. Özellikle Rönesans öncesi dönemde neredeyse bütün faaliyetlerin Tanrı için ya da Tanrı'ya yönelik gerçekleştirilmesinin aksine özellikle Aydınlanma ile beraber, akıl sahibi birey ve bu bireyin sosyal haklarının korunumu en önemli ideal haline gelmiştir:

“Politik evreni gizemsizleştiren, saltanatın veya hanedanın büyüğü iktidarının yerine akli rıza edimini geçiren, bireyin yönetme hak ya da yetkisini Tanrı'dan almadığını ve dolayısıyla yönetimin özgür bireylerin isteyerek akdettikleri bir sözleşme yoluyla tesis edildiğini öne süren Aydınlanma düşüncesinde, birey başında Tanrı'nın, üzerinde ise toplumun doğal yöneticileri olarak majestelerinin, kralların ve soyluların bulunduğu zavallı, sefil bir varlık değildir. Tam tersine o, yönetimin kendisine bağlı bulunduğu, kendisine hizmet etmek durumunda olduğu en yüce varlıktır.”¹⁰⁷

Görüldüğü üzere Aydınlanmanın bireyciliğiyle beraber, bir takım dini ve ahlaki hakikatleri dikte etmek yerine bireye hizmet etmek, bireyin hak ve hürriyetlerini korumak değer kazanmıştır. Bu tarz bir anlayış farklı bir perspektiften yorumlandığında bireyi daha önceki bağılıklarından özgürleştirme, dini kurumlar karşısındaki değersizliğinden kurtarma ve onu yetkinleştirme anlamına da gelmektedir. Aydınlanmacılar için en değerli şey kendi aklını kullanabilen ve bu doğrultuda özgür olan bireydir ve onlar bu doğrultuda bütün sosyal kurumların da bireyin etkisiyle oluştuğunu savunmuş, bütün toplumsal kavramları birey perspektifinden yorumlamayı seçmişlerdir. Bu doğrultuda Aydınlanma daha önceki

107 Cevizci, AF, s. 39.

sosyal felsefelere hâkim olan toplumun önceliği görüşünün karşısına bireyin önceliği görüşünü koyar. Toplum, bireyin bazı özel içsel nitelikleri doğrultusunda bir 'toplum sözleşmesi'ne varmasıyla ortaya çıkmıştır; yani toplumu yaratan bireyin kendisidir. Bu görüş toplumcu görüşlerin karşısında kusursuz bir bireyciliği ve liberalizmi temsil eder.

Friedrich Nietzsche bazı felsefe tarihçileri tarafından genellikle bireyciliği destekleyen bir filozof olarak yorumlansa da onun özellikle insan ve insanlık kavramı üzerine ortaya koyduğu görüşlerine bakıldığında durumun tam tersi olduğu anlaşılmaktadır. Görüşleri incelendiğinde Nietzsche'nin bireyciliği, söz konusu konular üzerinde asıl fikirlerini ortaya koymada bir araç olarak kullandığı görülebilmektedir. Örneğin Aydınlanmacı bireyciliğin temel fikirlerinden, aklını kullanan bireyin kendini özgürce belirleyebilmesi ve bireyin bazı sınırlarını aşır özgürlük idealine ulaşabilecek potansiyeli içinde taşıması şeklindeki fikirler Nietzsche için anlaşılması güç bir inancı temsil etmektedir. O, bireyin sanılanın aksine bazı dış etkilere asla tamamen arınamayacağını savunur:

“İnsan ruhundan, atasının yapmaktan en fazla hoşlandığı, sürekli olarak yaptığı şeyi silemezsiniz: Örneğin, etkin kurtarıcı, yazı masası ve altın kasası eklentisi, isteklerinde gözü tok ve kentli, erdemlerinde de alçakgönüllü olup olmadıkları; ya da şafaktan akşamın alacakaranlığına dek buyurmaya alışık, yaşayıp yaşamadıkları, kaba doyumları; belki de daha kaba ödevlere, sorumluluklara düşkünlükleri; ya da sonunda, zaman zaman doğumdan ve mal ve mülkten gelen, tümüyle inançları için – 'Tanrıları' için, yaşamak amacıyla, eski ayrıcalıklardan özveri, verdiği her ödünde yüzü kızaran, amansız ve ince vicdanlı insanlar olarak, olanaklı değildir, insanların, ana babalarının ve atalarının bedenlerinde olup da onların tercihlerine ve özelliklerine sahip olması: Görünüşler ne denli aksini söylese de. Bu bir ırk sorunudur.”¹⁰⁸

Pasajda da gösterildiği gibi Nietzsche, kendini seçimleriyle belirleyen özgür bir bireyin mümkün olmadığını düşünmektedir. Ona göre sadece doğuştan asalet, kanın asaleti vardır ¹⁰⁹. Bunun dışında Nietzsche bütün felsefesi boyunca kalabalıkların ahlakının, sürü ahlakının karşısında konumlanmıştır. Bu doğrultuda o sürülerin de doğrudan karşındadır ve onun insan felsefesinde birkaç ayrıcalıklı tipin ve toplumun dışında kalan herkes bir şekilde bu sürüye aittir. Hatta Nietzsche için sürü olarak gördüğü insanlığın daha büyük bir hedef için feda edilmesi bile kabul

108 Nietzsche, İvKÖ, s.199.

109 Nietzsche, Gİ, s. 588.

edilebilir bir şeydir:

“Kaldı ki bir 'ilerlemenin' büyüklüğü, uğruna feda edilmesi gerekmiş şeylerle ölçülür; insanlığın bir yığın olarak daha kuvvetli tek bir insan türünün gelişimine feda edilmesi – bu bir ilerleme olurdu...”¹¹⁰

Nietzsche için daha iyi bir türün gelmesi adına bütün bir insanlığın feda edilmesi olumsuz bir şey olmak yerine, bir daha iyiye gitmeyi bir ilerlemeyi temsil edebilmektedir. Nietzsche için çoğunluğu feda etmek ve davasını insanlardan tasarruf etmeyecek kadar ciddiye almak savaşımlardan öğrenilebilecek önemli bir derstir¹¹¹. Hümanist bir Aydınlanmacı için böyle bir fikir, daha büyük bir hedef için insanlığın feda edilmesi fikri kabul edilmeyecek bir şeydir. Aydınlanmacılar için tek tek her insanın hümanitaryen seviyede bir değeri vardır ve bütün felsefelerin, toplumların, sanatların, bilimlerin amacı bir anlamda insanın değerini korumak ve geliştirmektir. İşaret edildiği gibi Nietzsche için kendi başına insan böyle ulvi bir değeri hak etmemektedir. Zaten Nietzsche bunu *Güç İstenci*'nde direkt olarak vurgulamaktadır: *“Hedef, 'insanlık' değil insanüstü insandır!”¹¹²*

Bu nokta Nietzsche'nin Üstinsan kavramı üzerine ortaya koyduğu fikirlerle daha da açıklık kazanmaktadır. Nietzsche için insanlığın kolektif olarak ulaşması gereken hedef üstinsandır ve bu amaç uğruna gerçekleşecek her şey iyidir. Yani bu noktada Nietzsche'nin aslında insanlığa bireyci bir yaklaşımdan çok kolektivist bir tarzda yaklaştığı anlaşılabilmektedir. Yine de bu kolektivizm, örneğin bir sosyalistin kolektivizmiyle karıştırılmamalıdır. Belirttiğimiz üzere Nietzsche modern toplumun bu tip 'ideallerini' aşağı görmektedir. Nietzsche burada daha çok kendi felsefesi ışığında, yaşam dinamikleriyle uyumlu bir üstinsana ulaşmanın ve bu üstinsanın ortaya koyduğu, yarattığı yeni değerlerin peşinden gitmenin, insanlığın yapabileceği en değerli şey olduğunu vurgulamaktadır.

“Sosyalizm, bireycilik tarafından kullanılan bir ajitasyon aracından başka bir şey değildir: bir şeylere ulaşmak için insanın kolektif bir eylem, bir 'güç' altında organize edilmesi gerektiğini kavrar. Ancak istediği şey, bireyin hedefi olduğu gibi toplumsal bir düzen değil birçok bireyi mümkün kılmak için kullanılacak bir araç olarak sosyal bir düzendir: Sosyalistlerin, sıkça kendilerini

110 Nietzsche, AS, s. 74.

111 Nietzsche, Gİ, s. 609.

112 Nietzsche, Gİ, s. 615.

*kandırdıkları içgüdü budur. Bireysel egoizmin hizmetinde özgeci ahlaklılığın
öğütlenmesi: 19. yüzyılın en yaygın yalanlarından biridir.”¹¹³*

Pasajdan da anlaşılabilirdiği üzere Nietzsche için sosyalizm gibi insanlığa toplumsal bir ödev veren idealler içi boş ideallerdir ve belli bir ahlakçılığın sonucu oluşmaktadırlar. Yani Nietzsche, bireycilik-kolektivizm ikiliğinde oldukça özel bir yerde durmaktadır diyebiliriz. Onun için hem bireyi öne çıkarmak, onu en değerli hedef olarak görmek hem de bireyin yerine toplumu idealist bir tarzda öne çıkarmak, nihilistik bir idealizmi ve bir ahlakçılığı simgelemektedir.

Fransız ihtilalinin ve genel olarak liberalizmi savunanların en temel fikri bütün bir insanlığın eşit olması gerekliliği fikridir. Aydınlanma düşüncesinin liberal boyutu tam da böyle bir eşitliği korumayı amaçlamaktadır diyebiliriz. Nietzsche bütün bir insanlığın her anlamda eşit olması idealini de anlamsız bulmaktadır. Ona göre liberalizm ve eşitlik tamamen 'köle ahlakına' ait fikirlerdir ve insanların asıl potansiyellerinin ortaya çıkmasını engellemektedir. Yaşamın düzensiz yönüne ve düzensizliğin önemine dikkat çeken Nietzsche, doğal olarak eşitlik gibi fikirlere karşı çıkmaktadır. Nietzsche bu doğrultuda insanlığın gelişimi için eşitliğin sağlanması gerektiği fikrine de karşıdır: “Eşitlik öğretisi!... Ama zehirlerin en zehirlisidir bu: adaletin sonu olduğu halde, adalet tarafından vaaz edilmiş gibi görünür.”¹¹⁴

Nietzsche Aydınlanma düşüncesinin en temel temalarından Bireycilik ve Liberalizm üzerine incelediğimiz bu eleştirileri getirmektedir. Bir Aydınlanmacı için en temel kavramlardan biri olan bireyin hak ve özgürlüklerinin korunumu iyi bir toplumsal düzenin en temel gereksinimidir. Nietzsche ise bireylerin eşitliği kavramının toplumlara bir hedef olarak koyulmasını köle ahlakının bir görünümü olarak görmektedir. İnsan Nietzsche için aşılması gereken bir şeydir ve insanlığın gelişimi için diğer insanların kendilerini feda etmeleri yapılması gereken en doğru şeydir. Bu doğrultuda Nietzsche'nin, Aydınlanmanın liberalizmine ve eşitlik anlatısına muhalif olduğu açıktır. Her insanın sadece insan olması ve toplumun bir bireyi olması nedeniyle belli bir üstünlüğe sahip olduğu inancı Aydınlanma düşüncesinin temel karakteristiklerinden biridir. Nietzsche böyle bir yaklaşımı ahlakçı bulmaktadır ve eleştirmektedir.

113 Nietzsche, Gİ, s. 491.

114 Nietzsche, Gİ, s. 98.

Nietzsche'ye göre toplumsal bireylerin belli bir noktaya kadar özgür olsa da, çoğu insan aristokratik kan bağı gibi bazı sosyal zorunlulukların dışına çıkamamaktadır. Bunun dışında Nietzsche'nin insan felsefesine göz atıldığında onun insanlığın çoğunu değersiz gördüğü, sürü insanlarını neredeyse düşünemeyen hayvanla aynı seviyede yorumladığını görebilmekteyiz. Nietzsche tam da bu açıdan Hümanist fikirlere de karşı gibi görünmektedir. İnsanlığın çoğunu bu şekilde yorumlayan bir düşünürün bireyci bir duruş sergilemeyeceği açıktır. Nietzsche'nin bazı kaynaklar tarafından bireyci bir düşünür olarak yorumlanmasının temel sebebi onun ayrıcalıklı insan yani üstinsana ilişkin ortaya koyduğu fikirlerinden kaynaklansa da onun genel fikirleri bu tarz bir bireyciliğin tam karşısındadır.

2.3.5 Nietzsche'nin Din Eleştirisi

Nietzsche felsefesi bütünlüklü bir kültür eleştirisi olarak okunduğunda onun akılcılık, bilimcilik, ahlakçılık, sosyalizm, liberalizm gibi kitleleri sürükleyen her kültürel hareketin karşısında olduğu anlaşılmaktadır. Yine de Nietzsche'nin dünya çapında popüler bir düşünür haline gelmesinin en büyük sebebi onun din ve dini kurumlara ilişkin getirdiği eleştirilerdir. Nietzsche genel olarak din kavramı özel olarak da Hristiyanlık üzerinde derinlikli bir şekilde düşünmüş bir filozoftur.

Nietzsche'nin genel olarak din kavramı üzerine ortaya koyduğu fikirleri bir tarafa koyulacak olursa, onun en derin ve kapsamlı eleştirdiği din '*halkın Platonculuğu*¹¹⁵ olarak nitelediği Hristiyanlıktır. Bu çalışmada da, konumuzla ilgisi bakımından Nietzsche'nin din kavramına getirdiği eleştirileri daha çok Hristiyan teolojisine getirdiği eleştirilerle sınırlamayı seçtik. Çünkü Aydınlanma felsefesinin din ve metafizik eleştirisi de daha çok Hristiyan teolojisi ve felsefesine yönelik bir eleştiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nietzsche de yaşadığı dönem ve coğrafyanın etkisiyle daha çok Hristiyanlık kurumlarını eleştirmiş, din üzerine fikirlerini Hristiyanlık üzerinden ortaya koymuştur.

Nietzsche'nin özellikle *Deccal* isimli eserinde yoğunlaşan Hristiyanlık eleştirisine göz atıldığında onun bu dini, 'gerçekte değerli olan her şeyin' tam karşısında, gerçekte iyi olan şeylerin zıttı bir konumda yorumladığı görülmektedir.

115 Nietzsche, İvKÖ, s.3.

Nietzsche'nin insanlığa bir hedef olarak koyduğu üstinsan kavramı ona göre bütün özellikleriyle, varoluşuyla dinin veya Hristiyanlığın değerlerinin tam karşısında konumlanmaktadır. Hristiyan ahlakı ve Hristiyanların iyi olarak niteledikleri her şey, yaşama ait soylu değerlerin tamamen karşısındadır:

“Hristiyanlık bu yüksek tip insana karşı ölümüne bir savaş vermiştir, bu tipin bütün temel içgüdülerini yasaklamış, bastırmış, bu içgüdülerden, kötüyü, kötünün ta kendisini imbiklemiş, süzüp çıkartmıştır, --üzerine suç atılan tipik insan olarak güçlü insan, 'lanetli insan'. Hristiyanlık bütün zayıfların, düşkünlerin, nasibi kıtların yanını tutmuş, güçlü yaşamın ayakta duruş koşullarının çelişğinden bir ideal çıkartmıştır.”¹¹⁶

Pasajda da gösterildiği üzere Nietzsche'nin Hristiyanlıkla olan temel problemi, bu dinin genel olarak değer yargıları sistemi ve bu değer yargılarının yaşamı olumlayan, kaynağını yaşamdan alan değerlerle söz konusu zıtlığıdır. Nietzsche'nin güçlü olması dolayısıyla kendi değerlerini yaratan üstinsanı için Hristiyanlık tamamen bir çöküntüyü ve yozlaşmayı imlemektedir. Nietzsche tarafından Sokratik geleneğin mistik bir uzantısı olarak yorumlanan Hristiyanlık geleneği ilk ortaya çıkışında ortaya yeni değerler koymuş, hâkim değerleri yeniden değerlendirmiş olsa da ortaya koyduğu yeni değerler tamamen güç istencini görmezden gelme, güçlü olanı elimine etme çabasını temsil etmektedir:

“Hristiyanlığın yeniden değerlendirmesi zayıflığın yüzüzce kendisini güçlü olarak ilan ettiğı ve gücün günah olarak aşağılandığı dekadadan bir öğreti yayarak, değerlerin gerçek sıra düzenini baş aşağı eder.”¹¹⁷

Nietzsche için Hristiyanlığın bir başka problemi de onun Sokratik gelenekle en önemli ortak noktasında yatmaktadır. Tıpkı bütün Sokrates sonrası metafizik geleneğinin yaptığı gibi, onun uzantısı olarak görülen Hristiyanlık da, ahlaki yaşam sonucunda erişilebilecek aşkın bir hakikat fikrine sahiptir. Hristiyanlığın inananlar için bu tarz bir aşkın ve evrensel hakikati öne çıkarması Nietzsche için tamamen sorunludur. Bu tarz bir yaşam dışı hakikatin ortaya konulması, Nietzsche'nin söz konusu iki geleneği birbirinin devamı olarak yorumlamasını sağlamıştır. Kutsal kitabın hakikatin reçetesini verme iddiasıyla (bunu tanrıya koşulsuz bağlılıkla ortaya

116 Nietzsche, D, s. 13.

117 Peter Berkowitz, **Nietzsche: Bir Ahlak Karşıtının Etiğı**, çev. Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 157.

koyar), Sokrates'in hakikati neredeyse bilgi kuramsal bir temelde ortaya koyması (bilgi=erdem=mutluluk=iyi eşitliğinde olduğu gibi) iki geleneğin en önemli ortak noktasıdır. Nietzsche için bu tarz evrensel hakikatleri insanlığa ortak bir hedef veya ideal olarak koymak nihilizmin bir sonucudur.

Yine de Nietzsche'ye göre din kavramının kendi halindeyken ahlaki bir boyutu olması zorunlu değildir. Ona göre din, anlamı gereği insanların hayatlarını idame etmek için başvurabilecekleri basit bir kurum olarak anlaşılmalıdır. Sorun insanların bütün yapıp etmelerini 'iyi' ve 'kötü' değer yargıları aracılığıyla düzenlemeye kalkan 'ahlakçı' dinlerdir. Hristiyanlık gibi dinlerin 'ahlaki' buyrukları ve değer yargıları onların nihilist yanlarını oluşturmaktadır. Hem Yahudilik hem de Hristiyanlık dinleri esasında bu anlamda manevi dinlerdir. Bu ikisi kişinin nasıl yaşaması gerektiği hakkında ilkeler sunarlar ve ödüller ile cezalandırmalarla taleplerinin duyulmasını sağlamaya çalışırlar¹¹⁸. Nietzsche Hristiyanlığın ve diğer manevi dinlerin en çok bu yanını nihilizmle ilişkilendirmektedir.

Ahlaki boyutlarıyla Hristiyanlık ve zihniyet olarak ona oldukça yakın olan Yahudilik, Nietzsche'ye göre gerçekte iyi ve soylu olan bütün değerleri yeniden değerlendirmiş ve ortaya yepyeni bir köle ahlakı çıkarmıştır. Yahudiler aristokratik değer eşitliğine (iyi= soylu= güçlü= güzel= mutlu= Tanrının sevgilisi) karşı çıkarak, *hınç* (*Ressentiment*) duygularının yol açtığı nefretle ortaya sefillerin, güçsüzlerin, hastalıklıların değerlerini iyi değerlermiş gibi çıkartmışlardır¹¹⁹. Nietzsche bu değişimi ahlakta köle başkaldırısı olarak nitelemektedir ve manevi dinlerin ahlakçı yapılarını bu yüzden eleştirmektedir. Nietzsche için Hristiyanlık tam da bu nedenle tamamen ezilmişlerin, güçlü olma ihtimali olmayanların dinidir. Bir hınç ahlakı olarak Hristiyan ahlakı, rakibi olarak soylu olan her şeyi elemeyi başarmıştır. Hristiyanlık Nietzsche için güçsüzlük anlamına gelmektedir:

“Yine, güçsüzlüğün, öç almadaki güçsüzlüğün bir ifadesi olarak ezilenlerin kurtuluşunun bu dünya yerine bir öte dünyada gerçekleşebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın ideal olarak ortaya sürdüğü tüm şeyler, tanrının cezalandırıcı ve ödüllendirici olması; bir öteki dünya yaşamı; ruhun ölümsüzlüğü; ahlakın doğal süreçlerin yadsınması olarak ortaya çıkması; hakikatin verili, sunulmuş, rahibin öğrettiği şey olarak görülmesi; tüm bu şeyler yaşam karşısındaki güçsüzlüğün, decadence içgüdüsünün idealleştirdiği

118 Nietzsche, Gİ, s. 125.

119 Nietzsche, AS, s. 63.

şeylerdir.”¹²⁰

Nietzsche'nin; tek büyük lanet, tek büyük içsel yozluk, hiçbir aracın yeterince zehirli, gizli, yeraltı, küçük gelmediği tek büyük intikam içgüdüğü olarak nitelediği¹²¹ Hristiyanlık konusundaki eleştirileri bu şekilde özetlenebilir. Yine de onun din eleştirisinin ağırlık kazandığı nokta olarak 'merhamet' duygusuna ve 'merhamet'in en kutsal değer olarak alınmasına getirdiği eleştirileri incelemekte fayda görüyoruz.

2.3.5.1 Nietzsche'nin Merhamet Erdemi (*Mitleid*) Eleştirisi

Nietzsche'ye göre Hristiyan değer sisteminin en sorunlu değeri *merhamet*'tir (İng. *Compassion*) (Alm. *Mitleid*). Nietzsche'ye göre Hristiyanlığın her koşulda merhameti öne çıkarması insanlık üzerinde büyük bir olumsuz etkiye sebep olmuştur. İnsanlar artık iyi olan şeyin zor durumdaki diğer insanlara kendi şartlarımızı hiçe sayarak yardım etmemiz olduğuna inanmışlardır. Zayıflara merhamet göstermek özellikle Hristiyan ahlak görüşüyle beraber en kutsal iyilik haline gelmiştir. Fakat Nietzsche'ye göre bireyin kendi koşullarını hiçe sayarak zayıf olan bireyi yüceltmeyi hedeflemesi onun doğasına aykırıdır:

*“Hristiyanlık ise, merhameti bir erdem olarak hatta erdemin kendisi olarak görmüştür. Ama merhametin bir erdem olarak görülmesi, yaşamın yadsınması anlamına gelir. Yaşam merhamet aracılığıyla yadsınır. Bu, Nietzsche'ye göre decadence'ın yükselişinin temel aracıdır.”*¹²²

Nietzsche'ye göre merhamet, yaşamın asıl gerçekliği olan mücadelenin imkânını yok etmesi dolayısıyla kötüdür. Örneğin Antik toplumlarda tamamen aşağılayıcı ve yanlış bulunan merhamet, Hristiyanlıkla beraber iyi bir insan olmanın koşulu haline gelmiştir. Nietzsche merhamet duygusunun aynı zamanda Hristiyanlıkça yanlış yorumladığına da dikkat çeker. Ona göre merhamet duygusunun temelinde, başkası için koşulsuz bir iyilik yerine bilinçsiz bir bencillik yatmaktadır:

120 Türkyılmaz, s. 112.

121 Nietzsche, D, s. 90.

122 Türkyılmaz, s. 109.

“Merhametten: O an artık insan kendini düşünmez , - der aynı düşüncesizlik. Gerçek ise: Merhamet duyarken -ben genelde yanıltıcı bir biçimde merhamet diye adlandırmaya çalıştığımız şeyi kastediyorum- bilinçli olarak kendimizi düşünmeyiz, ama tümüyle bilinçsiz bir şekilde kendimizi düşünürüz, tıpkı ayağımız kaydığında düşmemek için gerekli hareketleri yapmamız ve o sırada açıkça tüm aklımızı kullanmamız gibi. Başkasının yaptığı bir kaza bizi üzer, eğer ona yardım etmezsek, bu durum bizim güçsüzlüğümüzü, belki de korkaklığımızı ortaya koyabilir. Ya da başkalarının önünde, ya da kendi kendimize karşı onurumuzun kırılmasına neden olur. Ya da başkasının başına gelen bir kaza, ya da duyduğu acı bizi uyaran bir tehlike işaretidir ve insan tehlikelere ne kadar açık ve dayanıksız olduğunun bir belirtisi olarak, bize acı ve utanç verebilir. Bu tür bir utanç ve kırgınlığı kabul etmez, merhamet duyarak misillemede bulunuruz.”¹²³

Nietzsche Hristiyanlığın en fazla öne çıkardığı erdem olarak merhametin, aslında Hristiyanlığın bütün zihniyetini özetliyor olduğunu düşünmektedir. İnsanların toplumsal olmalarının, beraber yaşamalarının belki de en temel sağlayıcılarından biri olarak merhametin övülmesi Nietzsche için, gerçeklikte karşılığı olmayan, içi boş bir şeyin idealleştirilmesinden ibarettir. Onun bir değer olarak merhamete getirdiği eleştirisi bu doğrultuda onun bütün din eleştirisinin özü olarak anlaşılabilir.

2.3.5.2 Nietzsche ve Aydınlanmacıların Dine Yaklaşımı

Aydınlanma düşüncesinin özellikle negatif/ yıkıcı karakteristiklerine bakıldığında ortada önemli bir din veya Hristiyanlık karşıtlığının bulunduğu görülebilmektedir. Bir anlamda entelektüel bir perspektif devrimi yapmak amacıyla ortaya çıkan Aydınlanmacıların en büyük engelleri Hristiyanlık ve Hristiyanlık dininin kurumlarıdır. Aydınlanma düşünürleri, insan aklı ve bilimler öncülüğünde her geçen gün daha da ilerleyen bir toplum idealini paylaşıyorlardı ve bu ideali gerçekleştirebilmeleri önündeki en büyük engel Hristiyanlıktı. Bu doğrultuda Aydınlanmacılar dini kurumlara karşı yıllar sonra Nietzsche'nin getireceği eleştiriye benzer eleştiriler getirmişlerdir:

123 Nietzsche, TK, s. 108.

“Gerçekten de geçmişle olan tüm bağlarını koparma ve geçmişten miras alınmış mevcut tüm yapıları ortadan kaldırma azim ve kararlılığında olan Aydınlanma, özellikle radikal boyutuyla, esas olarak Musevi-Hristiyan geleneği içinde anlaşıldığı biçimiyle yaratılış öğretisine, Tanrı'nın İnsani işlere müdahale eden inayetine, mucizelerin imkanına karşı çıkarken, doğallıkla bir ahiret hayatının ödül ve ceza sistemini reddeder. Yine aynı şekilde, temelinde Tanrı ve kilisenin bulunduğu her tür otoriteye meydan okurken, Tanrı tarafından belirlenmiş bir sosyal hiyerarşi telakkisine, soyluların veya toprak sahiplerinin hiç kuşku yok ki dini temelleri olan imtiyazlarına ve mutlak monarşiye verilen dini desteğe karşı çıkar.”¹²⁴

Yine de dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, Aydınlanma düşüncesinin tamamen bir din karşıtlığı veya bir ateizm üzerinde temellenmediğidir. Çoğu Aydınlanmacı düşünür kendisini bir tanrı-tanımaz olarak nitelemek yerine bir deist olarak nitelemektedir. Bu doğrultuda onların karşıt oldukları şey doğrudan dinlerin kendileri olmak yerine, dinlerin kuşatıcı hakikat iddiası ve doğaüstü olaylara bağlılıklarıdır. Başka bir deyişle Aydınlanmacılar daha çok dinin doğaüstü boyutuna ve mucizelere duyulan inancı güçlendirmesiyle halkların gelişmelerinin önünde büyük bir engel teşkil etmelerine karşıydılar. Bu doğrultuda Aydınlanmacılar tamamen akılcı bir evren yorumu ortaya koyma çabaları doğrultusunda, yaşadıkları dönemde kilisenin ve diğer dini kurumların etkilerini yoldan çıkarıcı bulmaktaydılar. Bu doğrultuda onlar, halkların din kavrayışlarında büyük bir devrim yapılması gerektiği fikrini paylaşmışlardır. Yine de bu çağı tamamen tanrı tanımaz bir çağ olarak yorumlamak hatalıdır:

“Yine de eğer destekçileri ve sözcüleri tarafından söylenenlere bakarsak, Aydınlanmayı basitçe dinsiz ve dine muhalif bir çağ olarak kabul edebilmemiz şüpheli hale gelir. Çünkü böyle bir görüş, çağın en yüksek pozitif kazanımlarını görmezden gelme riskini taşır. Dini şüphecilik bu tarz başarılardan uzaktır. Aydınlanmanın en güçlü entelektüel güçleri akımın inanç karşıtlığında değil açığa vurduğu yeni inanç formunda ve temsil ettiği yeni inanç biçiminde yatmaktadır.”¹²⁵

Yaptığımız okumalar doğrultusunda Nietzsche'nin genel olarak din kavramına ve özel olarak da Hristiyan-Musevi geleneğine karşı sert eleştiriler getirmiş olduğunu biliyoruz. Çalışmanın hedef konusu doğrultusunda bu noktada değerlendirmeye alınması gereken şey iki eleştiri arasındaki ilişki olmak

124 Cevizci, AF, s.29.

¹²⁵ Ernst Cassirer, **The Philosophy of the Enlightenment**, çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1951, s. 136

durumundadır. Hem Aydınlanma geleneği hem de Nietzsche felsefesi söz konusu din ve Hristiyanlık olduğunda oldukça radikal ve negatif görüşleri paylaşmaktadır. Hem Aydınlanmacılar hem de Nietzsche dinin özellikle toplum üzerindeki kuşatıcı etkisini olumsuz yorumlamaktadır.

Nietzsche Aydınlanma felsefesinin birinci bölümde belirlediğimiz karakteristiklerinin çoğu söz konusu olduğunda Aydınlanmacılardan farklı bir konumda durmaktadır. Yine de onun Aydınlanma düşüncesiyle en yakın olduğu nokta tam olarak Aydınlanmanın söz konusu din ve dini kurumlar eleştirisi olmaktadır. Aydınlanma düşünürleri, Hristiyanlığın özellikle doğaüstü konularda ortaya koyduğu fikirlerinin toplumları gelişmekten alıkoyduğunu düşünmekteydiler. Akıl ve bilim eşliğinde insanlığın daha üst kademelere yükselmesini kendilerine bir amaç olarak koyan Aydınlanmacılar bu doğrultuda en çok dini kurumların toplumlar üzerindeki kuşatıcı etkisini olumsuz yorumlamışlardır. Akla uygun bir dünya tasarımı ortaya koymaya çalışan Aydınlanmacılar bu doğrultuda Hristiyan teolojisiyle bir çeşit hesaplaşma içine girmişler ve dini kurumların insanlık üzerindeki etkisini aşılması gereken bir engel olarak yorumlamışlardır.

Nietzsche'nin din ve Hristiyanlık üzerine ortaya koyduğu fikirleri doğrultusunda Aydınlanmacıların eleştirilerinin etkisi altında kalmış olduğu savunulabilir. Nietzsche de dinin toplumlar üzerindeki yıkıcı etkisini eleştirmiş bir düşünürdür. Yine de dikkat edilmesi gereken nokta Nietzsche'nin din eleştirisinin Aydınlanmacı bir din eleştirisi olmadığıdır. Belirtildiği üzere Nietzsche Aydınlanmacı ideallerin çoğunu, çileci idealler olarak yorumlamaktadır. Nietzsche'nin Hristiyanlık eleştirisi bu doğrultuda onun nihilizm konusunda ortaya koyduğu fikirlerden bağımsız olarak ele alınamazdır. Nietzsche'ye göre din ve bilim insanlığın taşıdığı hınç duygusunun farklı yansımaları olarak anlaşılmalıdır. Hem Hristiyanlık hem de bilimcilik Nietzsche'nin gözünde, ortaya kuşatıcı bir hakikat getirme iddiaları doğrultusunda yaşama ve soylu ideallere ters konumdadır. Başka bir deyişle Nietzsche ve Aydınlanma felsefelerinin dine yaklaşımları bazı ortaklıklara sahip olsa da, ikisin din eleştirileri aynı ideallere hizmet etmemektedir diyebiliriz.

18. yy'ın deizmi ve din karşıtlığı Nietzsche için problematik bir durumu temsil etmektedir. Tanrı'nın ölümü, Nietzsche'ye göre insanlığın bir anlamda değer

sistemini yitirmesine ve içinde bulunduğu nihilizmin daha da derinleşmesine neden olmuştur. O, Hristiyanlığı ve dinin toplum üzerindeki etkisini çok sert bir şekilde eleştiriyor olsa da, onun eleştirisi aynı zamanda Aydınlanmanın dini değerlerin yerine getirmeyi amaçladığı değerlere de yönelmektedir. Bu doğrultuda Nietzsche'nin din eleştirisi Aydınlanmanın din eleştirisiyle benzer bir noktadan çıkmaktadır diyebilirsek de, iki eleştirinin benzer bir hedefe yönelik olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

2.3.6 Nietzsche'nin Kant Etiği Eleştirisi

Nietzsche'nin genel olarak felsefe tarihine ve filozoflara getirdiği eleştirilere bakıldığında onun en çok eleştirdiği filozoflardan birinin Immanuel Kant (1724-1804) olduğu görülecektir. Nietzsche Aydınlanmanın en karakteristik filozoflarından biri olan Kant'ı birçok konuda eleştirmiş olsa da, onun eleştirileri daha çok Kant'ın ahlak felsefesi alanında ortaya koyduğu fikirlerine yöneliktir. Kant'ın kaynağını Tanrı yerine herkeste ortak olarak bulunan evrensel bir öge olarak akıldan alan bir ahlak görüşü ortaya koymak istemesi Nietzsche için sorunlu bir düşüncedir.

Kant'a göre biz insanlar teorik bilgilerimiz ('gökyüzü mavidir' gibi) yanı sıra ahlaki bilgiye de ('yalan söylenmemelidir' gibi) sahip olabilen canlılarız. Onun evrenselliğin önkoşulu olarak gördüğü *a priori* bilgiler bu doğrultuda ahlak alanında da geçerlidir. Ahlaki bir yargı Kant'a göre insan edimlerinden veya koşullardan bağımsız olarak her insan için her koşulda doğruluğunu korur ('birini öldürmek kötü bir şeydir' önermesinde olduğu gibi):

*“Kant işte bu yüzden, genel olarak ahlak filozofunun, özel olarak da kendisinin görevinin ahlak bilginizdeki a priori unsurları ortaya çıkarmaktan, bu unsurların kaynağını gözler önüne sermekten, sentetik a priori önermelerin ahlak alanında nasıl mümkün olduğunu göstermekten oluştuğunu öne sürer.”*¹²⁶

Bir Aydınlanma filozofu olarak Kant'ın felsefesi Tanrı'ya olan inancın her anlamda sorgulandığı bir dönemin özelliklerini taşır. Kant'ın felsefesinin ve özellikle ahlak felsefesinin temel motivasyonu bu doğrultuda geçerliliğini doğrudan Tanrı'nın varoluşundan değil, bir anlamda insan aklının evrensel yapısından alır.

126 Ahmet Cevizci, FT, s.407.

Kant için insan eyleyebileceği en iyi ve en değerli eylem olan ahlaki eylem; kişinin eylemi ortaya koymasındaki niyetine bağlıdır. Bir eylem ödev duygusuyla yapılıyorsa ve koşulsuz buyruğa yani kategorik imperatife uygun bir tarzda gerçekleşiyorsa ahlakidir. Ödev ahlakı da denen bu ahlak görüşüne göre insan arzu ve isteklerinden bağımsız bir buyruk olarak koşulsuz buyruk, otonomi sahibi insanın ödev bilinciyle eylemlerini ahlakileştirmesini sağlar ve herkeste bulunması açısından evrenselidir. Bu açıdan bu buyruk bir tanedir ve şudur: Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun¹²⁷. Kategorik imperatif bu tarz bir eylemi sonuçlarından bağımsız bir şekilde (örneğin mutluluk getirip getirmediğine bakmadan) dayatır ve bu doğrultuda ahlaklılığın temel yasası gibidir.

Kant etiğinin evrensel bir hakikat olacak şekilde bir evrensel ahlak teorisi ortaya koyması Nietzsche için bu felsefenin nihilistik yanını oluşturur. Nietzsche'nin ahlak incelemesinde kullanmış olduğu soykütük metodu, ortada herkes için geçerli bir 'ahlaklılık'ın (İng. *Morality*) bulunmadığını bunun yerine koşullar bağlamında değişebilen öznel 'ahlakların' bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Başka bir deyişle Nietzsche, ondan önce gelen felsefelerde sıkça rastlanılan, bir ahlak ideali elde etme çabasını olumsuz yorumlamaktadır: “*Bütün idealler tehlikelidir çünkü güncel olanı yozlaştırır ve damgalarlar. Hepsi zehirdir, ancak geçici tedaviler olarak vazgeçilmezlerdir.*”¹²⁸ Bunun yanında 'Pratik Neden'i savunan Kant bu idealist tutumuyla tarihin yani yaşamın dışında konumlanmış bir düşünürdür ve gerçek olaylara dönük gözlere sahip değildir Nietzsche için¹²⁹.

Görüldüğü üzere Nietzsche Kant'ın ahlaka karşı felsefi tutumunu, ahlaklılığın değerini sorgulamak aklına bile gelmeden herkes için geçerli bir ahlaklılığı ortaya koyma çabası doğrultusunda bağınaz bir ahlak fanatiği olmakla suçlamaktadır. Nietzsche için filozoflar ahlakın baştan çıkarıcı etkisiyle yapı kurmuşlardır ve amaçları kesinliği, hakikati ama esasen 'yüce ahlaksal yapıyı' oluşturmaktır ve bu geleneğe Kant da dahildir¹³⁰:

127 Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2009, s. 38.

128 Nietzsche, Gİ, s. 223.

129 Nietzsche, Gİ, s. 87.

130 Nietzsche, TK, s. 11.

“Kant’la daha iyiye doğru bir gidişin başladığı yollu, bugün bile yankılanan Alman kanısı nereden ? Alman öğrencilerimin tanrıbilimci içgüdüsi, bu noktada neyin yeniden olanaklı kılındığını sezinledi... Eski ideale varan bir gizli yol açılmıştı, ‘Hakiki Dünya’ kavramı, ahlakın dünyanın özü olduğu kavramı (-yanlışlar içinde bu en berbat iki yanlış!) (...)”¹³¹

Pasajda da gösterildiği gibi Nietzsche Kant’ı temelde iki noktada eleştirmektedir. Bunlardan ilki Kant’ın gerçekliği fenomenal ve numenal alanlara bölmesiyle hakiki bir dünya oluşturması ve bu hakiki dünyaya insan aklının nüfuz edemeyeceğini öne sürmesiydi. Nietzsche için böyle bir ayrım yaşamı reddeden tarzda nihilist bir ayrımdır. İkinci nokta ise konumuzla da alakalı olduğu boyutuyla Kant’ın tamamen akılsal ve bu doğrultuda evrensel bir Aydınlanma ahlakı öne sürmek adına ahlakı dünyanın neredeyse özü hale getirmesidir. Nietzsche için Kant’ın kategorik imperatifi buyurgan tarzı ve yaşama ters oluşuyla Hristiyanlığın ortaya koyduğu ahlak anlayışından farksızdır:

“‘Erdem’, ‘ödev’, ‘kendi başına iyi’, kişisel-özel-olmayan, genel geçer nitelikte iyi -uydurmalar’dır bütün bunlar; içinde çöküşün, yaşamın son güçsüzleşmesinin, Königsberg Çinliliği’nin dile geldiği uydurmalar.”¹³²

Nietzsche’nin bu konuda öne çıkardığı şey, eylemimizin belirleyicisi olacak ideal erdemler yerine herkesin kendi erdemini kendi koşulları bağlamında belirleyeceği bir erdem rölativizmidir. Eğer kendi erdemlerimizi belirleme gayretinde değilsek başka bir deyişle sürünün değer yargıları ve erdemlerinin peşinden gidiyorsak tehlikeli ve yanlış bir iş yapıyoruzdur¹³³. Nietzsche için kendi erdemi dışındaki erdemleri idealize etmek bir anlamda köle olmak, köle ahlakına tabi olmak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle örneğin Nietzsche’nin öne çıkardığı ve insanlığa bir hedef olarak koyduğu üstinsanı, Kant’ın önemseydiği bir nokta olarak ‘diğerleriyle birlikte olmayı’, ‘toplumsal olmayı’ önemsemek durumunda değildir. Bu doğrultuda ‘herkesin eylemlerini kıyaslayacağı genel bir yasa olacak şekilde eylemek’ hâkim iyyinin ve kötünün ötesinde olan üstinsan için önemsiz bir ayrıntı olmakla kalacaktır. Sürü için yararlı ve iyi olacak bir evrensel yasa Nietzsche’nin Üstinsan kavramlaştırması hatırlanırsa düpedüz sürünün ahlakı olarak kalacaktır. üstinsanın

131 Nietzsche, TK, s. 13.

132 Nietzsche, D, s. 15.

133 Nietzsche, Gİ, s. 224.

gücü elinde bulundurması dolayısıyla yaratacağı kendi ahlakı ve kendi değerleri de kuşkusuz ki toplumlar veya sürü tarafından kötü ve ahlaksız olarak nitelendirilecektir.

Nietzsche'nin bu tarz bir Aydınlanmacı ahlakı eleştirmesini aslında onun Aydınlanmacı aklı eleştirmesinin bir sonucu olarak okumak mümkündür. Kant'ın insan aklını ahlakın temeline oturtması ve akıl karşısında içgüdüleri olumsuz bir tarzda yorumlaması Nietzsche için oldukça hatalı bir duruştur. Nietzsche aslında direkt olarak aklı veya onun kullanımlarını ya da kazanımlarını eleştirmiyor olsa da onun akıl eleştirisi daha çok aklın hakikate giden yolda güvenilecek tek öge olarak alınmasında yoğunlaşır. Nietzsche için çalışma tarzı yüzünden yaşama ilişkin deneyimsiz bir hayat süren ve bu yüzden ayrıntı ve güç yoksunu olan¹³⁴ Kant'ın bütün kuralcı felsefesi ve metafiziği akıl üzerinden temellendiriliyordu çünkü Kant'ın asıl isteği evrensel ahlak belirleniminde bir felsefe ortaya koymaktır.

Nietzsche'nin metinleri aracılığıyla ortaya koyduğu fikirleri incelendiğinde, Din eleştirisi dışındaki bütün Aydınlanma düşüncesi temalarına karşı olumsuz fikirlere sahip olduğunu görmekteyiz. Nietzsche için Aydınlanma, Batı dünyasının içinde bulunduğu nihilizm durumunun dışında kalan istisnai bir ekolü temsil etmemektedir. Aklı ve akılsal olan her şeyi kutsal görmek; dünyanın kavranması yolunda bilimciliğin koşulsuz bir uğrağı temsil etmesi; bir idea olarak ilerlemeye gönülden inanılması ve bu doğrultuda aklını kullanan bireyin giderek özgürleşeceği inancı Nietzsche'nin gözünde bu bölümde açıklamaya çalıştığımız sebepler yüzünden sorunludur.

Nietzsche'nin söz konusu bu temaları sorunlu görmesi onun dönem Avrupası kültürüne ilişkin yaptığı saptamaların etkisi altındadır. Nietzsche'nin Avrupa'nın çok az kurum ve değerini kıymetli bulduğu ve geri kalanların hepsini sorunlu gördüğü açıktır. Çalışmanın buraya kadar gelen kısmında onun akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik, bireycilik gibi Aydınlanmanın temel karakteristiklerine getirmiş olduğu eleştirileri incelemiş olduk. Aydınlanmanın, dinin toplumdaki işleyişine getirmiş olduğu eleştiri dışında çoğu yönü alıntılarla gösterildiği gibi Nietzsche için sorunlu tavırları temsil etmektedir.

Nietzsche'nin Aydınlanma düşüncesinin temel karakteristiklerine getirmiş olduğu eleştiri bu şekilde özetledikten sonra şimdi çalışmanın hedef sorularını

134 Nietzsche, TK, s.249.

cevaplayabilmek adına onun doğrudan Aydınlanma geleneği karşısındaki tutumunu ve fikirlerini inceleme işine geçebiliriz.

2.4 NIETZSCHE’NİN AYDINLANMA GELENEĞİ ELEŞTİRİSİ

Nietzsche pozitivist döneminde, Alman Romantisistlerinden kopmaya başladığı sıralarda Aydınlanma düşüncesinin ideallerini destekleyen bir tavır takınmaktadır. Yine de dikkat edilmesi gereken nokta Nietzsche'nin özellikle geç dönem eserlerini yazmaya başladığı sıralarda Aydınlanmanın söz konusu ideallerine ve akımın mahiyetine karşı oldukça sert eleştiriler getirmiş olmasıdır. Daha önce belirtmiş olduğumuz üzere Nietzsche, Avrupa kültürünün Sokrates'le beraber teorik bir kültüre dönüşmeye başlamasını olumsuz olarak yorumlamaktadır. Rasyonel olanın iyi ve güzel olanla eşleştirildiği bu kültür dünyanın tamamen akılsal bir kavranışını ortaya koyuyordu. Bu doğrultuda Nietzsche için modernitenin kökleri Sokrates-Yunan tragedyası kültürü arasındaki gerilimde yakalanabilmektedir. İlgili bölümde belirtmiş olduğumuz gibi Antik Yunan kültürünün Diyonizik yapısı karşısında teorik bir zaferi simgeleyen Sokratik kültür Modernliğin çıkış noktasıdır:

“Nietzsche bu yüzden modernliğin köklerini kendini Hristiyanlık, Aydınlanma ve yığın toplumları ve kültürleri aracılığıyla canlı tutan Sokratik kültürde bulmuştur. Bu yüzden, Marx feodal toplumdaki modern topluma geçişte kapitalist ekonominin gelişimini modernliğin itici gücü haline getirirken Nietzsche tarihsel anlatılarında modernliğin kökenlerini ekonomiler yerine çok daha eskide Sokratik kültür ve seçkin kültürel formların gruplaşmasında bulmuştur. Nietzsche'nin ‘Sokratik kültür’ kavramı bu yüzden modernlik öncesi Yunan kültürü karşısında modern kültür kavramlaştırmasında, modern sosyal teori tarafından geleneksel ve modern toplumlar arasındaki zıtlığa paralellik gösteren ayrımlarda, anahtar görevi gören bir kültürel kompleksin altını çizer.”

135

Aydınlanmacılar ve Aydınlanma felsefesi ekolü; düşünce tarihinde akılcılığın en yüksek formunu temsil etmeleri dolayısıyla Nietzsche için Sokratik kültürün bir uzantısını temsil eder. Bu doğrultuda Nietzsche'nin pozitivist dönemi dışında, Aydınlanmayı başta akılcı bir paradigmayı öne çıkarması ve ortaya toplumsal ilerleme sonucu erişilebilecek bir tür evrensel özgürleşme ideali koyması dolayısıyla

135 Douglas Kellner, **Modernity and Its Discontents: Nietzsche's Critique**,

'<https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/FNmod.htm>', (Erişim tarihi: 06.09.2017)

sert bir şekilde eleştirir. Örneğin geç döneminde Aydınlanmaya karşı tiksintiyi asil bir insanın özellikleri arasında saymakta olan bir Nietzsche ile karşılaşmaktayız¹³⁶. Nietzsche için artık Alman Romantisizmi karşısında soylu bir değere sahip olan Aydınlanma yoktur; artık Aydınlanmanın devrimsel tavrı bir köle ayaklanmasından başka bir anlama gelmemektedir¹³⁷.

*“Aydınlanmaya bu sırt dönüş; Nietzsche’nin akıl, adalet ve ilerleme kavramlarına getirdiği radikal eleştiriler göz önüne alındığında hiç de şaşırtıcı değildir. Bu sırt dönüş onu bu hususta (başka hiçbir hususta olmasa da) Hristiyan gelenekçilerle aynı safa koyuyor olsa bile... Öncesinde Aydınlanmayı kalıcı olarak reddettiği İhtilalin bir antitezi olarak tasvir etmişse de, daha sonra Avrupa’ya, şimdilerde basit bir bütünlük içinde gördüğü bütün onsekizinci yüzyıla karşı bir ‘savaş ilan etmeye’ davet eder.”*¹³⁸

Geç döneminde Nietzsche, daha önce hakkında olumlu fikirler sunduğu 18. yüzyıl entelektüel mirası ve Aydınlanma geleneği karşısında eleştirel bir tutum takınmaktadır. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Nietzsche’ye göre Tanrı’nın ölümüyle beraber insanlar kendisine göre değerlerini belirleyecek kuşatıcı bir kavramdan mahrum kalmıştır. Bu durumu hızlandıran şeylerden biri Aydınlanma akımının dini kurum ve değerlere karşı getirdiği eleştirilerdir. Aydınlanmanın din yerine ortaya koyduğu değerler de (akılcılık, ilerlemecilik vb.) Nietzsche’ye göre insanların yaşamlarına yeni bir anlam kazandırma konusunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu nedensizlik durumu ise insanlığın daha da derin bir hiçliğe, bir nihilizme batmasını sağlamıştır. Nietzsche Aydınlanma karakteristiklerine getirmiş olduğu eleştirilerde en çok, Aydınlanmanın ortaya koyduğu yeni değerlerin nihilizmi iyileştirmek yerine daha da derinleştirmesine değinir. Ayrıca bu doğrultuda eleştirilerinin en temelinde bir akıl çağı olarak Aydınlanmanın toplum ve tek tek insanlar için iyi olan her şeyi akılla ve akılsal olanla eşleştirmesi yatmaktadır diyebiliriz:

“Nietzsche’nin Aydınlanmayı kapsayan eleştirileri oldukça radikaldir ve Fransız Aydınlanmacı düşünürleri tarafından boşlanan alanlara da uygulanmıştır. Ayrıca Aydınlanmanın kendisi de Nietzsche’nin yıkıp geçen eleştirel tahkikinin nesnesi olmaktadır. Adorno ve Horkheimer’in (1972)

136 Nietzsche, Gİ, s. 589.

137 Nietzsche, İvKÖ, s.63.

¹³⁸ Garrard, s. 603.

habercisi olacak şekilde Nietzsche bir tür Aydınlanma diyalektiği görmektedir. Bu diyalektikte akıl tam karşısına dönüşür ve bir mit olur. Hem de yaşamı değilleyen bir mit. Akıl normalde kişiyi doğaya olan bağlılığından, irrasyonel sosyal otoriteden ve kişinin bedeninden özgürleştirmeliyken, insanları yaşamı-değilleyen bir kültür içinde hapsetmektedir.”¹³⁹

Aydınlanma düşüncesinin en kapsamlı karakteristiği dünyanın kavranışında ortaya etkili bir akılcı paradigma getirmiş olmasıdır. Aydınlanma ekolü Nietzsche’ye göre böyle bir yaşam karşıtı değeri (akılcılığı) öne çıkarmasıyla nihilizmin bir görünümüdür. Yaşamdaki Apollonik- Dionizik karşıtlığında Aydınlanma, düzenli ve akılsal olanı yani Apollonik yönü öne çıkarır. Nietzsche'nin Sokrates'le başlayan bütün bir kültür tarihine getirmiş olduğu eleştiri yaşamın ve sanatların Apollonik yönünün yüceltilip kaosu ve içgüdüleri simgeleyen Dionizik tarafın boşlanmasında ağırlık kazanır. Bunun nedeni yaşamın kendisinde bu iki yönün aslında bir denge içinde bulunmasıdır. Başka bir deyişle yaşam kaosu ve düzeni kendi içerisinde ortak olarak barındırır; yaşam hem akılsaldır hem de irrasyoneldir. Nietzsche'nin Sokrates tarafından gerçekleştirildiğine inandığı modernist devrimden sonra ise bütün Batı kültürü, yaşamın düzensiz boyutunu felsefelerinin ve sanatlarının dışına itmeyi seçmiştir:

“Sokrates öncesi dönemde, Apollon ve Dionysos'un trajik sentezine gönderme yapan Grek tragedyasının, yaşamın gereği gibi haklı kılınıp, onaylandığı bir kültürün inşasını sağladığını düşünen Nietzsche'ye göre, Apollon ve Dionysos'un trajik sentezi, Grek felsefesinin ortaya çıkmasıyla birlikte gözden kaybolmuştur. Nietzscheci düşünce açısından bu durum, Sokrates'in teorik optimizm'inin yani Apollonca olan bireyleşme prensibinin, oluş ve yaşamla özdeşleşen Dionysosca olan üzerindeki zaferinden başka bir şey değildir.”¹⁴⁰

Şu ana kadar yaptığımız belirlemeler ışığında Nietzsche'nin Aydınlanma ekolünü yaşamı reddeden bir kültürün, teorik kültürün bir uzantısı olarak gördüğü çıkarımını yapabiliriz. Çalışmanın akılcılık eleştirisine ayrılan kısmında detaylarıyla incelediğimiz bu nokta Nietzsche'nin Aydınlanma ekolü üzerine ortaya koyduğu fikirleri özetler niteliktedir. Akılcı bir dünya kavrayışını ortaya koyan Aydınlanma Nietzsche için Sokrates'le beraber başlayan ve Hristiyanlık ile doruğa çıkan, yaşama karşıt geleneğin bir uzantısı olmak durumundadır.

¹³⁹ Kellner, s. 30.

¹⁴⁰ Küçükalp, BMD, s. 90.

Yine daha önce belirtmiş olduğumuz gibi Aydınlanma ekolü, dünyada saptadığı karanlıkları (dini dogmaları, idealist felsefeleri, batıl inançları) akıl ve bilim aracılığıyla aydınlatmayı hedefleyen, ereksel ve devrimsel bir harekettir. Tek tek bireylerin sadece kendi akıllarını kullanmalarını önemli gören Aydınlanmacılar, Nietzsche tarafından eleştirilmektedir. Nietzsche'nin dünyanın içinde bulunduğu sorunlardan çıkışı için ortaya koyduğu öneriler Aydınlanmacıların önerilerinden farklıdır. Nietzsche felsefesinin hangi dönemini ele alırsanız alın onun insanlığın kurtuluşu için ortaya koyduğu formüllerin her zaman Aydınlanmanın formülleriyle taban tabana zıt olduğu anlaşılır.

Garrard'a göre Nietzsche Aydınlanma değerlerine en çok orta dönem eserlerinde yaklaşmaktadır. Yine de Nietzsche'nin Aydınlanma değerlerine bu yaklaşımı Nietzsche'nin genel görüşlerinden tamamen bir kopuşu imlememektedir. Nietzsche, felsefesinin her döneminde Aydınlanmacı hümanizmin, eşitlik fikrinin karşısında olmuştur. Pozitivist dönemde Aydınlanmanın bilimci yanını övmekte olan Nietzsche aynı zamanda akımın siyasal ideallerini sert bir şekilde eleştirmektedir. Bu noktada *Şen Bilim*'de geçen şu pasajı inceleyebiliriz:

“Biz hiçbir şeyi 'korumuyoruz', geçmiş dönemlerin birine dönmek istemiyoruz; hiçbir anlamda 'liberal' değiliz; 'amaçlar' uğruna çalışmıyoruz; pazar yerinde geleceğin şarkısını söyleyen sirenler kulak tıkamamıza gerek yok; 'eşit haklar', 'özgür toplum', 'ne daha fazla efendi ne daha fazla köle' şarkıları bizi çekmiyor. Yeryüzünde kurulacak bir adalet, uyum dünyası bize göre istenecek bir şey değil (Çünkü böylesi en derin düzleme, çinileştirme olur.) Bizim gibi tehlikeyi, savaşı, macerayı sevenlerden; uzlaşmayı, teslimiyeti, barışmayı, iğdiş edilmeyi yadsıyanlardan hoşlanıyoruz. Biz kendimizi fatihler arasında sayıyoruz, yeni düzenlerin zorunlu olduğunu düşünüyoruz; ama aynı zamanda yeni köleliklerin zorunlu olduğunu da düşünüyoruz.”¹⁴¹

Pasajda Nietzsche Aydınlanma geleneğinin peşinden koştuğu idealist değerleri eleştirmektedir. Bütün bir insanlığın eşitliği ve bu eşitliğin tesisi yoluyla gerçekleşecek iyi ve özgür bir hayata kademe kademe ilerleme fikrini eleştirmektedir. O yaşamda düzen yerine kaosu önemi vurgular. Aydınlanmacılar ise toplumsal bir barışı idealize etmektedirler. Nietzsche'nin orta döneminde Aydınlanma ideallerine yaklaştığını savunmak, tamamen doğru bir teze işaret etmemektedir. Zaten o yine aynı dönemde bilimin bile süresinin kısıtlı olduğunu öngörmektedir. Önceleri 2 kere

141 Nietzsche, ŞB, s. 255-256.

2'nin 4 ettiğini öğrendiğimizde yaşadığımız büyük haz giderek yok olmakta, bilim giderek daha az haz vermektedir¹⁴². Ayrıca Nietzsche aynı eserinde Aydınlanmanın Hristiyanlıktan bir anlamda etkilendiğini de vurgulamaktadır:

“Aydınlanmaya Hristiyanlığın da büyük bir katkısı oldu, insanları suçlayarak, gücendirerek törel kuşkuculuğu pek keskin, pek etkili bir biçimde öğretti, bunu usanmadan, ustalıkla yaptı. Her bireyin kendi 'erdemine' olan inancını yıktı. Eskiden kıtlığı çekilmeyen erdem örneklerinin, kendi yetkinliklerine inançla dopdolu, bir matador onuruyla yaşayan bu kişilerin yeryüzünden silinmesine yol açtı.”¹⁴³

Burada Nietzsche Aydınlanmanın yeni erdem (örneği Kant'ın 'kendi aklını özgürce kullanabilme' erdemi) ve ideallerinin gerçek soylu ideal ve erdemlere olan zıtlığını vurgulamaktadır. Nietzsche Aydınlanmada rastlanabilen bu tarz bir erdem kavrayışının temelini Hristiyan düşüncesinde bulmaktadır. İnsanlara bu tarz bir eşitlik ideali verilmesi ve kendilerine erişilmesi gereken ortak erdemlerden bahsedilmesi, tek tek güçlü tiplerin ortaya çıkmasını engellemekte bu da soylu ahlakların oluşumunun önünü kapatmaktadır. Bu doğrultuda, bir gelenek olarak Aydınlanma bu özelliği dolayısıyla köle ahlakının etkili olduğu bir dönemi temsil eder. Daha önce belirtildiği gibi Nietzsche genel olarak idealleri anlamsız bulmaktadır. Oldukça idealist bir hareket olarak Aydınlanmanın insanlığı bazı ideallerin peşinden koşmaya çağırması, bu noktada Nietzsche'nin geleneği eleştirmesine neden olmaktadır:

“İdealler' diye adlandırdıkları şeylere karşı çok şüpheli ve kötü niyetliyim: 'Daha yüce duyguların' nasıl talihsizlik ve insanın değer kaybının kaynağı haline gelebileceğinin farkında olmuş olmak da benim pesimizmim. İnsan her zaman bir idealden bir 'ilerleme' beklediğinde aldatılır; şimdiye kadar idealin zaferi hep kötüye giden bir hareket anlamına gelmiştir. Hristiyanlık, ihtilal, köleliğin kaldırılması, eşit haklar, hayırseverlik, barış aşkı, dürüstlük: Tüm bu büyük sözcükler sadece bir mücadelede bayrak olarak bir değere sahiptirler: gerçeklikler olarak değil çok daha farklı (aslında tam zıttı!) bir şey için en fazla dikkat çeken sözcükler olarak.”¹⁴⁴

Nietzsche'nin modern insanın ideallerine ilişkin ortaya koyduğu fikirler, Aydınlanma insanının ideallerine getirilen bir eleştiri olarak okunabilmektedir.

¹⁴² Nietzsche, İPİ, s.181.

¹⁴³ Nietzsche, ŞB, s.128.

¹⁴⁴ Nietzsche, Gİ, s.76.

İdealist bir ilerlemecilik daha önce göstermeye çalıştığımız şekliyle Aydınlanma hareketinin en temel karakteristiklerinden birini temsil etmektedir. Nietzsche için bu tarz bir idealizm Avrupa'nın o dönem içinde bulunduğu nihilizmin görünümlerinden biridir. Nietzsche'nin Aydınlanma ve modern zamanlara getirdiği eleştiriler açık bir şekilde onun geç dönem metinlerinde yoğunlaşmaktadır. Geç dönemindeki Nietzsche Avrupa kültürünün içinde bulunduğu nihilizm durumuna ilişkin ortaya koyduğu soykütüksel araştırmasında birkaç istisna dışında Avrupa tarihini aynı köle ahlakının hâkim olduğu bir bütün olarak yorumlar. İlerleme, özgürleşme gibi idealleri bütün bir insanlığın ulaşması gereken hedefler olarak değerlendiren Aydınlanma hareketi söz konusu kültürel birliğin (Sokrates'ten başlayıp Nietzsche'nin yaşadığı yıllara kadar süren kültürel birlik veya modernite) içinde yer almaktadır.

Yine de Nietzsche Aydınlanma geleneğini doğrudan eleştiren çok fazla metin ortaya koymamıştır. Onun Aydınlanma hareketi karşısındaki nihai fikrine, onun bazı diğer konularda ortaya koyduğu eleştirilerini inceleyerek ulaşabilmekteyiz. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Avrupa nihilizminin tarihini ortaya koyduğu çalışmalarda o, Aydınlanma geleneğini Avrupa'nın içinde bulunduğu nihilizm çağının bir uğrağı olarak yorumlamaktadır. Nietzsche'nin modern dönemlere ilişkin saptadığı problemlerin başında modern medeniyetlerin yaşamsal içgüdüleri boşlaması gelmektedir:

“Kurumlarımız artık bir işe yaramıyor: bu konuda hemfikiriz. Ama kurumlardan değil, bizden kaynaklanıyor bu durum. Kurumların yetişmesini sağlayan tüm içgüdülerimizi kaybettikten sonra, şimdi de kurumlarımızı kaybediyoruz, çünkü biz artık onların işine yaramıyoruz.”¹⁴⁵

Nietzsche'nin burada işaret ettiği şey yaşamla paralel olan bazı içgüdülerin, modern zamanlarda 'ahlaksız' olarak yorumlanıp terk edilmesi durumudur. Örneğin güç istenciyle ilişkisinde 'otorite kurma' isteği Nietzsche'ye göre demokrasi savunucusu insanlar tarafından köleliği çağrıştırması dolayısıyla yanlış görülmektedir. Ama bu durum aynı zamanda yaşamın özünden uzaklaşmamıza ve nihilizme ve anlamsızlığa batmamıza sebep olmaktadır. Çünkü biz insanlar doğamız gereği güçlü olmak ve otoriter olmak istiyoruz. İçgüdülerimiz bu yöndeyken bunun karşıtını savunmak Nietzsche için yaşam karşıtı olmak anlamına gelmektedir. Ortaya

145 Nietzsche, PA, s. 88.

koyduğu değerler sebebiyle Aydınlanma ekolü insan doğasının karşısında yer almaktadır. Nietzsche'ye göre içgüdülerimiz ve yaşamın kendisi bizi mücadeleye ve kaosa çağırırken, Aydınlanmacı ideallerin akılcı, içgüdü karşıtı bir düzen yaratma isteği; insanların her konuda eşit yurttaşlar haline getirilmeleri gerektiğini savunması yaşamın dışında bir ahlakı savunmaları anlamına gelir. Bu idealleri savunmak bizi yaşamdan daha fazla uzaklaştırmaktan başka bir şey yapmaz. Aydınlanmanın insanlığın önüne koyduğu kurtuluş formülü, tam tersini ortaya çıkarmış ve nihilizmi derinleştirmiştir.

SONUÇ

Nietzsche'nin felsefesi çağının kavramlarına, değerlerine ve toplumsal kurumlarına karşı getirilmiş en etkili eleştirilerinden birini temsil etmektedir. Önemli bir kültür eleştirmeni ve filolog olarak onun felsefe yapma tarzı, toplumların ve insanlığın değerlerine ve bu değerlerin mahiyetine ilişkin getirmiş olduğu yıkıcı eleştirilerle beraber oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu doğrultuda Nietzsche felsefesi nitelikli ve kapsamlı bir 'değerler sistemi' eleştirisini temsil etmektedir. Nietzsche'nin çağına ilişkin yaptığı saptamaların temelinde Avrupa kültürünün içinde bulunduğu kriz veya nihilizm durumu yatmaktadır. Nietzsche ortaya koyduğu eserleri aracılığıyla Avrupa kültürünün hangi aşamalardan geçerek içinde bulunduğu 'kriz durumuna' ulaştığının analizini yapmaya çalışır. Ona göre Avrupa insanının içinde bulunduğu durumun temel sebeplerinden biri, Sokratik kültür ve Hristiyanlık aracılığıyla insanlığın önüne koyulmuş kuşatıcı 'değerler sistemi' ve bu değerlerin mahiyetini yaşamdan almamasıdır.

Bu doğrultuda Nietzsche, yaşadığı dönem ve öncesinde insanlığın sahip olduğu ve peşinden gittiği her türlü ideali veya hedefi 'bozulmanın görünüşleri' olarak yorumlamaktadır. Konu Aydınlanma geleneği ve bu geleneğin bilim ve felsefelerine geldiğinde Nietzsche'nin genel kanısı değişiklik göstermez. Nietzsche Aydınlanmacılığı Sokratik kültürün veya Hristiyanlığın yalnızca biçim değiştirmiş bir hali olarak yorumlar. Aydınlanma tarafından akılcılık, bilimcilik, eşitlik, ilerlemecilik ve bireycilik gibi Nietzsche'ye göre özünde yanlış olan değerlerin idealize edilmesi, akımın sorunlu bir hale gelmesine neden olmaktadır.

Çalışmanın hedefi doğrultusunda Nietzsche'nin Aydınlanma düşüncesi üzerine ortaya koyduğu fikirlerinin bir incelemesi yapılmıştır. Nietzsche uzmanlarının veya felsefe tarihçilerinin ortaya koyduğu görüşler onun modernite karşısı bir düşünür olduğu yönündedir. Nietzsche, Sokrates ve Platon felsefesi ekolünü, Hristiyanlığı ve Hristiyanlık ardından ortaya çıkan yeni 'modern' değerleri bir bütünlük içinde yorumlamaktadır. Ona göre bu değerlerin hepsi modern insanın içinde bulunduğu nihilist durumun, modern insanın yaşama amacını yitirışinin temel sebebidir. Nietzsche uzmanları ve felsefe tarihçileri Nietzsche'nin modern insanın durumuna ilişkin ortaya koyduğu fikirlerini ve onun nihilizm tespitini birkaç istisna

dışında Sokrates'ten 19. yüzyıla kadar geniş bir kültürel döneme yönelik almaktadırlar. Nietzsche'nin rasyonalist dünya kavrayışını ve doğa bilimlerine verilen yüksek değeri sert bir şekilde eleştirmiş olması bu doğrultuda onun Postmodernizm'in habercisi olarak yorumlanmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın hedefi Friedrich Nietzsche'nin, Aydınlanma geleneği üzerindeki görüşlerinin bir analizini yapmaktır. Aslında çalışmanın hareket noktası Nietzsche'nin değerlere yönelik eleştirilerinin söz konusu Aydınlanma geleneği olduğunda nasıl bir boyuta ulaştığını belirlemektir. Aydınlanma ekolünün ortaya koyduğu ideal ve değerlere ilişkin Nietzsche'nin getirdiği yorumları incelemek adına çalışmanın başında cevaplanmak üzere bazı sorular belirlendi. Temel soruyu *'Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği hakkındaki düşüncesi nedir ?'* şeklinde ifade edebiliriz. Bu temel soruya bir cevap oluşturmak için ilgilenilecek diğer sorular *'Nietzsche Aydınlanma karşıtı bir filozof mudur?', 'Nietzsche Aydınlanma geleneğini sürdüren bir filozof mudur ?'* , *'Nietzsche'nin düşünceleri ve Aydınlanma düşüncesi arasında ne tür önemli farklılıklar ve benzerliklerden söz edilebilir ?'* şeklinde özetleyebiliriz.

Nietzsche, Aydınlanma üzerine doğrudan fazla sayıda ürün ortaya koymamıştır. O, 18. yüzyıl ve öncesi üzerine belirlemelerde bulunmuş olsa da Aydınlanma özellikle ilgi duyduğu çalışma alanlardan biri değildir. Yine de biz, onun Aydınlanma çağı üzerine ortaya koyduğu fikirlerine farklı yollardan ulaşabiliyoruz. Bunu başarabilmek adına öncelikle Nietzsche'nin aydınlanma üzerine fikirlerini doğrudan ortaya koyduğu az sayıda pasajlar incelendi. Bu pasajlar Nietzsche'nin Aydınlanma karşısındaki tutumunun genel bir çerçevesini vermektedir. Bunun yanında Aydınlanma geleneğinin beş temel özelliği belirlendi. Bunlar; akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik, bireycilik ve din karşıtlığı şeklindedir. İkinci bölümde Nietzsche'nin bu beş temel karakteristik üzerinde hangi fikirleri ortaya koyduğunu ve ne gibi çalışmalarda bulunduğu konusu incelendi. Nietzsche'nin bu beş temel özellik üzerine ortaya koyduğu fikirleri ışığında, onun Aydınlanma geleneğine ilişkin duruşunu netleştirmeye çalıştık. Son olarak da önemli felsefe tarihçilerinin ve Nietzsche uzmanların fikirleri ışığında Aydınlanma ekolü ve Nietzsche felsefesi arasında ne gibi benzerlik ve farklılıkların yakalanabileceği konusunu inceledik.

Nietzsche'nin Aydınlanma düşüncesinin karakteristikleri üzerine yaptığı saptamalar incelendiğinde onun bir Aydınlanma karşıtı olduğu anlaşılabilmektedir. Belirttiğimiz gibi Nietzsche, özellikle *Putların Alacakaranlığı* isimli eserinde ortaya koyduğu fikirlerinde Sokrates'le beraber, felsefenin akılcı bir dönüşüm yaşamasını sert bir şekilde eleştirmektedir. Yunanlılar yok olmak istemedikleri için, yeni ve ölü bir felsefe yapma tarzına tutunmuşlardır ve bu tarz diyalektik ve akılcılıktır¹⁴⁶. Nietzsche için teorik felsefe yapma tarzı veya kavramlara gereğinden fazla değer verme, yaşama ters bir tavrın sonucudur.

Belirttiğimiz üzere diğer ismi *Akıl Çağı* olan aydınlanma çağı, dünyayı insan aklı ve insan aklının kazanımları ışığında kavramaya verdiği önemle karakterize olmaktadır. Daha iyi bir dünya tesis etme yolunda aklın ve bilimlerin kazanımları aydınlanmacılar için çok önemlidir. İlgili bölümde gösterilen sebepler dolayısıyla Nietzsche akılcı kavrayışı sıklıkla eleştiren bir düşünürdür. Bu doğrultuda akılcı bir düşünüş tarzını simgeleyen aydınlanma ekolü, Nietzsche için dekadans bir kültür örneği olmak durumundadır. Nietzsche'ye göre dünyaya teorik bir çerçeveden bakmak ve dinamik olgular yerine donuk kavramlarla felsefe yapmaya çalışmak yanlıştır. O tam da bu sebeple aydınlanma ekolünü söz konusu teorik kültürün bir uzantısı olarak görür ve eleştirir.

Nietzsche özellikle pozitivist dönemindeyken saptadığı problemler karşısında bilimsel yöntemi kullanmanın önemine dikkat çekmektedir. Kendisi de bazı sorunlara yaklaşımında bilimlerden faydalanmayı önermişse de onun için bilimlerin değeri Aydınlanmanın bilime verdiği değerden farklıdır. Nietzsche'nin bilimcilik üzerine ortaya koyduğu fikirlerini incelediğimiz bölümde açıklamaya çalıştığımız gibi Nietzsche bir ideal olarak bilimciliğin karşısındadır. Aydınlanmacılığın temel özelliklerinden biri olan bilimcilik Nietzsche için Hristiyanlığın hakikat istencini içinde taşımasıyla ve evrensel bir ideali temsil etmesiyle bozulmanın görünümlerinden birini temsil eder. Yine de Nietzsche tek tek bilimlerin değersiz olduğunu hiçbir zaman iddia etmemiştir. Örneğin kendisinin kültürlere uyguladığı soykütük inceleme metodu veya *Şen Bilim*'de önerdiği 'ahlaka bilimsel yaklaşım' metodu da saf bilimsel yaklaşımlardır. Nietzsche'nin bu konudaki eleştirisi aydınlanmacı bilimciliğin bilimleri ve kazanımlarını neredeyse kutsal olarak görmesi

¹⁴⁶ Nietzsche, PA, s.20.

ve salt bilimler aracılığıyla dünyanın sürekli daha iyiye doğru gideceğine duyduğu inançtır. Yani bir anlamda Nietzsche bilimlerin değil bir tavır olarak bilimciliğin karşısındadır.

Aynı durum benzeri bir şekilde aydınlanma ekolünün ilerlemeci büyük anlatısı için de geçerlidir. Nietzsche ilgili bölümde göstermeye çalıştığımız gibi aydınlanmacı tarzda bir ilerlemeciliğin tamamen karşısındadır. Bilimlerde ve teknolojiye sağlanan; toplum ve bireyler üzerinde olumlu bir etkiye sahipmiş gibi görünen hiçbir şey Nietzsche'ye göre gerçek anlamda ilerleme sağlamamaktadır. Aydınlanmacıların açık bir şekilde bireysel özgürlüklerin ve toplumsal eşitliğin tesisi temelinde gerçekleşeceğini savundukları toplumsal ilerleme Nietzsche'ye göre içi boş bir idealden ibarettir. O bu konuda hem eşitlik idealinin hem de evrensel bir tarzda her bireyin kıymetli görüldüğü Aydınlanmacı bireyciliğin karşısındadır.

Göstermiş olduğumuz gibi Nietzsche, özellikle geç dönem eserlerinde aydınlanma geleneğinin bütün temel karakteristikleri ve ideallerini sert bir şekilde eleştirmektedir. Nietzsche'nin aydınlanmaya getirdiği eleştiri; dünyaya ve felsefi problemlere aydınlanmacı bir idealizmin perspektifinden yaklaşılmasına yani aydınlanmacı tavra yöneliktir. Çağının neredeyse bütün toplumsal hareketlerini ve kurumlarını nihilist olarak gören bir düşünürün 18. yüzyılın yükselen değeri Aydınlanma hareketini bu nihilizmin temsilcisi olarak görmesi anlaşılır bir durumdur. Bütün idealleri ve vaatleriyle aydınlanma Nietzsche'nin gözünde kitlelerin Tanrı'nın ölümünün ardından kendilerini rahatlatmak adına oluşturdukları bir tür değer sistemini temsil etmektedir. En azından Nietzsche'nin tek tek aydınlanma değerleri üzerine ortaya koyduğu fikirleri bunu göstermektedir.

Yine de Nietzsche felsefesine ilişkin bütünlüklü bir okuma yapıldığında özellikle pozitivist dönemindeki (orta dönem) Nietzsche'nin aydınlanma, bilimcilik ve akılcılık konularında felsefi anlamda önemli bir dönüşüm yaşadığı görülmektedir. Özellikle bu çalışmada da alıntılanan eserinde Graeme Garrard; pozitivist dönemindeki Nietzsche'nin genel felsefesinden farklı olarak Aydınlanma yanlısı bir tavır sergilediğinin altını çizmektedir. Garrard'ın temel tezi, Nietzsche'nin söz konusu dönemde yaşadığı kişisel dönüşümlerin (Yaşam şartlarının değişmesi, Wagner ve Schopenhauer gibi eski hocalarından kopmaya başlaması ve bu doğrultuda Alman romantisistlerine karşı eleştirel bir tavır alması gibi) onun

felsefesine de yansıdığı şeklindedir.

Bu çalışmada da gösterildiği gibi Nietzsche'nin özellikle; *İnsanca, Pek İnsanca, Tan Kızıllığı ve Şen Bilim* eserlerinde aydınlanma ekolünün ortaya koyduğu değer ve ideallere karşı yoğun bir ilgi ve desteğe rastlanmaktadır. Bu dönemdeki Nietzsche, Garrard'ın işaret ettiği gibi Alman felsefesinin romantisist havası ve Aydınlanma karşıtlığı karşısında aydınlanmanın ideallerine sahip çıkılması gerektiğine işaret etmektedir:

“Orta dönem eserleri bazen pozitivist olarak isimlendirilmektedir. Onları farklı kılan özelliklerinden biri bilimlere gösterdikleri övgüdür. Erken dönem eserleri ve geç dönem eserleri boyunca bilime getirilen eleştirilerden önemli ölçüde farklılık gösterecek şekilde orta dönem eserleri ve özellikle İnsanca, Pek İnsanca'nın ilk iki kitabında, bilimlerin yöntem ve yollarına ve bilim adamlarının değer ve karakteristiklerine karşı sürekli bir hayranlık dile getirilmektedir.”¹⁴⁷

Nietzsche'nin pozitivist döneminde ortaya koyduğu ‘bilim yanlısı’ fikirlerinin temelinde, onun Hristiyanlığın dogmaları ve batıl inançlar karşısında takındığı tavır yatmaktadır. Felsefesinin diğer dönemlerinde dini dogmaların yerine getirilen bilimci idealin de kendi içinde bir hakikat istenci taşıdığını ve bu doğrultuda nihilist olduğunu vurgulayan Nietzsche, pozitivist döneminde bilimleri, tıpkı aydınlanmacılar gibi batıl inancın karanlığı karşısında birer silah olarak görmektedir:

“Bir bütün olarak bilimsel yöntemler, bilimsel araştırmanın herhangi bir sonucu kadar önemli bir üründürler: çünkü bilimsel akıl, yöntemi kavrayışa dayanır ve bu yöntemler kaybolsaydı bilimin tüm sonuçları, batıl inancın ve saçmalığın yeniden üstünlük kurmasını engelleyemezlerdi.”¹⁴⁸

Çalışmanın ilgili kısmında Nietzsche felsefesi ve Aydınlanma ekolü arasında yakalanabilecek en temel paralelliğin ‘dini dogmalara getirilen eleştiri’ olduğunu vurgulamıştık. Nietzsche felsefesinin eleştirel yönünün büyük bir bölümünü, onun Hristiyanlığın değer sistemine ve ahlaki yapısına getirdiği eleştiri bulunmaktadır. Onun orta döneminde ortaya koyduğu eserlerinde, aydınlanma ideallerine duyduğu sempatinin temelinde de, Aydınlanmanın dini kurum ve kavramlara yaptığı saldırılar

¹⁴⁷ Ruth Abbey, **Nietzsche's Middle Period**, Oxford University Press, Amerika Birleşik Devletleri, 2000, s.87.

¹⁴⁸ Nietzsche, İPİ, s. 329.

yatmaktadır diyebiliriz. Nietzsche bu döneminde en çok bilimci kimliği sebebiyle aydınlanma ekolüne yaklaşmaktadır. Yine de Nietzsche felsefesinin Hristiyanlık ve din karşıtlığı, onun pozitivist dönemiyle sınırlandırılmayacak bir karakteristiktir. Nietzsche Hristiyan ahlakını, toplumun içinde bulunduğu nihilizm durumunun temel sebeplerinden biri olarak görmektedir.

Aydınlanmacılığın belirlediğimiz beş karakteristiği içinde ‘din karşıtlığı’ Nietzsche’nin ekolle aynı doğrultuda olduğu tek noktayı temsil etmektedir. Yine de atlanılmaması gereken Nietzsche’nin din karşıtlığının ‘aydınlanmacı bir din karşıtlığı’ olmadığıdır. Nietzsche de din ve dini kurumları eleştirmiş ve bir şekilde toplumların dinden arındırılması gerektiğini belirtmiştir. Fakat o dini değerler yerine akılcılık, bilimcilik gibi modern ideallerin getirilmesi gerektiğini savunmaz. Nietzsche aydınlanmanın bu tarz değerlerinin de belirttiğimiz sebepler dolayısıyla karşısındadır. Başka bir deyişle Nietzsche aydınlanma ekolüne en yakın olduğu noktada bile aslında tam bir aydınlanmacı değildir. Onun din eleştirisi hem dinin ahlaki yanına getirilen bir eleştiridir hem de çok daha kapsamlı bir değerler sistemi eleştirisidir.

Bu çalışma boyunca işaret edilen bütün noktalar değerlendirildiğinde Nietzsche'nin bir aydınlanmacı olmadığı açıktır. Yine de Nietzsche sanılanın aksine akıl karşıtı ve anti-bilimci bir düşünür değildir. Onun bu konuda saptadığı temel sorun modern çağlarda bilimciliğin ve akılcılığın sahip olduğu sorgulanmaz değerlerdir. Nietzsche aklın kullanımına karşı herhangi bir eleştiri getirmezken aydınlanmanın ve modernitenin tartışmasız değeri olan akılcılığı eleştirmiştir. O, akılcı paradigmanın kökenlerine ve teorik (Apollonik) bir kültürün ortaya çıkışının tehlikelerine işaret etmektedir. Nietzsche'nin eleştirilerinin büyük bir bölümü modern insanın sahip olduğu değerlerin mahiyetine yöneliktir ve bu doğrultuda Nietzsche Aydınlanmanın değer ve ideallerinin de bir tür dekadansı, Hristiyanlığın ve bir anlamda geç kalmış Platonculuğun değerlerini yansıttığını düşünmektedir.

Bu nokta dikkate alındığında Nietzsche felsefesinin aydınlanmacı geleneğin karşısında olan bir felsefe olduğu savunulabilir. Pozitivist döneminde Alman Romantisizmine ve Hristiyanlığa cephe alışı nedeniyle biraz daha yakın durduğu aydınlanma, Nietzsche'nin bu dönemi dışarıda tutulup genel olarak bütün felsefesine bakıldığında Nietzsche tarafından istisnasız bir şekilde eleştirilmiştir. Aydınlanmanın toplum ve bireylerin önüne koyduğu idealler Nietzsche'ye göre oldukça sorunlu,

yaşama zıt bir kavrayışın sonucudur.

Garrard'a göre Nietzsche aydınlanmanın hem karşısında hem de yanında olan bir düşündürdür¹⁴⁹. Garrard'ın böyle bir sonuca varmasının temel sebebi Nietzsche'nin ikinci döneminde Hristiyanlık ve Alman felsefesi karşısında bir silah olarak bilimciliği ve akılcılığı kullanmış olması, Aydınlanmanın desteklenmesi ve sürdürülmesi gereken bir hareket olduğunu belirtmiş olmasıdır. İlgili bölümde gösterilmiş olduğu gibi Nietzsche'nin söz konusu dönemde Aydınlanma ideallerine yakın bir tavır sergilediği açıktır. Bu dönem ortaya koyduğu eserlerinde Nietzsche dini dogmalar ve Alman romantisizmi karşısında Aydınlanmanın başarılarını sürdürmemiz gerektiğini açık bir şekilde belirtmektedir.

Yine de Nietzsche'nin bu konudaki görüşleri alışıldık tarzda bir aydınlanmacılığı temsil etmemektedir. Nietzsche, Garrard'ın da belirtmiş olduğu gibi aydınlanma karakteristiklerini bir amaç olarak almak yerine bir araç olarak kullanmaktadır. Diğer dönemlerine göre farklılık gösteriyor olsa da, ikinci dönemindeki Nietzsche halen çoğu konuda benzer şeyler söylemektedir. Örneğin toplumda saptadığı ahlaki sorunların çözümü için o hiçbir zaman akılcılık ve bilimcilik ideallerini öne sürmemiştir. Ya da hiçbir zaman bir aydınlanmacı gibi toplumsal eşitlikten bahsetmemiştir. *Şen Bilim* eserinde Nietzsche kendisi ve kendisi gibi düşünenlerin, hiçbir zaman toplumsal özgürlük, eşitlik, adalet gibi toplumsal idealleri desteklemeyeceğini ısrarla belirtmektedir¹⁵⁰. Başka bir deyişle Nietzsche felsefesinin hiçbir döneminde alışıldık anlamıyla bir aydınlanmacı olmamıştır. Örneğin orta dönem eserlerinden *Tan Kızıllığı*'nda o Aydınlanmacılar üzerinden hakikat istencini eleştirir:

*“Aslında gerçeğin kendisi kesinlikle bir güç değildir, - her ne kadar aydınlanmacı bunun aksini söylemeyi alışkanlık haline getirmiş olsa da! – Gerçeğin daha ziyade gücü kendi safına çekmesi ya da kendini gücün safına itmesi gerekir, aksi halde sürekli yok olacaktır! Bu yeterince ve yeterinden fazla kanıtlanmıştır.”*¹⁵¹

¹⁴⁹ Garrard'ın tezini ortaya koyduğu yazısının başlığı 'Nietzsche for and against the enlightenment' ('Aydınlanmanın yanındaki ve karşısındaki Nietzsche') şeklindedir.

¹⁵⁰ Nietzsche, ŞB, s.256.

¹⁵¹ Nietzsche, TK, s.267.

Nietzsche, aydınlanmaya en yakın olduğu zamanlarda bile bir aydınlanmacı değildir. Onun felsefesi ve aydınlanma felsefesi özleri gereği birbirine zıt felsefeleri simgelemektedir. Nietzsche, felsefesinin belli bir döneminde aydınlanmacı idealleri bir 'araç' olarak desteklemiş olsa da, Garrard'ın söylediğinin aksine buradan aydınlanmacı bir Nietzsche çıkarmak mümkün görünmemektedir. Nietzsche özellikle geç dönem eserlerinde aydınlanmaya yönelik eleştirilerini arttırmakla beraber, erken ve orta dönem eserlerinde de aydınlanmacı idealleri aralıksız bir şekilde eleştirmektedir.

Nietzsche'nin özellikle pozitivist döneminde bilimsel tavra ve akılcılığa yakın duruşu da bu gerçeği değiştirmemektedir. Çünkü belirtmiş olduğumuz gibi Nietzsche'nin eleştirileri bilimlere ya da akla değil akılcılık ve bilimcilik ideallerine yöneliktir. Nietzsche felsefesinin hiçbir döneminde yaşamın akılcı bir kavranışından ya da en yüksek değerler olarak bilimlerin öneminden bahsetmez. İlerleme kavramı Nietzsche için sorunlu ve gerçeklikte karşılığı olmayan bir kavramdır. Bütün insanların eşitliğinin tesis edilmesinin önemi onun güç istenci bağlamında ortaya koyduğu görüşleri dikkate alındığında kabul edilemez, nihilist bir ideali temsil etmektedir. Nietzsche her zaman istisnai, güçlü tiplerin öne çıkışının hayati öneminden bahseder ve bu doğrultuda aydınlanmacı eşitlik teorilerinin karşısındadır. Aydınlanmacılığın teorik yapısı, düzen vurgusu, evrensel hakikat sunma iddiası Nietzsche tarafından Hristiyan ideolojisine benzetilerek, nihilizmin görünümleri olarak yorumlanmaktadır.

Çalışmanın başında '*Nietzsche'nin Aydınlanma geleneği hakkındaki düşüncesi nedir ?*', '*Nietzsche Aydınlanma karşıtı bir filozof mudur?*', '*Nietzsche Aydınlanma geleneğini sürdüren bir filozof mudur ?*' , '*Nietzsche'nin düşünceleri ve Aydınlanma düşüncesi arasında ne tür önemli farklılıklar ve benzerliklerden söz edilebilir ?*' şeklinde dört temel soru ortaya koymuştuk. Çalışma boyunca yaptığımız belirlemeler sonucunda Nietzsche'nin aydınlanma geleneğine ilişkin düşüncelerini incelemiş bulunuyoruz. Nietzsche'nin hem eserlerinde yaptığı doğrudan belirlemelerde hem de aydınlanmanın temel karakteristiklerine ilişkin yaptığı özel belirlemelerde, aydınlanma ekolünü çağının nihilist durumun bir devam ettiricisi olarak gördüğü açıktır. Nietzsche aydınlanma ekolünü ve aydınlanma ideallerini bir köle ahlakına olarak yorumlamaktadır. Bu noktada o aydınlanma ideallerini Sokratik kültür ve

Hristiyan geleneğinin bir devamı olarak görmekte ve geç dönem eserlerinde zirveye ulaşacak şekilde eleştirmektedir. Bu doğrultuda ikinci soruya da cevap teşkil edecek şekilde onun aydınlanma karşıtı bir düşünür olduğunu söyleyebiliriz. Pozitivist dönemde aydınlanmacılığı, akılcılığı ve bilimciliği, Alman romantizmi ve Hristiyanlığa getirdiği eleştirilerde bir araç olarak kullanmışsa da bu istisnai durum onun aydınlanma karşıtı bir düşünür olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Bu doğrultuda üçüncü soruya bir cevap oluşturacak şekilde onun aydınlanmacılığı sürdürmekte olan bir düşünür olduğunu iddia etmek oldukça zordur. Aydınlanma geleneğinin karakteristiklerini onun felsefesinde bulmak neredeyse imkansız görünmektedir. Nietzsche düşüncesi ve aydınlanma düşüncesi arasında yakalanabilecek en büyük benzerlik 'din eleştirisi' konusundadır. Hem Nietzsche felsefesi hem de aydınlanmacılıkta, hedefleri tamamen ortak olmasa da açık bir din ve dini kurumlar eleştirisi yakalamak mümkündür. Fakat bu nokta dışında herhangi bir benzerlikten söz etmek mümkün değildir. Sadece bu konuda bir ortaklığın olması da Nietzsche'yi aydınlanmacı bir düşünür kılmamaktadır. Nietzsche ve aydınlanma arasındaki en büyük farklılıklara gelince bunlar çalışma boyunca göstermeye çalıştığımız önemli farklılıkların hepsidir. Kısaca özetlemek gerekirse aydınlanmacı geleneğin temel karakteristikleri olarak; akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik ve bireycilik konularında Nietzsche'nin getirmiş olduğu sert eleştiriler iki felsefe arasındaki en büyük farklılıkları simgelemektedir. Nietzsche'nin modern çağlara ilişkin yaptığı bütün saptamalar aydınlanma ekolüne uyarlanabilmektedir.

KAYNAKÇA

Abbey, Ruth. **Nietzsche's Middle Period**, Oxford University Press, Amerika Birleşik Devletleri, 2000.

Adorno, Theodor W. – Max Horkheimer, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, çev. Nihat Ülner – Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul, 2010.

Arslan, Ahmet. “**Aydınlanma**”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (iç) 1/2, 1992.

Baykan, Fehmi. **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

Berkowitz, Peter. **Nietzsche: Bir Ahlak Karşıtının Etiği**, çev. Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2003.

Bıçak, Ayhan. **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

BUHR, M, SCHROEDER, W.BARCK K. **Aydınlanma**, çev. Veysel Atayman, Yenihayat Kütüphanesi, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Cassirer, Ernst. **The Philosophy of the Enlightenment**, çev. Fritz C. A. Koelln ve James P. Pettegrove, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1951.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2007.

Cevizci, Ahmet. **Aydınlanma Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, 2. Baskı, Bursa, 2008.

Cevizci, Ahmet. **17. Yüzyıl Felsefesi**, 3. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a**, Say Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016.

Cevizci, Ahmet. **Aydınlanma Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Çiğdem, Ahmet. **Akıl ve Toplumun Özgürleşmesi**, Ankara, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Çiğdem, Ahmet. **Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Çiğdem, Ahmet. **Aydınlanma Düşüncesi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Çüçen, A. Kadir. **Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi**, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83.Yılı Özel Sayısı, s. 25-34, Muğla 2006.

D'alambert, '**Elements de Philosophie**' in *Melanges de Litterature, d'Histoire, et de Philosophie*, nouvelle edition, six volumes, Amsterdam, 1759.

Deleuze, Gilles. **Nietzsche ve Felsefe**, çev. Sertaç Canbolat, Norgunk Yayıncılık.

Descartes, Rene. **Aklın Yönetimi İçin Kurallar**, çev. Engin Sunar, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Franco, Paul. **Nietzsche's Enlightenment The Free-Spirit Trilogy of the Middle Period**, The University of Chicago Press, Chicago USA, 2011.

Garrard, Graeme. Nietzsche for and Against the Enlightenment, **The Review of Politics**, Vol. 70, No. 4 (Fall, 2008), Cambridge University Press, (<https://www.jstor.org/stable/20453041>) (Erişim tarihi: 23.07.2017).

Heidegger, Martin. **Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü ve Dünya Resimleri Çağı**, çev. Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2001.

Jaspers, Karl. **Nietzsche Nasıl Felsefe Yapıyordu?**, çev. Murat Batmankaya, Alfa, İstanbul, 2013.

Jeanniere, Abel. "MODERNİTE NEDİR ?", **Modernite Versus Postmodernite**, (Ed. Mehmet Küçük), 3. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

Kant, Immanuel. **Seçilmiş Yazılar**, çev. Meral Delikara Üst, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

Kant, Immanuel. **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, çev. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2009.

Kaufmann, Walter. **Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist**, Princeton University Press, USA, 2013.

Kellner, Douglas. **Modernity and Its Discontents: Nietzsche's Critique**, 'https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/FNmod.htm', (Erişim tarihi: 06.09.2017).

Kuçuradi, Ioanna. **Nietzsche ve İnsan**, 5. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Küçükalp, Kasım. **Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida**, Sentez Yayınları, İstanbul, 2008.

Küçükalp, Kasım. **Nietzsche ve Postmodernizm**, Kibele, İstanbul, 2010.

Locke, John. **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme III.-IV**, çev. Meral

Delikara Üst, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.

Nietzsche, Friedrich. **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, çev. Ahmet İnam, 2. Baskı, Yorum Yayınevi, İstanbul, 2001.

Nietzsche, Friedrich. **Şen Bilim**, çev. Levent Özşar, Asa Kitabevi, Bursa, 2003.

Nietzsche, Friedrich. **Tragedyanın Doğuşu**, çev. Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.

Nietzsche, Friedrich. **Deccal**, çev. Oruç Aruoba, İthaki Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Nietzsche, Friedrich. **Güç İstenci**, çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Nietzsche, Friedrich. **Putların Alacakaranlığı**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Nietzsche, Friedrich. **Ahlakın Soykütüğü: Bir Polemik**, çev. Zeynep Alangoya, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Nietzsche, Friedrich. **Tan Kızılığı**, çev. Özden Saatçi, 5. Baskı, Sel Yayınları, İstanbul, 2013.

Nietzsche, Friedrich. **İnsanca, Pek İnsanca-1**, çev. Mustafa Tüzel, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Nietzsche, Friedrich. **Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası: Zamana Aykırı Bakışlar 2**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Nietzsche, Friedrich. **Gezgin ve Gölgesi**, çev. Mustafa Tüzel, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Nietzsche, Friedrich. **Ahlakdışı Anlamda Doğruluk ve Yalan Üzerine**, çev. Oruç Aruoba, 27.02.2016, ‘<http://www.cafrande.org/ahlakdisi-anlamda-dogruluk-ve-yalan-uzerine-friedrich-nietzsche/>’, (Erişim tarihi: 25.08.2017).

Outram, Dorinda. **Aydınlanma**, çev. Sevda Çalışkan - Hamit Çalışkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007.

Özlem, Doğan. **Tarih Felsefesi**, Notos Kitap, İstanbul, 2012.

Tekeli, Sevim. **Bilim Tarihine Giriş**, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2009.

Timuçin, Afşar. Aydınlanma Düşüncesi, **Toplumbilim: Aydınlanma Özel Sayısı**, Temmuz 2000 sayısı, İstanbul, 2000.

Timuçin, Afşar – Ali Timuçin, **50 Soruda Aydınlanma**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

Türkyılmaz, Çetin. **Bunalım Çağı: Kierkegaard, Marx, Nietzsche**, Bibliotech Yayınları, Ankara, 2016.

Şengör, A. M. Celal. “Nietzsche ve ‘Akla’ İsyan”, **Cogito: Nietzsche Özel Sayısı**, Sayı: 25, 2001.

West, David. **Kıta Avrupası Felsefesine Giriş**, çev. Ahmet Çiğdem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005.

Yaşlı, Fatih. **Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe: Nietzsche ve Marx**, 2. Baskı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2010.

Yıldırım, Cemal. **100 Soruda Bilim Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.